

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06837

MENTSHN UN PROBLEMEN

Vladimir Grosman

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

הילע און צייכענונג

פון

בען

Copyright VI. GROSSMAN, Paris 1964.

Imprimerie des « Editions Polyglottes »

232, rue de Charenton — Paris-12^e

PRINTED IN FRANCE

מענטשן און פראבלעמען

זכרונות און געדאנקען

וולאדימיר גראסמאן

מענטשן
און
פראבלעמען

זכרונות און געדאנקען

פאר'ן
1964

VLADIMIR GROSSMAN

LES HOMMES

ET LES

PROBLÈMES

PARIS

1964

דאָס בוך איז געווידמעט
דעם ליכטיקן אַנדענקען
פון מיין ברודער
מאיר גראַסמאַן

וולאדימיר גראַסמאָן

פונעם מחבר צו דעם לייענער

דער מחבר פון דעם בוך פילט זיך פארפליכטעט צו דער-
קלערן מיט אַ פאַר ווערטער דעם פראַגמענטן-כאַראַקטער פון דעם
ווערק. מיין זייער גרויסע פובליציסטישע אַרבעט האָט שטענדיק
פאַרלאַנגט אַפּצוגעבן זיך אַקטועלע פראַבלעמען, דרינגענדע ענינים.
עס איז נישט שטענדיק מעגלעך געווען אַנגיין מיט שטודיעס, וועלכע
פאַרלאַנגען אַבסאָלוטע קאָנצענטראַציע.

אין דעם בוך וועט דער לייענער געפינען צוויי סקיצן — גע-
ווידמעט געאָרג בראַנדעס און הענריך היינע, — וועלכע שטעלן
מיט זיך פאַר פראַגמענטן פון גרעסערע ווערק, אַן אַרבעט פון צענד-
ליקער יאָרן. אויב עס וועלן מיר געגעבן ווערן יאָרן, וועלן די ווערק
פובליצירט ווערן אין אַ צייט אַרום. איך האָב אָבער געהאַלטן פאַר
נויטיק צוגעבן צו די סקיצן די וויכטיקסטע ביבליאָגראַפיע פאַר די
לייענער, וועלכע האָבן אַ ספּעציעלן אינטערעס פאַר אייגענע
שטודיעס.

דער מחבר פון דעם בוך ציט אַ באַזונדערע אויפּמערקזאַמקייט
צו דער קורצער אָפּהאַנדלונג וועגן יידישער ליטעראַטור, געשריבן
פון יידישע שרייבערס אין נישט-יידישע שפראַכן — "דער פאַנ-
טעאָן פון יידישער ליטעראַטור". דער גרויסער אוצר איז אַזוי
צעזיט און צעשפרייט ווי דאָס יידישע פאַלק, אָבער דער אוצר
איז אַ וויכטיקער טייל אין דער יידישער קולטור...

**

אין דעם בוך, וואָס ווערט דאָ פּרעזענטירט פאַר דעם לייע-
נער, איז אָפּגעגעבן אַ סך פּלאַץ די קליינע יידישע ישובים אין
די סקאַנדינאַווישע לענדער. דאָס איז געטאָן נישט נאָר דערפאַר,
ווייל דער מחבר פון דעם בוך האָט אַ סך יאָרן געלעבט אין די
לענדער און איז געווען פאַרבונדן מיט דעם יידישן געזעלשאַפּט-
לעכן לעבן אין די לענדער, נאָר הויפטזאַכלעך דערפאַר, ווייל
די קלענסטע ישובים שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין דעם לעבן פון
דעם גרויסן יידישן כלל, וואָס מיר רופן אָן מיט דעם אויסדרוק
וועלט-יידנטום. דעם פּרינציפּ פאַרגעסן מיר אָפּט. ווי צעזייט און
צעשפּרייט מיר זאָלן נישט זיין, דערפאַר ווייל מיר זיינען צע-
זייט און צעשפּרייט און וועלן מסתמא אייביק פאַרבלייבן אַזוי,
איז וויכטיק יעדעס רינגעלע אין דער לאַנגער קייט, וואָס בינדט
צוזאַמען אונדזער פּאָלק.

אין דעם בוך גייען אַריין מערערע סקיצן, וואָס האָבן מער
אָדער ווייניקער צו טאָן מיט וויכטיקע פּערזענלעכקייטן אין די
אייגענע לענדער. ווערן אייניקע איינצלהייטן איבערגעחזרט, כדי
צו באַהאַלטן די גאַנצקייט פון דער דערציילונג. אַוועקשיקן דעם
לייענער אַריינצוקוקן אויף אַן אַנדער זייט פונעם בוך קען שטערן
און אָפּט צעשטערן די גאַנצקייט פון דעם איינדרוק ביים לייענער.

פון 1904 ביז 1964

עס איז באַשערט געווען אונדזער דור צו זיין עדות, אפשר מער ווי עדות, פון געשעענישן, וועלכע האָבן געענדערט פול־שטענדיק דעם גאַנג פון דער געשיכטע, און ממילא אויך דעם גאַנג פון דער יידישער געשיכטע. עס לאַזט זיך, אַזוי גרינג צו זאָגן, אַז "אַ נייע וועלט איז געבוירן געוואָרן". עס איז געווען אַ לאַנגער פּראָצעס, אַ שווערער, אַ בלוטיקער, מיט אומגעהויערע מענטשן־קרבתות. און עס איז אַ גרויסע פּראָגע, צי דער פּראָצעס פון ענדערונגען איז טאַקע אָפּגעשלאָסן, אָדער האַלט ביים פּאַרענ־דיקט ווערן. בשעת מעשה, היינט, זיינען מיר נאָך אין מיטן פּונעם שטורם.

די געשיכטע מאַכט מערקווירדיקע זיגזאַגן: נאָך דער גרוי־סער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע און די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות איז געקומען די רעאַקציע פּונעם ווינער קאָנגרעס פון 1815 און די שוואַרצע רעאַקציע פון דער "הייליקער אַליאַנס"; נאָך דעם קאָמוניסטישן מאַניפעסט פון קאַרל מאַרקס און פּרידריך ענ־געלס, נאָך דער רעוואָלוציע פון 1848 איז געקומען די רעאַקציע פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטן און דער אויפקום פון דעם פּרייסישן אימפּעריאַליזם אונטער ביסמאַרק; נאָך דעם קאָמוניסטישן אויפ־שטאַנד אין פּראַנקרייך אין 1871 האָט די האַהענצאלערן־דינאַסטיע געשטופּט דעם וואָגן צו איר אונטערגאַנג אין דער מלחמה פון 1914 — 1918.

דאָס פנים פון דער וועלט האָט זיך כלומרשט געענדערט, אָבער אין תּוך האָט די ענדערונג געבראַכט נאָך שווערערע נייע

פראבלעמען און נייע געפערלעכע פארהעלטענישן. אַנשטאָט דער אַלטער אַטאָמאַנישער אימפּעריע זיינען געשאַפן געוואָרן קליינע, אַבער אַגרעסיווע אַראַבישע מלוכות, קריגעריש-אינספּירירט פון פּאַן-אַראַביזם. אַנשטאָט דעם צאַרישן שטאַרבנדיקן רעזשים איז געקומען דער באַלשעוויזם מיט זיינע פּרעטענזיעס אויף פּירער-שאַפט און מיט אַ פּראָוואַצירנדן מיליטאַריזם ווי די וועלט האָט אים פּריער קיין מאָל נישט געזען; עס איז אַנשטאַנען אַ נייע מלוכה יוגאָסלאַויע, אַ נייע מלוכה טשעכאָסלאַוואַקיע און אַ נייע אויף צווייען צעשפּאַלטן דייטשלאַנד — נאָך די יאָרן פון נאַציס-טישן טעראָר-רעזשים.

ווי אַ פּאַלק, וואָס איז צעזיט און צעשפּרייט, האָבן מיר אַזוי גוט ווי אין יעדן לאַנד געליטן פון דעם דערשיטערנדן פּאַר-ניכטונגס-פּראָצעס. גענוג צו זאָגן, אַז דער דריי און אַ האַלב מי-ליאַנענדיקער ישוב אין פּוילן, דאָס טייערסטע און בעסטע, וואָס מיר האָבן פּאַרמאַגט אין פּאַרלוויה פון די לעצטע אַכט הונדערט יאָר, איז אַזוי גוט ווי אינגאַנצן אָפּגעמעקט געוואָרן. און דאָס שוידערלעכע געשפּענסט פון נאַציזם בלאַנדזשעט נאָך היינט אַרום אין דער וועלט. ווי "די שוואַרצע פעסט" אין מיטלאַלטער לאַזט זיך נישט נאַציזם און ראַסיזם אויסקאַרעניען...

און אַלץ דאָס אין איין האַלב יאָרהונדערט! דאָס איז דאָך דער בעסטער באַווייז, אַז די געוואַלדיק גרויסע היסטאָרישע ענדערונגען, זיינען נישט געקומען פּלוצלונג און אומדערוואַרט. די פעלקער און די לענדער זיינען אויסגעוואַקסן און געוואָרן רייף. די אַלטע רעזשימען האָבן געמוזט פאַרשווינדן, די רעזשימען צו-זאַמען מיט די הערשער-דינאַסטיעס, מיט די רעשטן פון מיטל-אַלטער...

עס האָט אונדז, יידן, אָפּגעגאַלטן. עטלעכע צענדליקער יאָר פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט אַ מאַסן-אויסוואַנדערונג פון מזרח-אייראָפּע אַוועקגעטראָגן מיליאָנען יידן אין אַנדערע לענדער. דאָס איז נישט געווען קיין דעסטרוקטיווער פּראָצעס. פאַר-קערט, נייע, גרויסע, אַקטיווע און געזונטע יידישע ישובים זיינען געגרינדעט געוואָרן, אַ נייע יידישע וועלט איז געבוירן געוואָרן.

אויסגעוואקסן און זיך צעבליט פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה!
א יידישע מדינה איז געגרינדעט, א נייער ישוב מיט נייע פערס-
פעקטיוון, מיט א ברייטן פראגראם פאר א נייעם רענעסאנס!

*

איך האב געהאט דעם זכות צו ארבעטן קנאפע פינף יאר
אין דער אפטיילונג פאר עמיגראציע ביים צענטראל-קאמיטעט פון
דער יק"א אין פעטערבורג, פון 1906 ביז 1910. עס איז שוין געווען
נאך דער גרויסער מאסן-אויסוואנדערונג, אבער א סך צענדליקער
טויזנטער יידישע עמיגראנטן האבן נאך אליין יעדעס יאר "גע-
גנבעט" די גרענעץ און געפארן — הויפטזאכלעך אויף דייטשע
שיפן פון האמבורג און ברעמען — קיין אמעריקע. אויף דער
דייטשער זייט פון דער דייטש-רוסישער גרענעץ זיינען געווען
פול געפאקט די דייטשע, אזוי-גערופענע, קאנטראל-סטאנציעס,
וואו מען האט "גערייניקט", בעסער געזאגט, געפייניקט די גע-
זאמלטע מאסן פון די יידישע עמיגראנטן, איידער מען האט זיי
געשיקט צו די שיפן. איך האב יארנלאנג אריינגעקוקט אין די
שטעט און שטעטלעך פון ליטע און פוילן, באזוכט אויך די קאנ-
טראל-סטאנציעס. גאנצע געגנטן פון ליטע זיינען דעמאלט אויס-
געליידיקט געווארן פון יידן, וואס זיינען אוועקגעפארן פאראויס
און האבן ביסלעכווייז אריבערגענומען זייערע פאמיליעס. עס האט
זיך גענומען בויען דער ישוב אין דרום-אפריקע, דער ישוב
אין קאנאדע, אין דרום-אמעריקע. מיט אלע מיטלען האבן זיך יידן
געריסן ארויס פון רוסישן גיהנום. מען איז געלאפן וואהין די
אויגן האבן געטראגן. דער יידישער קוראזש, דער יידישער דראנג
צו לעבן, איך וואלט געזאגט, דער יידישער אינסטינקט האט ווי
א באראמעטער פאראויס געמאלדן, אז א שטורעם וועט אהער
אנקומען און אליין פארניכטן און דער וואס קען זיך ראטעווען —
זאל אנטלויפן, און מען איז געלאפן.

גראף וויטע, דער בארימטער רוסישער שטאטסמאן, וועלכער
האט באזוכט אמעריקע, כדי צו פארהאנדלען מיט יאפאן וועגן אפ-
שליסן די רוסיש-יאפאנישע מלחמה, האט דערציילט שפעטער אין

זיינע זכרונות, ווי דערשטוינט ער איז געווען צו געפינען אין אַמע-
ריקע מאַסן רוסישע יידן, וועלכע האָבן באַקומען אַרבעט און זיך
גוט איינגעלעבט, אַזוי ווי ער האָט זיך דאָס פריער נישט געקענט
פאַרשטעלן. דאָס אַמעריקאַנער יידנטום האָט שוין דעמאָלט אַנגע-
הויבן שטאַרקער אַטעמען, אינטענסיווער זיך אויסלעבן. די אויס-
וואַנדערונג פון אייראָפּע איז אַנגעגאַנגען. דאָס אַמעריקאַנער יידן-
טום איז געוואָרן אַ יידישע פעסטונג.

איך האָב נישט געדאַרפט פאַרן קיין אַמעריקע, כדי צו טרעפן
דאָרט רוסישע יידן און די רוסישע רעאַקציע אויף זייער לעבן. די
לעצטע פינף יאָר פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה, קנאַפּע פינף
יאָר, האָב איך געאַרבעט אין דער פּערטער דומאַ, אין דעם לעצטן
רוסישן פאַרלאַמענט, אַלס קאַרעספּאַנדענט פון יידישע און נישט-
יידישע בלעטער. אין פאַרלויף פון די יאָרן האָט אַמעריקע, דאָס
הייסט, די פאַראייניקטע שטאַטן, אַפּגעזאַגט דעם אַלטן האַנדלס-
אַפּמאַך מיט רוסלאַנד צוליב דעם, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט
נישט געוואָלט אַריינלאָזן צו זיך אין לאַנד קיין אַמעריקאַנער יידן.
די רוסישע שוואַרצע רעאַקציע איז פשוט משוגע געוואָרן פון
כעס: צוליב יידן אַפּוואַגן אַ האַנדלס-פאַרטראַג מיט דעם מעכטיקן
רוסלאַנד?! אַבער עס האָט גאַרנישט געהאַלפּן. יעקב שיף איז
טאַקע נישט געווען קיין רוסישער ייד, לואי מאַרשאַל אויך נישט,
אַבער דאָס איז נישט געווען וויכטיק. וויכטיק איז געווען, אַז
דאָס יידנטום האָט געקענט רעאַגירן און האָט רעאַגירט מיט אַ
שטאַרקן כוח. פון דער רוסישער מאַסן-אויסוואַנדערונג איז אויס-
געוואַקסן אין אַ סך טיילן פון דער וועלט אַ נייער שטאַרקער כוח...
אַ יידישער כוח...

*

די ערשטע וועלט-מלחמה איז פאַר אונדו געווען אַ גרויסע
קאַטאַסטראַפּע. גאָט ווייסט, וואָס פּונעם פּאַלק ישראל וואָלט גע-
וואָרן, אויב די געשעענישן פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה
וואָלטן נישט געענדערט די צעשפּרייטונג פון יידן אין דער וועלט.
דער דייטשער ראַסיום האָט שפּעטער פאַרניכטעט מיליאָנען יידן.

אָבער אונדזער עקזיסטענץ איז שוין געווען געזיכערט און אפילו אַזעלכע צוויי מערדערישע באַוועגונגען ווי דייטשער היטלעריזם און רוסישער בירגער־קריג, אָדער לאַמיר זיי אַנדערש אַנרופן, נאַציזם און באַלשעוויזם, האָבן נישט געקענט אונטערגראָבן אונדזער עקזיסטענץ. די צוויי מאַנסטר־באַוועגונגען האָבן זיך פאַרמאַסטן צו פאַרניכטן דאָס יידנטום אויף צוויי פאַרשידענע אופנים, די דייטשן דורך הרגענען און ברענען, די רוסן דורך פיזישן מאַרד און דורך צוואַנג־אַסימילאַציע. עס איז אפשר סימבאָליש, אַז היטלער איז נישט געווען קיין אמתער דייטש, נאָר אַן אונטערוועלטס־מענטש פון עסטרייך, פון אַ ביז איצט נאָך נישט אויפגעקלערטן יחוס, און סטאַלין איז נישט געווען קיין רוסישער מענטש, נאָר אַן אויסוואַרף פון אַ קאָוקאַזישער נידעריקער סביבה.

קיין מער משוגענע אידעע, ווי די רוסן האָבן געהאַט און האָבן ביז איצט, אַסימילירן מיליאָנען יידן, — מיט וועמען אַסי־מילירן, צוליב וואָס אַסימילירן? — האָט נישט געקענט אויפ־קומען ביי זיי....

דער שרייבער פון די שורות האָט פאַרבראַכט דאָס ערשטע יאָר פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין פּוילן, טיילווייז אין וואַרשע און טיילווייז אויפן פּראָנט ביי סאַכאַטשעוו. דאָס איז גע־ווען דאָס יאָר פון די גרעסטע מפלות פון דער רוסישער אַרמיי און דאָס יאָר פון דעם גירוש פון 600 טויזנט יידן פון פּוילן, ליטע און באַלטיקום. אין דער שפיץ פון דער רוסישער אַרמיי איז גע־שטאַנען דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, איינער פון די ווילדסטע באַרבאַרן פון דער ראַמאַנאָוו־דינאַסטיע, אפשר דער ווילדסטער נאָך דעם צאָר ניקאָלאַי דער ערשטער. אויב מען זאָל וועלן אויסטראַכטן אַ פירוש אויף די היסטאָרישע געשעענישן מעג מען זאָגן, אַז די רוסן האָבן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דער־מאָרדעט די גאַנצע משפחה פון ניקאָלאַי דעם צווייטן און די השגחה האָט איבערגעלאָזן לעבן דעם בלוט־דורשטיקן גרויספירשט, כדי ער זאָל מיט אייגענע אויגן זען דעם אונטערגאַנג פונעם אַלטן רוסלאַנד. און ער האָט עס געזען, דערלעבט און געזען...

די יורשים פון דעם אַלטן רוסישן רעזשים, די היינטיקע בויער

פון סאָויעט־רוסלאַנד, האָבן זיך פאַרמאָסטן אויף עפעס גרעסע־רעס: צווינגען עטלעכע מיליאָן רוסישע יידן צו אַסימילירן זיך. אַ האַלבע וועלט האָט געהאַלטן און האַלט אין פּראָטעסטירן שטור־מיש קעגן דער אַמביציע פון אַ האַלב־ציוויליזירטן לאַנד צו אַסי־מילירן מיליאָנען יידן, מענטשן פון אַן אַלטער טויזנט־יעריקער קולטור. דאָס געמיש פון פּאַנסלאַווים און פון מאַנגאָלישער קולטור, האַלבע רוסן און האַלבע טאַטאַרן, ווילן זיי אויפצווינגען זייער אַויאָטישע לעבנס־פּילאָזאָפּיע אויף מיליאָנען יידן...

*

פּאַן־גערמאַניזם האָט פּאַקטיש זיך אַליין פּאַרניכטעט. פּאַן־סלאַוויזם, צי ער איז צאַריסטיש אָדער באַלשעוויסטיש, האָט איי־גנטלעך די אייגענע כאַראַקטעריסטיק ווי פּאַן־גערמאַניזם, די איי־גענע אַמביציע צו בויגן און ברעכן פרעמדע פעלקער, וואָס ווילן זיך נישט איבערגעבן. אָבער ביידע האָבן זיי נישט באַוווּזן נישט צו בויגן און נישט צו ברעכן דעם יידישן ווילן אויסצולעבן זיך אין זיין אייגענער קולטור. איצט קומט פּאַן־אַראַביזם. שווער איז דער פּאַרמעסט מיטן פּאַן־אַראַביזם און יידן קענען נישט אינגאָרירן דעם כוח פון אַ הונדערט מיליאָן מאַכמעדאַנער, וועלכע קענען גוט די מעטאָדן הן פון פּאַן־גערמאַניזם, הן פון פּאַן־סלאַוויזם און האָבן איבערגענומען זייערע מעטאָדן, ווילנדיק באַ־הערשן איצט דעם גאַנצן נאָענטן אַריענט. זיין פּיינטשאַפט צום יידנטום וואַקסט וואָס מער. עס ווערט אים קלאַר, אַז ער האָט נישט קיין שאַנסן צו געווינען די מלחמה קעגן מדינת ישראל. עס איז נישט מער קיין יידישע פּראָגע — עס איז אַן אינטערנאַציאָנאַלע פּראָגע...

אין זיין געשיכטע פון רעליגיעס שרייבט ריינאַק, אַז עס איז שווער צו געפינען אַ ריכטיקע באַצייכענונג פאַר איסלאַם אַלס רעליגיע. דער איסלאַם איז צונויפגעשטוקעוועט פון אַלערליי רע־ליגיעס, אַריינגעכאַפט אויך נישט ווייניק פונעם יידישן גלויבן. מען ווייסט אייגנטלעך נישט, מיט וואָס מען האָט צו טאָן, מאַהאַמעד, דער גרינדער פון איסלאַם, האָט נישט געקענט נישט ליענען און

נישט שרייבן, אָבער דערפאַר האָט ער געהאַט "אינטואַציע" און פּאַנטאַזיע. דער איסלאַם האָט שוין געהאַט זיינע דערפאַלגן, זיין עקספּאַנסיע און האָט זיך פאַרשפּרייט מיט אַ גרויסן אימפעט. הונד- דערטער יאָרן איז דער איסלאַם געלעגן איינגעשלאָפּן טויט און זיך פּלוצלונג דערוועקט פון שלאָף. דערוועקט צו אַ נייעם לעבן אין אַ נייער וועלט. אויב אַן אויפלעבן פון דעם נאַענטן מזרח איז מעגלעך, איז ישראל דאָס לאַנד, וואָס וואַלט באַדאַרפט זיין דער ערשטער און בעסטער שותף פון דעם אויפבויע, אָבער דער נאַענט- טער מזרח איז דערווייל אַ שפּילצייג אין די הענט פון די גרויס- מאַכטן, אַן אינסטרומענט פאַר פרעמדע אינטערעסן און פרעמדע אינטריגעס. אַזאַ לאַגע וועט מסתמא לאַנג נישט קענען אַנגיין.

דער מאַרש פון דער געשיכטע איז אַ לאַנגזאַמער און אַפּט זייער אַ שווערער, אָבער נישט געקוקט אויף די גרויסע קרבנות, האָבן מיר דאָך דאָס קלאַרע באַוואוסטזיין, אַז צוזאַמען מיט דעם אַלגעמיינעם פּראָגרעס ווערט אויך אונדזער לאַגע זיכערער פון יאָר צו יאָר. מיר זיינען נישט אַליין. מיר געהערן צו דער גרויסער משפּחה פון פּרייע פעלקער, סיי דאָס וועלט-יידנטום, וואָס איז "צע- זייט און צעשפּרייט", און סיי מדינת ישראל.

עס איז צו באַוואונדערן דעם יידישן אימפעט פאַר דער ער- שטער וועלט-מלחמה. די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג, די יידישע נאַציאָנאַל-פּאָליטישע באַוועגונגען, די נייע יידישע ליטעראַטור אין אַלע אירע צווייגן, די פאַרבינדונג צווישן די ווייט-פאַרשפּרייטע ישובים, דאָס האָט אַלץ אַנגענומען באַשטימטע און פעסטע פאַרמען.

די לעצטע זעכציק יאָר — 1904—1964 — האָבן זיך אַנגע- הויבן מיט אַ קאָלאָסאַלער צעשטערונג נישט נאָר פון יידישן לעבן, יידישן האָב-און-גוטס. די צווייטע וועלט-מלחמה האָט אונדו גע- בראַכט אומגעהויערע קאַטאַסטראַפּעס; אָבער מיר געפינען זיך היינט צוזאַמען מיט דער גאַנצער וועלט אין אַ פּראָצעס פון ווידער- אויפבויע, פון זיכערער קאַנסאַלידירונג.

אונדזער גורל איז פאַרבונדן מיט דעם גורל פון אַנדערע פעלקער. די פּראָבלעמען, וואָס שטייען אויפן סדר-היום פון דער גאַנצער וועלט, זיינען אויך אונדזערע פּראָבלעמען.

אידעאָלאָגיע פון אַרבעט

אויסערגעוויינלעך גרויס און רייך איז די ליטעראַטור וועגן אַרבעט ביי אַלע קולטור-פעלקער, אין אַלע שפּראַכן פון ציוויליזירטע פעלקער. יעדע וויסנשאַפט וועגן סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פּראָבלעמען הויבט זיך אָן מיט דער אָנאַליזע פון אַרבעט, מיט דער ראַלע פון דעם אַרבעטער און זיין בייטראַג צו דער פּראָדוקציע. פּוריעריזם און סימאָניזם, סאָציאַליזם און קאָמוניזם, יעדע טעאָריע, יעדע פּאַרם פון געזעלשאַפט איז געבויט אויף דעם ווערט פון אַרבעט און דעם אַרבעטער.

פאַר דעם יידישן כלל איז דער ענין פאַרבונדן מיט גאַנץ ספּעציעלע רעזערוואַציעס. פאַר אונדז איז דאָס נישט קיין טעאָרעטיש פּראָבלעם ווי ביי אַנדערע פעלקער, נישט סתם ערנסטע געדאַנקען וועגן דער וויכטיקייט פון אַרבעט, וועגן חשיבות פון פיזישער אַרבעט ביי אַ יחיד אָדער ביי אַ גאַנץ פּאָלק — עס איז אַ פּראָבלעם פון באַזונדערע באַדינגונגען, פון טאַג-טעגלעכער אַרבעט ביי אַ פּאָלק ווי יידן, וואָס זיינען געווען כמעט ווי אויסגעשלאָסן אינגאַנצן פון אַרבעט. דאָס מיטלאַלטער, דער קאַמף צווישן דער קירך און דער וועלטלעכער מאַכט, די קריסטלעכע צעכן, וואָס האָבן נישט דערלויבט יידן צו באַטייליקן זיך פּראָדוקציע און האַנטאַרבעט, די אַטמאָספּער פון ברוטאַלער פרומקייט און ווילדן קלאַסן-עגאָאיזם — דאָס אַלץ האָט געדריקט און געשטיקט נאַרמאַלע אימפּולסן ביים מענטשן. קריסטלעכער יושר און קריסטלעכער "אידעאָליזם" האָבן פאַרפּינצערט דאָס יידישע לעבן אין מיטלאַלטער. עס האָט "זיי" בעסער געפּאַסט.

אז יידן זאלן זיך פארנעמען מיט ליינען געלט אויף פראצענטן און פארקויפן צירונג. עס איז בעסער געווען, האָט די קריסטלעכע וועלט געמיינט, אזוי צו רעגולירן די פינאַנצן פון לאַנד אָן יידישער אַרבעט, עס איז אויך באַקוועמער געווען צו רויבן ביי יידן זייער פאַרמעגן. נישט נאָר פּריוואַטע רויבערס האָבן זיך באַנוצט מיט יידישע געלטער אויף אַ פשוטן, פאַרברעכערישן אופן, ד. ה. דורך גוילה און מאָרד. קעניגלעכע מאַיעסטעטן האָבן זיך באַנוצט מיט מאָרד, כדי צו באַפרייען זיך פון יידישע פריינד, ביי וועמען מען האָט אָנגעבאַרגט מאַסן געלט. דאָס איז געווען דער באַקוועמסטער אופן, ווי מען ווערט אויס בעל חוב: דערהרגענען!... נו, עס איז נישט אונדזער צוועק צו דערציילן דאָ היינט אַפילו בקיצור די געשיכטע פון דער יידישער "עקאָנאָמיק" אין מיטלאַלטער. אונדז אינטערעסירט די צווייטע זייט פון מעדאַל: די טיפע דעמאָראַליזאַציע, וואָס די חשיבות פון געלט האָט אַריינגעבראַכט אין יידישן לעבן, די פאַראַכטונג צו אַרבעט, וואָס האָט געמוזט באַגלייטן דעם רעספעקט צו געלט, צו גאָלד און זילבער, אַ פּאַלק, וואָס אים איז געווען פאַרשפּאַרט דער וועג צו פיזישער אַרבעט, אַ פּאַלק, וואָס פאַר אים איז געווען אָפן נאָר דער וועג צו שאַכער־מאַכער, צום וואַכערמאַרק, איז דערצויגן געוואָרן אין די דאָזיקע, מ'שטיינס געזאַגט, פּריווילעגירטע פרנסות, אַ שניידער, אַ שוסטער, אַ שלאַסער, אַ סטאַליאַר — דאָס האָט מען געקענט טאַלערירן, אָבער האָבן דרך ארץ פאַר זייער אַרבעט, רעספעקט־טירן זייער סאַציאַלע פונקציע, דאָס נישט, ווי קומט אַ סטאַליאַר צו אַ דאַקטאָר, אַ זעצער צו אַן אַדוואָקאַט?! ווער וואָלט זיך דערוועגט ריידן אַ שידוך דער טאַכטער פון אַ יידן אַ גביר אַ פיינעם שלאַסער אָדער אַ גוטן שניידער?!

אין מיין בוך "אַמאַל און היינט" האָב איך דערציילט, ווי מיינע אַ שוועסטער, אַ טייערע, קלוגע יידישע טאַכטער, האָט זיך פאַרעקשנט און מען האָט איר געמוזט קויפן אַ שטריק־מאַשין. די מאַשין האָט מען באַהאַלטן אין אַ חדר מיוחד, אַז קיין מענטש זאָל זי, חלילה, נישט זען. אַ שטריק־מאַשין אין אַ פאַרמעגלעך יידיש הויז, דערצו נאָך ביי אַ יידן אַ שוחט, אַ רב, אַ דיין, אַ

גרויסן למדן, באקאנט אין שטעטל ווי איינער פון די בכבודיקסטע
יידן — גו, דאָס וואָלט דאָך געווען אַ פּלעק אויפן יחוס, אַ שאַנד
פאַרן הויז און ממילא פאַר דעם זייער שיינעם מיידל...

*
*

ווען די רוסישע רעגירונג האָט אין 1882 דעקרעטירט די
"וורעמעני פראוילא" (די גזירה פון "צייטווייליקע רעגולאציעס"),
און געשאפן די "טשערטאָ אַסעדלאַסטי" ("תּחום המושב"), האָט
זי באַגרענעצט דאָס וואוינרעכט פון יידן, אָבער געמאַכט אַן
אויסנאַם פאַר בעלי־מלאכות ("רעמעסליניקי"). אַ בעל־מלאכה,
וואָס האָט אויסגעהאַלטן אַן עקזאַמען אויף קענען זיין פאַר, האָט
באַקומען אַ ספּעציעלן פאַפּיר ("רעמעסלעני ליסט"), וואָס האָט
אים געגעבן וויכטיקע פּריווילעגיעס און וואוינרעכט. ער האָט
זיך געקענט באַזעצן כּמעט אומעטום אין רוסלאַנד. דאָס איז
געווען אַ וויכטיקע פּריווילעגיע, אַן אַפיציעלע אָנערקענונג, אַז
ער איז אַ נוצלעכער בירגער, אַז ער איז ווערט די פּריווילעגיע,
כאָטש ער איז אַ ייד...

נישט גרינג און נישט אומעטום איז אָנגעקומען די יידן
בעלי־מלאכות צו באַנוצן זיך מיט דער פּריווילעגיע. אין פּוילן,
למשל, האָבן די צעכן, אינגאַנצן אין די הענט פון קאַטוילישע
בעלי־מלאכות, אַפט געמאַכט יידישע בעלי־מלאכות גרויסע שטע־
רונגען אין באַקומען דעם דיפּלאָם. אַ סך גרינגער איז דאָס
געווען אין רוסלאַנד גופאַ.

די זינלאַזיקייט פון דער אַפיציעלער רוסישער פּאָליטיק בנוגע
יידן האָט זיך מאַניפעסטירט אין איר באַציאונג צו די יידישע
פאַרמערס. מיט 150 יאָר צוריק, אין דער צייט פון אַלעקסאַנדער
דעם ערשטן, ווען רוסלאַנד האָט געוואָלט האָבן באַפּעלקערונג
אויף די דעראַבערטע דרום־רוסישע סטעפּעס, האָט מען מיט
צוואַנג געשלעפּט יידן פון די מערב־פּראָווינצן, כדי פון זיי צו
מאַכן פּויערים און באַזעצן זיי אויפן לאַנד. מען האָט געבונדן
יידן מיט שטריק, אַוועקגעלייגט זיי אויף וואָגס און געפירט.

טויזנטער יידן זיינען אויסגעגאנגען אויפן וועג. די יעניקע, וואָס מען האָט געבראַכט אין דער כערסאָנער גובערניע, האָבן זיך באַזעצט אין קאַלאָניעס, געוואָרן קאַלאָניסטן, געשאַפן אַ דור ערד־אַרבע־טערס. די ייִק"א האָט געשטיצט שפּעטער די קאַלאָניעס מיט אַגראַנאַמישער הילף, אויך מיט מאַטעריעלער שטיצע. איך האָב באַזוכט אין 1912 אַ ריי פון די קאַלאָניעס. די ייִדישע פּראָצע האָט געגעבן גוטע רעזולטאַטן. דער תּירוץ פון דער רוסישער רעגירונג, אַז זי האָט געוואַלט מאַכן פון ייִדישע פּוסטעפּאַסטני־קעס פּראָדוקטיווע "נוצלעכע עלעמענטן", איז געווען נישט מער ווי אַ תּירוץ צו פּאַרדעקן די ברוטאַלע פּאַליטיק פון באַפעלקערן די סטעפּעס. אָבער יידן האָבן זיך דערביי אַרויסגעוויזן ווי גוטע ערד־אַרבעטערס און פּאַרמערס. אַזוי איז עס אויך געווען מיט די ייִדישע קאַלאָניעס אין בעסאַראַביע און יעקאַטערינעסלאַווער גובערניע, מיט דער ייִדישער גערטנעריי אין פּוילן און אין ליטע. די רוסישע פּאַליטיק איז אָבער קיין מאָל נישט געווען סטאַ־ביל. פּונקט אַזוי ווי מען האָט פּריער געצוואונגען יידן מיט גע־וואַלד צו ווערן ערד־אַרבעטערס, האָט מען שפּעטער נישט גע־לאָזט יידן באַזעצן זיך אויפן לאַנד. מען וואַלט געקענט שרייבן אַ ראַמאַן אין הונדערט בענדער וועגן דעם, ווי אַזוי די צאַרישע רעגירונג האָט אָפּגעהיט די ערד פון יידן. ווען די באַפעלקערונג אין די קאַלאָניעס איז אויסגעוואַקסן און מען האָט געדאַרפט האָבן ערד פאַר די נייע משפּחות, האָט מען נישט דערלאָזן יידן נישט נאָר צו קויפן ערד פון די שכנים, נאָר אַפילו אַרענדירן ערד. יידן האָבן נישט געקענט וואוינען אַדער באַזעצן זיך אין דערפער, יידן האָט מען נישט געטאַרט באַגראַבן אין אַ דאָרף...

דערווייל האָט דאָס אַלטע רוסלאַנד מער און מער זיך אַליין דעגראַדירט. נאָך דער באַפרייאונג פון די פּויערים אין 1861 האָט זיך אָנגעהויבן דער פּאַרביסענער קאַמף פון דער רעאַקציע קעגן די אַזוי־גערופענע רעפּאַרמען. די רעוואָלוציאַנערע באַוועגונגען האָבן זיך פּאַרשפּרייט אין דער לענג און אין דער ברייט. די אינדוסטריאַליזאַציע פּונעם לאַנד האָט געבראַכט די ערשטע גרוי־סע קאַדרען פון אינדוסטריעלן פּראָלעטאַריאַט. דאָס לעבן אַליין

האָט געבראַכן דעם אַלטן רעזשים, צעטרייסלט זיינע גרונט־יסודות. עס זיינען געקומען נייע צייטן אויך פאַר דעם רוסישן יידנטום, נייע צייטן און נייע ווינטן. די רוסישע רעגירונג האָט אַרויסגע־געבן די "צייטווייליקע רעגולאַציעס" פאַר יידן, כדי צו דערשטיקן דאָס יידנטום. אַ כוואַליע פון פאַגראַמען האָט אַרויסגערוּפֿן אַ מאַסן־אויסוואַנדערונג פון יידן, אַ הונדערט און פופציק טויזנט יידן האָבן פאַרלאָזן רוסלאַנד יעדעס יאָר.

אין אָט דער עפאָכע, אין יאָר 1880, איז געגרינדעט געוואָרן אין פעטערסבורג "די אַרגאַניזאַציע פאַר פאַרשפּרייטן מלאכות און ערד־אַרבעט צווישן יידן" — "אַבשטשעסטוואַ ראַספּראַטראַנע" ניאַ טרודאַ סרעדי יעוורעיעוו" — "אַרט". געגרינדעט געוואָרן און אַנגעהויבן אירע אַקטיוויטעטן מיט איין פאַכשול אין דווינסק. דאָס הייסט, אַז די אַרגאַניזאַציע, וואָס אַרבעט היינט אין 21 לענדער, איז איצט אַלט 84 יאָר...

**

דער "אַרט" איז נישט געשאַפֿן געוואָרן פון טעאָרעטיקערס, פון יידישע סאָציאַלאָגן, וואָס האָבן געזען דאָס אַראַפּנידערן פון פאַלק צו דער מדרגה פון אַן עקאָנאָמיש־דעסטרוקטיווער מאַסע, הינטערשטעליק אין דער אַרבעט און פּראָדוקציע. די אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן פון וויכטיקע בירגערלעכע כלל־טווערס, אַבער יידן מיט דעם באַוואוסטזיין, אַז אויף זיי ליגט די גרויסע, די היסטאָרישע אחריות פאַר דעם צושטאַנד פון די יידישע מאַסן. פון זיי איז אַרויס דער רוף צו דער יידישער עפנטלעכקייט:

— יידן, צו דער אַרבעט!

עס איז געגאַנגען וועגן קיום פון דער יידישער באַפעלקע־רונג, איר עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג, איר אַנטייל אין דער אַרבעט און אין דעם עקאָנאָמישן פּראָגרעס פון לאַנד. און יידן פון אַלע טיילן רוסלאַנד האָבן זיך אָפּגערוּפֿן אויף דעם רוף צו אַרבעט און צו פאַך־אויסבילדונג. פון אַלע עקן לאַנד איז אַנגעקומען געלט. עס איז מיט אַ מאָל אַריינגעקומען עטלעכע הונדערט טויזנט רובל.

פאר זיינע קנאפע פינף און אכציק יאר עקזיסטענץ איז דער "ארט" אויסגעוואקסן אין אן אינטערנאציאנאלער יידישער ארגאניזאציע פאר פאך-אויסבילדונג. הונדערטער טויזנטער יידישע יוגנטלעכע, צוזאמענגענומען פון איבער צוואנציק לענדער, האט דער "ארט" ביז איצט פאכלעך אויסגעשולט. הונדערטער מוס-טערהאפטע פאכשולן האט די ארגאניזאציע געבויט אין א סך לענדער, דערביי אויך א גרויסע נעץ פון ערשטקלאסיקע פאכ-שולן אין מדינת ישראל מיט כמעט 15 טויזנט שילערס אין פאר-שידענע פאכן. דער "ארט" איז אין ישראל דער הויפטקוואל פון אויסגעלערנטע ארבעטער פאר דער וואקסנדער אינדוסטריע.

די ארגאניזאציע האט איבערגעלעבט צוויי וועלט-מלחמות, דעם רוסישן בירגער-קריג און די קאטאסטראפע פון היטלער-חורבן. די ארגאניזאציע האט איבערגעלעבט דעם יידישן חורבן אין סא-וועט-רוסלאנד, וואו אלע "ארט"-שולן און דאס גאנצע "ארט"-פארמעגן זיינען צוגערויבט געווארן און די אָנפירערשאפט איז אומגעבראכט געווארן — הגם די ארגאניזאציע איז שטענדיק געווען שטרענג-אומפארטייאיש. דער "ארט" האט הינטער זיך א געשיכטע פול מיט גרויסע דערפאלגן, אָבער אויך פול מיט אומ-גליקן, מיט אומבאשרייבלעכע שוועריקייטן.

נישט מיט ווערטער, נאָר מיט מעשים איז דערהויבן געווארן די חשיבות פון יידישער ארבעט. נישט מיט קיין טעאָרעטישע מליצות, נאָר מיט אַ סיטעמאַטישער און עקשנותדיקער טעטי-קייט איז דערגרייכט געווארן אַ רעזולטאַט, וואָס האָט אונדז אַוועק-געשטעלט אין איין ריי מיט אלע גרויסע קולטור-פעלקער.

**

עס לוינט, אַז די יידישע געזעלשאַפט זאָל אַביסל נענטער באַקענען זיך מיט דער דאָזיקער אַרגאָניזאַציע, מיט איר פאַרנעם און אירע אַקטיוויטעטן, מיט דער פינאַנציעלער באַזע פון איר שול-סיסטעם. אין יעדן לאַנד איז פאך-אויסבילדונג באַזאָרגט, אַרגאָניזירט, אָנגעפירט און באַצאָלט פון דער רעגירונג. אָבער

די "אַרט"-אַרגאַניזאַציע איז אַ וועלט פאַר זיך. זי ווערט אויס-
געהאַלטן פון יידן און פון נישט-יידן, זי ווערט געשטיצט פון
פריוואַטע זאַמלונגען און פון פאַרשידענע רעגירונגען, אפילו פון
רעגירונגען פון לענדער, וואו עס זיינען נישטאָ קיין "אַרט"-שולן,
ווי דאָס איז דער פאַל אין שוועדן, נאַרוועגן און דענעמאַרק.

לאַמיר דערווייל אַ קוק טאָן אויף דעם פאַרנעם פון די
"אַרט"-אַקטיוויטעטן.

דעם ערשטן יאַנואַר 1963, האָבן זיך אין די "אַרט"-שולן
געלערנט 23,744 שילערס. נאָך דעם ערשטן יאַנואַר 1963 האָט
מען אָנגענומען נייע 16,385 שילערס. צוזאַמען מאַכט עס אויס
40,129 תלמידים. עס איז נישט קיין קליינע צאַל.

עטלעכע איינצלהייטן: אין ישראל — 12,903 שילערס, אין
פראַנקרייך 4,603, אין איטאַליע 3,382 אין מאַראָקאָ 3,201, אין
פּוילן 3,092, אין טוניס 2,382.

מיר וועלן נישט פאַרמאַטערן אונדזערע לייענערס מיט מער
ציפּערן, הגם דאָס זיינען זיכער נישט קיין טרוקענע ציפּערן. יעדע
פון די ציפּערן האָט אַ באַדייטונג פאַר יידישע אַרבעטער-הענט,
יעדע פון די גרויסע "אַרט"-שולן איז אַ מוסטער-שול. די אַרגאַ-
ניזאַציע האָט איר אייגענעם אינסטיטוט אויף צוצוגרייטן אויסגע-
בילדעטע ערשטקלאַסיקע לערערס און אינסטרוקטאָרן. די "אַרט"-
שולן האָבן די פיינסטע און מאַדערנסטע מאַשינען. די אַרגאַני-
זאַציע וואַקסט און ברייטערט זיך אויס. אַט האָט מען געעפנט
אַ שול אין באַמביי, אינדיע, אַן אַנדערע שוין אין אַבעסיניע. מען
אַרבעט אין אַפריקע, אין די נייע לענדער, וואו עס זיינען גאַר
נישטאָ קיין יידן.

מיר זיינען אַבער זיכער, אַז נישט ווייניק פון אונדזערע לייע-
נערס קוקן אַריין אין די ציפּערן און פרעגן זיך, פון וואָנען
נעמט די אַרגאַניזאַציע די מיטלען אויסצוהאַלטן אַזאַ מעכטיקן
אַפאַראַט? עס איז נישט מער ווי נאַטירלעך, אַז דאָס וויל מען
וויסן, ווייל פון דעם ענטפּער איז אַפהענגיק די צוקונפט פון דער
אַרגאַניזאַציע, איר קיום, איר גייסט, איר אינהאַלט.

דער בודזשעט פון דער אַרגאַניזאַציע איז איבער אַכט מיליאָן

דאלאר א יאר. פאכלייט זאגן זיך אפ צו פארשטיין, ווי קען מען אויסהאלטן מיט אזוי ווייניק געלט אזא צאל שולן, אזוי פיל שי- לערס. אבער אפילו דאס "ביסל געלט" איז אויך נישט גרינג אריינצובאקומען. "ארט" איז נישט קיין פאליטישע ארגאניזאציע, "ארט" איז נישט פארבונדן מיט קיין שום פארטיי, אבער עס איז נישטא קיין יידישע ארגאניזאציע, וואס זאל נישט אפשטאצן די וויכטיקייט פון איר ארבעט, כאטש צו געלט קומט עס אבער נישט....

די גרעסטע סומע טראגט אריין דער "דזשאַינט", קנאפע צוויי מיליאָן דאלאַר אַ יאַר. אויב מיר זאלן רעכענען, אז אין די פאַר- אייניקטע שטאַטן געפינען זיך זעקס מיליאָן יידן, הייסט דאָס, אז דורכשניטלעך צאלן אַמעריקאַנער יידן אויף שטיצן די גרעסטע יידישע פּראָפּעסאַנעלע דערציאונגס-אַרגאַניזאַציע — יעדע דריי אַמעריקאַנער יידן צוזאַמען אין דאַלאַר אַ יאַר. אַ גרויסע אַרבעט און זייער אַ גרויסע סומע ברענגט אריין די אַמעריקאַנער פּרויען- אַרגאַניזאַציע פון איר מיטגלידערשאַפט, אַ קנאַפן מיליאָן דאלאַר אַ יאַר. אויב מיר וועלן צונויפלייגן די צוויי בייטראַגן פון צפון- אַמעריקע, וועט עס אויסמאַכן דריי מיליאָן דאלאַר אַ יאַר אַדער דורכשניטלעך פּרופּיזיק טענט אַ יאַר פון יעדער אַמעריקאַנער יידן. קען מען נישט זאָגן, אַז דאָס איז זייער אַ גרויסער בייטראַג. זאָגן דאַרף מען נאָר, אַז דער בייטראַג פון די פּרויען איז אויסערגע- וויינלעך וויכטיק. עס איז נישט קיין טייל פון אַן אַלגעמיינער זאַמלונג ווי די געלטער, וואָס קומען דורך דעם "דזשאַינט" פון דעם "יוניטעד דזשואיש אפיל". די פּרויען-מיטגלידערשאַפט ברענגט אריין דעם "ארט" אין צענדליקער טויזנטער יידישע היימען אין אַמעריקע. עס זיינען נישטאָ גענוג לויבווערטער פאַר דער איבערגעגעבנקייט פון דער פּרויען-אַרט-אַרגאַניזאַציע אין אַמעריקע, פאַר איר פאַרשטענדעניש פאַר די אידעען און אידע- אַלן פונעם יידישן רענעסאַנס.

רעדנדיק וועגן די מיטלען, וועלכע זיינען נויטיק, כדי אַזא ריזיקע שולסיסטעם זאל קענען טאָן איר אַרבעט אויף אַ ריכ- טיקן אופן, מוז מען זיך אַפּשטעלן אויף דעם אינטערעס, וואָס

ווייזן אַרויס צו דער אַרבעט קליינע לענדער און קליינע יידישע ישובים. דאָס קליינע הייפל יידן אין שוועדן, ווייניקער פון פונפצן טויזנט נפשות, ברענגען אַריין אַ 25 אָדער 30 טויזנט דאָלאַר אַ יאָר, בשעת גאַנץ דרום-אַמעריקע מיט איר האַלבן מיליאָן יידן אָדער מער ברענגט נישט אַריין קיין פופציק טויזנט דאָלאַר.

די נייע "אַרט"-שול אין מאַרסעיל, וואָס שפּילט אַ וויכטיקע ראַלע אין דער אַרבעט פון "אַרט" אין אייראָפּע, איז אויסגעבויט אויפן חשבון פון די "אַרט"-פּריינד אין נאָרוועגיע, נישט-יידישע פּריינד פון "אַרט". די דאָזיקע פּריינד האָבן אַריינגעלייגט אַ 75 טויזנט דאָלאַר.

דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז נישט-יידישע געלטער שטיצן אויך דעם "אַרט" סיסטעמאַטיש. אַט טראַגט אַריין פון צייט צו צייט די שוועדישע רעגירונג אַ צוואַנציק טויזנט דאָלאַר. זינט דעם סוף פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט די שוועדישע רעגירונג געשטיצט דעם "אַרט" מיט עטלעכע הונדערט טויזנט דאָלאַר.

אַזאָ קליינער ישוב ווי אין דענעמאַרק — אינגאַנצן אַן ערך זעקס טויזנט יידן — האָט איבער פיר הונדערט מיטגלידער אין דער "אַרט"-אָרגאַניזאַציע, צווישן זיי אַן ערך אַ דריטל נישט-יידין. ווי פּריער דערמאנט, די רעגירונגען און די עפנטלעכע מיי-נונג פון די סקאַנדינאַווישע לענדער, שטיצן די אַרבעט פון "אַרט" ביי יעדער געלעגנהייט.

זייער אַ גרויסער טייל פון דעם "אַרט"-בודזשעט ווערט פאַרברויכט אויף די "אַרט"-שולן אין מדינת ישראל. עס מוז אָבער צוגעגעבן ווערן, אַז די שטעט און שטעטלעך אין ישראל, וואו עס געפינען זיך "אַרט"-שולן, שטיצן די שולן מיט אַ ברייטער האַנט און זיינען גרייט צו טאָן אַלץ, וואָס ס'איז נאָר מעגלעך, כדי די שולן זאָלן קענען אַרבעטן נאָרמאַל און זיך אַנטוויקלען. עס איז דאָ פאַרשטענדעניש פאַר דער וויכטיקייט פון דער אַרבעט.

**

האָט דער "אַרט" שוין אויסגעפירט זיין מיסיע און אָפּגע-
שפּילט זיין ראָלע אַלס אַ באַוועגונג, אַלס אַן אידעאָלאָגיע פון יידי-
שער אַרבעט?

דאָרף מען זיך צופרידנשטעלן דערמיט, וואָס דער "אַרט"
האָט אויפגעבויט אַ גרויסאַרטיק שול-סיסטעם פאַר טעכנישער
אויסבילדונג אין מדינת ישראל, אין פראַנקרייך, אין איטאַליע,
אין צפון-אַפריקע, אין איראַן?

אונדזער ענטפער איז קלאַר: גראַדע איצט, ווען די וועלט
איז פאַרנומען מיט אַרגאַניזירן טעכנישע הילף פאַר די נייע און
נישט גענוג אַנטוויקלטע לענדער, גראַדע איצט, ווען פון אומעטום
קומט דער רוף נאָך נייע און גוט-אויסגעלערנטע קאָדערען פון אַר-
בעטער, איז געקומען די צייט פאַר אַ נייער אַנטוויקלונג פון
דער "אַרט"-אַרגאַניזאַציע און פון דער "אַרט"-אַרבעט — און
נישט נאָר אין די ווייניק אַנטוויקלטע לענדער, יידישע אַרבעטער-
קאָדערען אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אין קאַנאַדע זיינען קאָ-
טאַסטראַפּאַל רעדוצירט געוואָרן פאַר די לעצטע צענדליקער יאָרן.
די גרעסטע יוניאָנס אין די לענדער, וואָס זיינען אַמאָל באַשטאַנען
פון יידישע אַרבעטער, זיינען איצט אויסגעליידיקט געוואָרן פון
יידן, עס איז געבליבן די יידישע פירערשאַפט אין די גרעסטע
יוניאָנס, אָבער די יוניאָנס באַשטייען ס'רוב נישט פון יידישע
אַרבעטער. ביסלעכווייז ווערן מיר אין די לענדער פאַרוואַנדלט
אין אַ פּאַלק פון דאָקטוירים, אַדוואַקאַטן, געשעפטסלייט, קינסטלער,
שרייבערס, אַלערליי אינטעלעקטואַלן — נאָר נישט אַרבעטער.
גראַדע אין אַ צייט פון אויסערגעוויינלעכער טעכנישער אַנטוויק-
לונג און גאַנץ נייע פאַרמען פון ווירטשאַפּטלעכן לעבן ווערט דאָס
יידנטום אַ פּאַלק אַן אַרבעטער...

איז נישט געקומען די צייט, ווען "אַרט"-אידעען און "אַרט"-
אידעאָלאָגיע זאָלן אויפלעבן אין אַמעריקע, וואו עס לעבן גרויסע
און געדיכטע יידישע מאַסן? אין אַמעריקע, אין קאַנאַדע, אין
דרום-אַמעריקע?

איז נישט געקומען די צייט, ווען די גאַנצע "אַרט"-אַרבעט
אין אַמעריקע זאָל רעאַרגאַניזירט ווערן און נייע געזעלשאַפּטלעכע

עלעמענטן זאלן צוגעצויגן ווערן צו דער אַרבעט אַנשטאַט די וועלכע האָבן פאַרוואַנדלט די "אַרט"-אַרבעט דאָרט אין אַן אַר-גאַניזאַציע פאַר זאַמלען געלט און נאָר פאַר זאַמלען געלט?

נייע מענטשן דאַרפן קומען און אַ נייער רוף צו דער יידי-שער געזעלשאַפט דאַרף קומען. אפשר איז די "אַרט"-פּרויען-אַר-גאַניזאַציע אין אַמעריקע דער פּאַסנדער אַרגאַן אויף דורכצופירן די פּולשטענדיקע רעאַרגאַניזאַציע אין אַמעריקע.

די גרינדער פון דער אַרגאַניזאַציע מיט עטלעכע און אַכציק יאָר צוריק (1880) האָבן געהאַט אין זינען עפעס מער פון אַ גרוי-סער צאָל פון שולן פאַר פאַך-אויסבילדונג. ווען מיר זאָגן דאָ, אַז זיי האָבן געהאַט אין זינען דאָס אַנזעען פונעם יידישן פּאָלק, זיין פּרעסטיזש אַלס פּאָלק, וואָס אַרבעט און פּראָדוצירט, וואָס באַ-נצט זיינע הענט און זיין פיזישע קראַפט, הייסט עס נישט, אַז זיי האָבן געוואָלט זען אַ פיינע דעקאָראַציע, ניין, זיי האָבן געזען ווייטער און טיפּער פון דעם. עס איז נישט נאָר אַ פּראָבלעם פון אַנזעען און כבוד. עס איז אַ פּראָבלעם פון נאַרמאַליזירן דאָס עקאַ-נאָמישע לעבן פון פּאָלק און דערמיט געפינען פאַר אים זיין בכבודן פּלאַץ צווישן אַנדערע פעלקער, וועלכע פירן אַ נאַרמאַל לעבן.

דער ענין פון אַנזעען איז אַ סך ערנסטער ווי דאָס וואָרט קלינגט. אַנזעען מיינט אנערקענונג, אנערקענונג פון גלייכבאַרעכ-טיקונג מיט אַנדערע קולטור-פעלקער. מיר ברענגען דאָ אַן אַלטן בריוו פון האַרי טרומאַן, דעם געוועזענעם אַמעריקאַנער פּרעזידענט, וועגן דער באַדייטונג פון דער "אַרט"-אַרבעט אַלס אַ וויכ-טיקן קאַנסטרוקטיוון פּאַקטאָר. מען דאַרף לייענען די שורות פון דעם בריוו און דאָס וואָס איז צווישן די שורות. מיט רעכט אַדער מיט אומרעכט פּלעגט מען הונדערטער יאָרן רעדן וועגן יידן ווי וועגן אַ פּאָלק, וואָס לעבט פון דער פּראָצע פון אַנדערע פעלקער. מען האָט נישט צוגעלאָזט יידן נישט צו דער מאַשין און נישט צו דער ערד און זיי באַשולדיקט אין דעם וואָס זיי אַרבעטן נישט. די אַלטע צייטן זיינען פאַרביי. עס זיינען נייע צייטן און עס איז אַ נייע וועלט. אין דער נייער וועלט מיינט אידעאָלאָגיע פון אַר-

בעט דאָס צענטראַלע אין עפנטלעכן לעבן, די אידעאָלאָגיע מוז
ווערן דאָס צענטראַלע אין יידישן לעבן...

**

זאָלן דאָ דערמאנט ווערן די נעמען פון די דריי הויפט־בויער
פון דער "אַרט"־וועלט־אַרגאַניזאַציע נאָך דער ערשטער וועלט־
מלחמה, ווען דאָס רוסישע יידנטום איז צעריסן געוואָרן אויף
עטלעכע טיילן און דאָס אַרגאַניזירטע יידישע לעבן אין מזרח־
אייראָפּע האָט זיך געענדיקט. דאָס זיינען געווען ל. בראַמסאָן,
אַ געוועזענער מיטגליד פון דער ערשטער דומאַ און פריער אַ
פיליאַריקער דירעקטאָר פון דעם צענטראַל־קאָמיטעט פון דער
יק"א אין פעטערסבורג; ד"ר ד. לוואַוויטש, אַן אַלטער טוער אין
דער יידישער אַרעבטער־באַוועגונג, און ד"ר א. סינגאַלאַווסקי,
אַ פאַרדיינטער טוער אין דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.
אַלע דריי האָבן זיך געראַטעוועט פון דעם שטורם, וואָס האָט
פאַרניכטעט דאָס יידנטום אין מזרח־אייראָפּע און אַלע דריי האָבן
אַפּגעגעבן זייער לעבן אויף אויסבויען דעם "אַרט" צו דער מדרגה
פון דער גרעסטער יידישער וועלט־אַרגאַניזאַציע פאַר אַרבעט און
קולטור. אַלע דריי זיינען אַוועק פון דער וועלט בשעת זיי האָבן
געטאָן זייער אַרבעט, געשטאַנען אויף זייערע פּאַסטנס ביז צו
דער לעצטער מינוט פון זייער לעבן.
אַלע דריי פאַרדיינען, אַז גרינדלעכע און אויספירלעכע אַפּ־
האַנדלונגען זאָלן געווידמעט ווערן זייער לעבן און שאַפן.

THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

February 14, 1947

Dear Mr. Held:

It is a pleasure to join with you in honoring William Green for his humanitarian work in helping thousands of Jewish refugees to rebuild their lives in our country.

I am informed that the Organization for Rehabilitation through Training, to which Mr. Green has given active support for many years, has assisted more than half a million Jewish refugees throughout the world to become self-supporting through acquiring new skills.

The conscience of our people applauds this work of ORT, both here and in other lands. We may well feel proud of the men and women, who like William Green, have worked to help tragic victims of totalitarian terror and brutality to find new dignity through useful work.

By this great program, labor leaders and humanitarians of the world are helping not alone the individuals who are trained for new tasks, but through them are helping in a real sense to build a better world. I wish, therefore, to express my commendations to Mr. Green for his efforts in this cause, and to ORT my hope that its example may serve increasingly to combat anti-Semitism and to awaken people everywhere to the truth that the rehabilitation of the world is a cooperative responsibility.

Very sincerely yours,

Mr. Adolph Held,
Chairman,
ORT Labor Committee,
212 Fifth Avenue,
New York 10, N. Y.

דאס ווייסע הויז וואשינגטאן

פעברואר 14, 1947.

טייערער מר. העלד,

עס איז א פארגעניגן פאר מיר צו זיין מיט אייך, ווען איר גיט אפ
כבוד וויליאם גרין פאר זיין הומאניטארער ארבעט לטובות די טויזנטער
יידישע פליכטלינגע מיט דעם צוועק, אז זיי זאלן קענען אויפבויען זייער
נייע עקזיסטענץ אין אונדווער לאַנד.

איך ווייס, אז די ארגאניזאציע פאר רעהאביליטירן מענטשן דורך ארבעט,
געשטיצט פון מר. גרין אין פארלויף פון א סך יארן, האט געהאלפן מער
פון א האלבן מיליאן יידישע פליכטלינגע אין דער גאנצער וועלט צו ווערן
זעלבסטשטענדיק דערמיט, וואס זיי האבן זיך אויסגעלערנט א נייעם פאך.

דאס געוויסן פון אונדווער פאלק באגריסט די ארבעט פונעם „ארט“
ביי אונדז דא און אין אנדערע לענדער. מיר זיינען שטאלץ דערמיט, וואס
מענער און פרויען וואס האבן ווי וויליאם גרין געהאלפן די טראגישע
קרבנות פון טאטאליטארן טעראר און ברוטאליטעט חידער צו געפינען זייער
ווירדע טוענדיק א נוצלעכע ארבעט.

א דאנק דעם דאזיקן גרויסארטיקן פראגראם העלפן ארבעטער-פירערס
און הומאניסטן נישט נאר יחידיים, אז זיי זאלן קענען אנגיין מיט זייערע
נייע אויפגאבן, נאר א דאנק זיי ווערט געשאפן א ווירקלעכע מעגלעכקייט
צו בויען א בעסערע וועלט. איך וויל דעריבער אויסדריקן מיין אנער-
קענונג מר. גרין פאר זיין בייטראג צו דעם פראגראם. איך וויל אויך אויס-
דריקן מיין האפענונג דעם „ארט“, אז א דאנק זיין ארבעט וועט גרינגער
ווערן צו קעמפן קעגן אַנטיסעמיטיזם און צו דערוועקן אומעטום ביי מענטשן
דאס באוואוסטזיין, אז די רעהאביליטאציע פון דער וועלט איז א געמיינשאפט-
לעכע פאראנטווארטונג.

אייער אויפריכטיקער

הארי טרומאן

מר. אדאלף העלד

פארויצנדער

„ארט“ ארבעטער-קאמיטעט

212 סינפטע אוועניו

ניו-יארק 10, נ. י.

דאס איז די איבערזעצונג פון הארי טרומאניס בריוו צו אדאלף העלד.

יידנטום און קריסטנטום

עס איז שווער צו זאגן, וועמען געהערט דער כבוד פאר מאכן אקטועל דאס פראבלעם פון יידישקייט, דאס פראבלעם פון די באציאונגען צווישן ייד און קריסט און דערמיט אויך דאס פראבלעם פון טאלעראנץ. א גרויסע ראַלע האָט געשפילט דערביי און שפילט נאָך ווייטער די דעבאַטע אין ישראל אַרום דער קינסטלעך-צוגעשפיצטער פראַגע, ווער איז אַ ייד, וואָס איז אַזוינס יידישקייט, וואָס מעג מען און וואָס טאָר מען נישט לויט דעם יידישן דת. די דעבאַטע האָט דערפירט צו דער פראַגע וועגן אַפֿ-טיילן מלוכה פון דת — עס איז אין דער אמתן דער אָנהויב פון אַ קולטור-קאָמף אין אַ שאַרפער פאַרם. נעמענדיק אין באַטראַכט דעם בלאַק פון די פרומע מיט די פרומסטע און זייער פאַנאַטיזם אינעם קאָמף פאַר צוריקקערן זיך צו דעם דת פון עטלעכע טויזנט יאָר צוריק, מעג מען דערוואַרטן גרויסע און שאַרפע קאָנפליקטן. דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַר דעם אייגנטלעך אומפאַרשטענד-לעכן אינטערעס פאַר דעם פראַבלעם וועגן ייד און יידישקייט גראַד דעמאָלט, ווען עס איז אַנטשטאַנען אַ יידישע מדינה און אַ נייער צענטער פאַר אַ וויכטיקער אַנטוויקלונג פון יידישער קולטור, פון אַ מאַדערנער און פראַגרעסיווער קולטור, איז אַ געוויסע באַוועגונג געקומען צווישן די קריסטן פאַר מער טאַלע-ראַנץ אין זייער באַציאונג צו יידן בכלל. אַפילו די פראַגע וועגן דער "שולד" פון יידן אין דעם פאַרמשפּטן און קרייציקן יעזוס קריסטוס איז געוואָרן אַקטואַליזירט. מען האָט גענומען רעדן פראַ און קאַנטראַ וועגן דעם פראַצעס, וואָס איז געפירט געוואָרן

מיט טויזנטער יארן צוריק און דערביי אפילו נישט דערמאנט
אזעלכע פארברעכערישע באוועגונגען, אזעלכע אוממענטשלעכע
אויפטוען, ווי ס'זיינען באגאנגען געווארן אין דער צייט פון די
קרייץ-צוגן און בשעת דעם משוגעת פון דער אינקוויזיציע. די
גרויסע הומאניסטן אין דער קאטוילישער קירכע, וואס האבן בא-
שלאסן, אז עס איז געקומען די צייט, ווען מען דארף באפרייען
דאס יידנטום פון דער שולד אין קרייציקן יעזוס קריסטוס, האבן
נישט געהאט קיין מוט אַנקלאַגן די קירכע און די קירכע-פאַ-
טענטאַטן אין די פאַרברעכנס, וואָס זיי האָבן באַגאַנגען אין פאַר-
לויף פון הונדערטער יאָרן. יידן האָבן אַ גרעסערע טענה צו דער
אַנפירערשאַפט פון דעם קריסטנטום פאַר דעם אין וואָס זיי האָבן
פאַרוואַנדלט דעם גלויבן פון דעם יידישן פרעדיקער פון נאַזאַרעט.
אַבער די פּראָגע פון זייער שולד איז נישט דערמאנט מיט קיין
וואָרט, הגם די יידישע מאַרטיראַלאַגיע באַשטייט נישט פון אויס-
געטראַכטע פייניקונגען פון אַ גאַנצן פאַלק...

זייער ווייניק קריסטלעכע דענקער באַרירן די פּראָגע. דער
קריסטלעכער פילפול אַרום דעם פּראַבלעם, וואָס פאַרנעמט זיי,
"גאַט-מענטש" אָדער "מענטש-גאַט"? איז נישט ווערט דאָס
פאַפיר, אויף וועלכן דער דיספּוט ווערט געפירט. פון די צייטן,
ווען רענאַן האָט פאַרוזוכט צו עפענען זייערע אויגן און מוחות
אויף דעם עיקר-פּראַבלעם פון זייער טעאַלאַגיע און פּילאָזאָפיע,
האַט זיך זייער דענקען נישט גערירט פונעם אַרט. ערשט אונטער
דעם דרוק פונעם אַלגעמיינעם מענטשלעכן פּראַגרעס און אַלגע-
מיינעם פּראַצעס פון מענטשלעכער אַנטוויקלונג האָבן זיי דערזען,
אין וואָס פאַר אַ געפערלעכן צושטאַנד זיי געפינען זיך און האָבן
זיך דערמאַנט אין דער אַנקלאַגע קעגן יידן. און פון דעם דער-
מאנען זיך איז דאָך גאַר נישט אַרויסגעקומען. די אינציאַטיווע
פונעם פּאַפּסט ביים לעצטן קאונסיל איז פאַרשריען געוואָרן און
זיינע פאַרשלאַגן זיינען אפילו צו אַן אַפּשטימונג נישט געבראַכט
געוואָרן.

אין פאַרבינדונג מיט דער יידישער דעבאַטע אין פאַרשידענע
קאָמיסיעס פון דעם עקומעניען קאונסיל און שפעטער אין פאַר-

בינדונג מיט דער רייזע פונעם פאָסט קיין יאַרדאַניע און ישראל איז נישט ווייניק גערעדט געוואָרן וועגן יידנטום און דער קריסט־לעכער קירכע, וועגן שלום, טאַלעראַנץ און נאָך אַנדערע גוטע זאַכן. האָט מען ביי אונדז נישט איבערגעטריבן בשעת די דאָזיקע אָפט אַבסטראַקטע שמועסן און אידעען, געבויט הויפטזעכלעך אויף נישט־וויסן? קען מען בכלל איבערשניידן דעם באַנד פון דער געשיכטע און זאָגן "ברוך הבא" אַזוי ווי עס וואָלט גאָר נישט געווען, גאָר נישט געשען? פאַרגעסן די פאַרגאַנגענהייט?

אין די אַלע מיני רייד, אין די אַלע דיספּוטן פּראַ און קאָנטראַ איז דאָ אַ טענדענץ צו פאַרגעסן דעם עיקר: עס קען נישט זיין קיין אויסגלייך צווישן יידנטום און דעם היינטיקן קריסטנטום. דאָס זיינען צוויי אידעאָלאָגיעס הונדערט פּראָצענט קעגנגעזעצטע, צוויי פאַרשידענע אמונות. עס מאַכט נישט אויס, וואָס אין די ערשטע דריי הונדערט יאָר פון רעליגיעזע קאַמפּן צווישן די ער־שטע קריסטן איז גאָר קיין קריסטנטום נישט געווען. אָבער דער קערן פונעם קריסטנטום ווי ער איז געוואָרן און איז פאַרבליבן, באַשטייט פון שנאה צום יידנטום. יענע כלומרשט נייע קריסטלעכע אידעען זיינען גענומען פונעם יידנטום, אָבער האָבן זיך פאַר־וואַנדלט אין אַ זעלבסטשטענדיקער אידעאָלאָגיע, געבויט אויף שנאה צום יידנטום. אין דער יידן־פיינדלעכער אידעאָלאָגיע, האָט זיך אַנטוויקלט די גריכיש־אַרטאָדאָקסישע קירכע, די קאַ־טוילישע, די פּראָטעסטאַנטישע. יעדע קריסטלעכע קירכע האָט פאַקטיש געפּרעדיקט אומטאַלעראַנץ, געפּרעדיקט און פּראַקטיצירט אומטאַלעראַנץ. דער שייטערהויפּן, אויף וועלכן מען האָט גע־ברענט די אַפיקורסים, האָט באַלויכטן דעם גאַנצן וועג פונעם קריסטלעכן מיטלאַלטער. נישט די גרויסע פּראָנצויזישע רעוואַלוציע, נישט דאָס אָפּטיילן די קירכע פון דער מלוכה און אוודאי נישט דער גיאָנטישער פּראָגרעס פון דער וויסנשאַפּט, האָבן נישט געבראַכט קיין סוף צו דעם אַריינדינגען פון דער קריסט־לעכער קירכע אין דעם לעבן פון דעם באַפּרייטן מענטשן. עס זיינען געשאַפּן אפשר נייע פאַרמען פון פרומקייט און רעליגיאַ־

זיטעט, אָבער דער עיקר איז געבליבן דער אייגענער: בלינדער גלויבן, אונטערטעניקע געהאַרזאמקייט און גלויבן...

וועגן וואָס זאָל דאָס יידנטום זיך פאַרשטענדיקן מיט דעם קריסטנטום, מיט אַזאָ קריסטנטום? ווי אַזוי זאָל מען זיך פאַר-שטענדיקן מיט אַ קריסטנטום, וואָס זיין גרונד-לערע איז די שנאה צום יידנטום? זאָלן דאָס זיין אידעאָלאָגישע פשרות, אַ מין מאָדוס וויווענדי, אַ קעגנזייטיקע טאַלעראַנץ נאָך טויוונטער יאָרן פון קעגנזייטיקער פיינדשאַפט?

דאָס צו פרעדיקן הייסט צו פאַרזוכן איינשלעפערן זיך מיט אילוויזעס, פאַר וועלכע עס איז נישטאָ קיין שום גרונד. אין פאַרלויף פון צענדליקער יאָרן האָט מען פאַרהאַנדלט מיט פראַ-טעסטאַנטישע יידן-פריינדלעכע בישאָפן וועגן צונעמען פון די שול-ביכער פון רעליגיע פסוקים פון טענדענציעזער געשיכטע פון דער קרייצקונג, וואָס זייער צוועק איז נאָר העצע קעגן יידן. עס איז אוממעגלעך, אַז קינדער, וועלכע באַנוצן זיך מיט אַזעלכע ביכער אין דער שולע, זאָלן אויסוואַקסן אַן ליינשאַפטלעכע האָס-געפילן צו יידן. די אַלע פאַרהאַנדלונגען האָבן זיך געענדיקט מיט גאַרנישט.

ערשט נישט לאַנג, קורץ פאַר זיין טויט, האָט דער אַלטער פאַפּסט, דזשאַן דער 23-טער, הערנדיק אין דער סט. פעטער-קירכע אַ גאַטעס-דינסט, אָפגעשטעלט דעם גלח אינמיטן פון אַ תפילה, ווייל יענער האָט געזאָגט די געמיינע אַנטיסעמיטישע פסוקים, וועלכע דער פאַפּסט האָט באַפוילן אויסמעקן. דער גלח איז געווען זיכער, אַז דער אַלטער פאַפּסט הערט זיך נישט צו צו די תפילות, און באַשלאָסן, אַז ער מעג נאָך אַמאָל געניסן פון דעם זיסן סם. צי די יידן זיינען שולדיק אָדער נישט-שולדיק אין דער קרייצקונג פון יעזוס קריסטוס איז נישט וויכטיק, וויכטיק איז נאָר דאָס, וואָס דער האָס צום יידנטום איז אַזוי לאַנג גע-פרעדיקט געוואָרן און אַזוי שטאַרק און טיף אַריין אין בלוט פון די מענטשן, אַז איצט קען שוין קיין מיטל נישט העלפן, כדי מען זאָל זיך באַפרייען פונעם סם. דער אַלטער פאַפּסט, אַ זון פון פויערים, אַ פאַלקסמענטש,

איז נישט געווען קיין טעאלאג פון גרויסן פארנעם. ער איז נאָר געווען אַ מענטש, נישט מער אַבער אויך נישט ווייניקער, ס'הייסט אַ מענטש מיט אַ וואַרימען און סענסיטיוון געוויסן. האָט ער אַפֿ-געשטעלט דעם גלח אינמיטן זיין זאָגן די תפילות...

די דאָזיקע רייד דאָ וועגן געפערלעכע אילוזיעס דאַרפן נישט אויסגעטייטשט ווערן ווי אַ רוף צו אַגרעסיע. פאַלשע אילוזיעס זיינען געפערלעך, זיי זיינען שטענדיק פאַרפירעריש. און געפער-לעך פאַר ביידע צדדים, פאַר דעם וואָס נאַרט און פאַר דעם וואָס לאָזט זיך פאַרנאַרן. פריער אָדער שפעטער מוז קומען דער צוזאַ-מענברוך און שווערע קאָנסעקווענצן. אַנשטאט צו ברענגען אַ פאַרבעסערונג, ברענגט עס אַ פילפאַכע פאַרערגערונג...

די קריסטלעכע קירכע דאַרף מען נישט בעטן, אָז זי זאָל אַרויסווייזן אונדז טאַלעראַנץ. זי נויטיקט זיך אַליין אין טאַלע-ראַנץ מצד אירע קעגנער, וועלכע אַטאַקירן זי אין פראַנט, גראַבן זי אונטער, דיסקרעדיטירן זי ווי און וואו זיי קענען נאָר. נישקשא. די צאָל פון די גלויביקע איז נאָך דערווייל גרעסער ווי די צאָל פון אומגלויביקע. די גרויסע פאַלקסמאַסן דאַרפן נאָך האָבן דעם "אַפיום", אויב מיר זאָלן באַנוצן די שפראַך פון די קאָמוניסטן. אַבער די פאַטערס פון דער קירכע ווילן פאַרזיכערן די צוקונפט. זיינען זיי געוואָרן לאַיאַל צו יעדן פאַליטישן רעזשים, וואו זיי געפינען זיך. זיי זיינען גרייט אַפילו צו פרעדיקן טאַלעראַנץ — דאַרט וואו עס פאַסט זיי.

טאַלעראַנץ איז היינט אַ פאַליטישע קאַטעגאָריע, נישט קיין רעליגיעזע, טאַלעראַנץ איז אַפהענגיק פונעם פאַליטישן רעזשים. טאַלעראַנץ קענען מיר פאַרלאַנגען, ווייל דאָס געהערט צו די בירגערלעכע און פאַליטישע רעכט. אַפילו רעליגיעזע טאַלעראַנץ איז היינט צו טאָג אַ פאַליטישע פריווילעגיע, ווי מיר זעען דאָס אין סאָויעט־רוסלאַנד. עס איז נישט קיין ענין פון פאַרהאַנדלונגען, עס געהערט צו די פראַבלעמען פון קאַמף פאַר פאַליטישע און בירגערלעכע רעכט.

קיין "אויסגלייך" מיטן קריסטנטום קען נישט זיין ביים

יידנטום. עס איז נישט קיין פראגע פון נאכגעבן פון וועלכן עס
איז צד. עס איז נישט קיין פראגע פון פשרות. דאס זיינען צוויי
אידעאלאגיעס, צוויי וועלטן...

**
*

אן א שיער שריפטן זיינען דערשינען די לעצטע יארן, גע-
ווידמעט דעם פראבלעם פון די באציאונגען צווישן יידנטום און
קריסטנטום, אין א גרויסער מאס געווידמעט דער פראגע, צי
יידן זיינען שולדיק אין דער קרייציקונג פון יעזוס. נאטירלעך
איז דאס גערעטעניש פון דעם סארט ליטעראטור סטימולירט
הויפטזאכלעך צוליב דעם, וואס דער וואטיקאן האט אוועקגע-
שטעלט די שולד-פראגע אפן און קלאר. עס איז אינטערעסאנט
אנצווייזן ספעציעל אויף א קליין ווערק, וואס איז דערשינען אין
1962 אין ניו-יארק, אונטער דעם נאמען: *The Death of Jesus*
אויף ענגליש און אין פאריז אין א פראנצויזישער איבערזעצונג,
אין 1964, אונטער דעם נאמען: *La Mort de Jésus* דער מחבר,
יאעל קארמייקעל, א געבוירענער אין ניו-יארק, אן אריענטאליסט,
וואס האט שטודירט אין אקספארד, ענגלאנד, און אין דער סאר-
באן, פראנקרייך, האט געווידמעט 265 זייטן דער פראגע וועגן
דעם פראצעס פון יעזוס, דער קרייציקונג, דער גרינדונג פון קריסט-
טנטום, די עוואנגעליעס און דער גאנצער מיסטעריע פון דעם ווי
די ניי ערעליגיע האט זיך אנטוויקלט און פארכאפט אכט הונ-
דערט מיליאנען מענטשן.

דאס פארהעלטניסמעסיק קורצע ווערק איז אינטערעסאנט
ס'רוב דערמיט, וואס דער מחבר פארזוכט צו געפינען דעם עיקר
פון דער קריסטלעכער רעליגיע אין די עוואנגעליעס און קען קיין
מאל גאר נישט אויסגעפינען צוליב די אומענדלעכע ווידערשפרוכן,
אומקלארקייטן און דאס בארופן זיך אויף זאגעכצן און ווערטער,
וואס זאגן גארנישט, ווייל זיי מיינען גארנישט.

דער מחבר פון דער שריפט "דער טויט פון יעזוס" זוכט
פריער פון אלץ די פערזענלעכקייט פון דעם פארמשפטן, וועלכע

ס'איז אנדייטונגען אויף דער פערזאן פון יעזוס, אויף דעם מענטש, וואָס האָט געהאַט, ווי עס ווייזט אויס, אַ געוואָלדיקן דערפאַלג אַלס מוסר־זאָגער און פרעדיקער. יעדעס מאָל שטויסטזיך אָן דער פּאַרשער אויף דעם פּאַקט, אָז עס איז נישטאָ קיין שום דאָ-קומענטאַציע, נישט קיין דירעקטע און נישט קיין אומדירעקטע, קיין שום מער אָדער ווייניקער קלאַרע אָדער אפילו אומקלאַרע אַנדייטונגען וועגן דעם מאָן, וועלכן מען האָט הונדערטער יאָרן שפּעטער אויסגערופן פאַר משיח.

דאָס איז אייגנטלעך דער הויפט־סך־הכל פון דער אינטערע-סאַנטער שריפט: דער גאַנצער ענין, נישט נאָר דער משפט און די קרייציקונג, נישט נאָר די באַוועגונג אַרום יעזוס קריסטוס בשעת ער האָט געלעבט, נאָר אויך הונדערטער יאָרן נאָך זיין טויט, איז אַ מיסטעריע...

אַ מיסטעריע איז עס געווען און אַ מיסטעריע איז עס גע-בליבן...

אַנטיסעמיטיזם און אַסימילאַציע

דאָס זיינען צוויי געשפענסטער, וואָס פאַרפאַלגן אונדז, איינס איז אַ רעאַלע געפאַר, דאָס צווייטע איז אַ פּראָדוקט פון אַ קראַנקן געמיט, אַ מיטל פאַר ספּעקולאַציע און פּראָפּאַגאַנדע, פאַר קינסט-לעך אַרויסרופן פּאַניק...

אַנטיסעמיטיזם איז נישט קיין עקסקלוזיווע פּריווילעגיע אינעם קאַמף קעגן יידן מצד אַלערליי יידן-פּיינדלעכע עלעמענטן. דער האָס פון די ווייסע קעגן די פאַרביקע אין דרום-אַפריקע און אין די פאַראייניקטע שטאַטן; דער קעגנזייטיקער ווידערווילן ביי פּראַנצויזן און דייטשן; די פּיינדשאַפט ביי די אירלענדער קעגן די ענגלענדער; דער שטענדיקער אַנטאַגאָניזם צווישן פּאַלאַקן און דייטשן — דאָס זיינען רעאַליטעטן, וואָס האָבן געפירט צו באַוואַפנטע קאַנפליקטן און מלחמות. די טערקן און די קורדן האָבן אויסגעהרגעט מיליאָנען אַרמעניער. נישט נאָר יידן האָבן שרעקלעך געליטן פון פּרעמדער שנאה. אַלץ וואָס איז סטימולירט געוואָרן פון פּאָן-סלאַוויזם, פּאָן-גערמאַניזם און פּאָן-אַראַביזם איז געווען און איז פאַרבליבן אַ מאָרד-מיטל אינעם קאַמף צווישן פעל-קער צוליב אַ קראַנקהאַפטן סופּער-נאַציאָנאַליזם. דאָס אַלץ איז אַ סכּנה פאַר מענטשלעכן פּראָגרעס און פאַר פּערמאַנענטן שלום אויף דער וועלט. ווי געזאַגט: ס'איז נישט נאָר ביי יידן...

אַסימילאַציע איז גאָר אַן אַנדער פּראָצעס. אַסימילאַציע קען זיין אַ ברכה פאַר פעלקער, אויב זי ווערט נישט אויפגעצוואונגען מיט געוואַלט און אויב איר צוועק איז נישט דאָס פאַרניכטן דעם

שוואַכערן מין. אַסימילאַציע איז אַ גליק, אויב עס האַנדלט זיך וועגן קעגנזייטיקן קולטור־איינפלוס, וועגן איינזאַפן פרעמדע קולטורן און פאַרדייען זיי, ד. ה. אַסימילירן זיי און לעבן ווייטער אַלס זעלבסטשטענדיקע קולטור־איינצלהייטן. לענדער, ווי פראַנק־רייך, איטאַליע, בעלגיע, באַשטייען פון פאַרשידענע קולטור־איינהייטן, וועלכע אַסימילירן זיך קעגנזייטיק — אַן צוואַנג. די שאַטלענדער און די וועלשער אין ענגלאַנד זיינען שפראַכלעך פאַרשידן, פאַרשידן אין זייער מענטאַליטעט און געמיט און אין זייער גאַנצן לעבנס־שטייגער. זיי האָבן נישט קיין מורא פאַר אַסימילאַציע, ווייל זייער קעגנזייטיקער איינפלוס איז אַ נאַטירלעכער פראַצעס.

מיר זיינען שטענדיק און אומעטום געווען אַ נאַציאָנאַלע מינ־דערהייט. מיר האָבן געליטן פון אַנטיסעמיטיזם און מורא געהאַט פאַר אַסימילאַציע, אָבער באַצאָלנדיק מיט שווערע קרבנות אין דער פאַרטיידיקונג קעגן דעם מערדערלעכן אַנטיסעמיטיזם, האָבן מיר געקענט שטעלן אַ ווידערשטאַנד ביידע געשפּענסטער. דער פראַצעס פון אַסימילאַציע האָט אונדז געראַטעוועט פון נאַציאָנאַלן אונטערגאַנג. מיר האָבן אין זיך איינגעזאַפט פרעמדע קולטורן, אָבער נישט פאַרלוירן אונדזער אייגענע קולטור, נישט איר אינ־האַלט און נישט איר פאַרב, נישט איר כוח און נישט איר איינפלוס.

דאָס ווערט געוואָגט נישט מיט דעם צוועק אַריינצושפּריצן אַפטימיזם און גלויבן אין אַ גרויסער צוקונפט. מען דאַרף נאָר וועלן באַטראַכטן אונדזער נייעסטע געשיכטע אין רעטראַספּעקטיוו, אין קוקן צוריק און באַטראַכטן אונדזער פאַרגאַנגענהייט. די לעצט־טע הונדערט אָדער הונדערט און פופציק יאָר און פּרעגן זיך: וואָס מיר זיינען היינט און וואָס מיר זיינען אַמאָל געווען? ווי צעשפּליטערט און צעשאַטן ווי זאַמד איז דאָס יידנטום געווען בשעת און באלד נאָך דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס פאַר צייטן פון גרויסע סאָציאַלע און פּאָליטישע קריזיסן מיר האָבן געדאַרפט דורכגיין, ווי די מאַסנוואַנדערונג פון יידנטום האָט איבערגעבויט אונדזער פּאָלק — און ווי דאָס וועלטיידינטום

איז היינט אַרגאַניזירט, ווי עס איז צוזאַמענגעבויט און פונקציאָנירט ווי אַ נאַציאָנאַלע איינהייט.

דערביי מוז מען געדענקען, אַז אין לעצטן יאָרהונדערט, שוין נאָך דעם ווינער קאָנגרעס פון 1815 און נאָך דער "הייליקער אַליאַנס", האָבן געהערשט דריי דעסטרוקטיווע באַוועגונגען, וועלכע מיט האָבן פריער אָנגערופן: פּאָן-געראַמאַניזם, פּאָן-סלאַוויזם און פּאָן-אַראַביזם און אַז נאָך זיי איז געקומען דער דייטשער נאַציזם און דער רוסישער באַלשעוויזם. עס איז אָבער נישט געווען קיין נס מן השמים דאָס קענען זיך האַלטן און אויסהאַלטן בשעת מיליאָנען יידן זיינען געפאַלן און אַלץ האָט אויסגעזען אַזוי האַפּנונגסלאָז. דאָס וועלט-יידנטום איז פאַרט געוואָרן אַ כוח, עס האָט אָנגעזאַמלט כוחות און זיין רוקנביין איז נישט געבראַכן געוואָרן. אויב נאָך די שווערע קאַטאַסטראַפּעס האָט געקענט געשאַפן ווערן אַ מדינת ישׂראל, איז דאָס ווידער אַ באַווייז פון אַ גרויסן כוח, וואָס דאָס פּאַלק באַזיצט, כוחות אָנגעזאַמלט אין פאַרלויף פון די לעצטע הונדערט אָדער הונדערט און פּופּציק יאָר.

לאַמיר זיך נישט נאַרן וועגן אונדזערע מעגלעכקייטן עפעס צו דערגרייכן אין דעם קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם, אויב מיר פאַרלאָזן זיך נאָר אויף אונדזערע אייגענע כוחות און ציען נישט אַריין די אינטערנאַציאָנאַלע פּראַגרעסיווע אַרגאַניזאַציעס. אַנטי-סעמיטיזם איז ענג פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער רעאַקציע. עס גייט היינט אָן אַ מאַביליזאַציע פון אַלע שוואַרצע כוחות אין אַלע טיילן פון דער וועלט. אַלע מיטלען ווערן באַנוצט, כדי אַרויסצורופן אַן אַלגעמיינע פּאַניק און די קאַמפּאַניע קעגן דעם יידנטום איז אַ גוט מיטל דערצו. די אַראַבישע קאַמפּאַניע קעגן מדינת ישׂראל איז פּאַקטיש אַ קאַמפּאַניע קעגן דעם גאַנצן יידישן כלל. זייער פאַרמעסט צו פאַרזוכן צו ליקוידירן מדינת ישׂראל קען צו-נישט געבראַכט ווערן נאָר מיט אַן אַלגעמיינער יידישער מאַביליזאַציע, אָבער נאָר אין פאַרבינדונג מיט גרויסע נישט-יידישע אינטערנאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציעס. עס זיינען נאָך דאָ גענוג מיטלען צו פירן אַ דערפאַלגרייכן קאַמף קעגן פּאָן-אַראַביזם.

נעאָנאַציום און אַנדערע רעאַקציאָנערע באַוועגונגען. דער גרויסער
 אינטערנאַציאָנאַלער פאַרום אָדער די פאַרוםס דאַרפן באַנוצט
 ווערן, ווייל דער צוועק פון דער מלחמה קעגן יידן האָט פיל צו
 טאָן אויך מיט נישט־יידישע דעמאָקראַטישע אינטערעסן.
 עס מעג קלינגען פאַראַדאַקסאַל, אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז
 וואָס בעסער דאָס וועלט־יידנטום וועט זיין אַרגאַניזירט, וואָס
 שטאַרקער עס וועט זיין כוח און זיין איינפלוס, אַלץ גיפטי־
 קער וועט זיין די אַנטי־יידישע פּראָפּאַגאַנדע און די אַנטי־יידישע
 העץ־קאַמפּאַניע. אָבער אונדזער קאַמף קעגן דער העצע וועט
 סוף כל סוף מוזן פירן דערצו, אַז די עפנטלעכע מיינונג פון
 דער וועלט וועט רופן צו אַן אַלגעמיינער מאַביליזאַציע קעגן אַנטי־
 סעמיטיזם.

**

פון פּראָפּאַגאַנדע קעגן אַסימילאַציע האָט מען ביי אונדז
 אַראָפּגענידערט ביז צום קרעכצן און זיפצן צוליב דעם, וואָס
 יידן איז היינט אין אַ סך לענדער "צו גוט" און דעריבער איז די
 געפאַר פון אַסימילאַציע פאַר די יידן אין די לענדער זייער גרויס.
 אַזאַ געדאַנקען־גאַנג קען געבוירן ווערן נאָר אין אַ קראַנקן קאַפּ.
 נישט פאַרגינען יידן אַ גוט וַטאַג נאָך די אַלע יאָרן פון פאַרפאַל־
 גונגען און נגישות, סטימולירן סופער־נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס
 מיט דער הילף פון אַ טעראָר, מיט דער הילף פון צוזאַגן אונטער־
 גאַנג און גהינום — דאָס איז אויך אַ מין פּסיכישע קראַנקהייט, עס
 איז נישט פעסימיזם, נאָר דעגראַדאַציע, פאַרלירן דעם גלויבן אין
 זיין פאַלק און אין זיך אַליין. יידן, וואָס זיי איז "צו־גוט", מוזן
 פּראַטעסטירן...

מיט י. 5. פּרץ

עס זיינען אוועק א סך יארן, כמעט גאנצע פופציק יאר, זינט איך האב געהאט דעם זכות צו טרעפן אונדזער גרויסן מייס-טער און פארברענגען מיט אים אפט און לאנג. כמעט ביז צו די לעצטע טעג פון זיין לעבן. נאר צו קוקן אויף י. ל. פּרץ, ווען ער האט געשוויגן און עפעס באטראכט מיט זיינע גרויסע, שיינע אויגן, איז געווען נישט ווייניקער אינטערעסאנט, ווי אים צו הערן ריידן.

ס'איז 1914. די רוסישע אימפעריע, דער רעזשים פון סאמאך-דערזשאוויע, די ראמאנאווינאסטיע, שטייען פאר דעם גרויסן יום הדין. דער שאס פון סאראיעווא, וואו עס איז געפאלן דער עסטרייכישער ארכידוק פערדינאנד, האט אפגעהילכט אין אלע עקן פון דער וועלט. די ערשטע וועלט-מלחמה האט אויסגעבראכן און זיך מיט א מאל צעפלאקערט. די רוסישע ארמיי האט פון אנהויב אן געליטן א געוואלדיקע מפלה אין די מאזורישע בלאך-טעם, אין מזרח-פרייסן, און די רוסישע מלחמה-פירערשאפט, אונטער דעם גרויס-פירשט ניקאליי ניקאלייטש און זיין שטאב-שעף, דעם פויליש-רוסישן גענעראל יאנושקעוויטש, האט פאר-לירן דעם קאפ און באפוילן ארויסצושיקן די גאנצע יידישע בא-פעלקערונג פון די גרענעץ-דיסטריקטן אין פוילן, ליטע און באלטיקום אין פארלוירן פון עטלעכע טעג — אינגאנצן אן ערך זעקס הונ-דערט טויזנט נפשות. מען האט נישט געשאנעוועט ניט קיין אלטע לייט, נישט קיין קראנקע און נישט קיין קינדער. אויף אלע וועגן, וואס האבן געפירט פון דער קריגסזאנע, האבן זיך

באוועגט לאנגע קאראוואנען, וועגענער מיט צונויפגעקארשטשעטע יידן. א הונדערט טויזנט אזעלכע געטריבענע יידן האבן פאר-פלייצט פריער פון אלץ ווארשע. דער הויף פון דער יידישער געמיינדע אויף גושיבאווסקע איז געווען פול מיט וועגענער, איבערגעפאקט מיט ארעמען האב-און-גוטס, מיט דערשראקענע, צעטומלטע, פארלירענע יידן.

קינדער זיינען געפאלן ווי פליגן און מען האט זיך גענומען אויף גיך שאפן אזוי פיל ווי מעגלעך קינדער-היימען. די קא-טאסטראפע און די פאניק זיינען געוואקסן מיט יעדן טאג, מיט יעדער שעה. ס'איז אונטערגאנג. היינט ווייסן מיר, אז דאס איז געווען אונטערגאנג...

ביים פענצטער צו דעם הויף זע איך ביז היינט פרצן, ווי ער קוקט ארויס פון זיין ארבעטס-צימער אין דער געמיינדע: ער שטייט שוויגנדיק, די אויגן גרויס, געשפאנט, ער רעדט נישט. נישטאָ קיין ווערטער... די געמיינדע איז פול מיט יידן, וואס זוכן און בעטן הילף, אן עצה.

ס'איז געווען שווער צו דערקענען ווארשע, פול מיט רוסישן מיליטער, מיט מיליטערישע טראנספארטן, מיט פאטרולן אויף אלע גאסן, וואס האבן געזוכט און געכאפט פון פראנט-אנטלא-פענע סאלדאטן און אפיצירן. די רוסישע מאכטהאבערס האבן געחנפעט די פאליאקן, די פאליאקן האבן זיך געשמאלצן פון פרייד, וויסנדיק, אז אט-אט קומט א סוף צו דער רוסישער הער-שאפט. ביידע צדדים האבן איצט געקענט טאן מיט יידן אלץ, וואס זיי האבן געוואלט. און זיי האבן עס געטאן...

יעדער טאג, ווען איך בין געקומען קיין ווארשע פון סאכא-טשעוו, אן אויסגעליידיקטע פראנטשטאט ביי דער בוזרא, בין איך געגאנגען אין דער גמינע, וואו עס האט זיך געפונען די אקטיווע פארוואלטונג פון דער יידישער באפעלקערונג, וואס האט געפירט די הילפס-ארבעט פאר די פליטים. איז עס נישט געווען קיין וואונדער, וואס י. ל. פריץ איז דעמאלט געווען דערשלאגן. מיר פלעגן צוזאמען פארלאזן די געמיינדע, צוזאמען גיין צו זיין וואוינונג אויף דער יעראזאלימסקע אלעע. ווייט פון דער גמינע.

פון דעם טומל, פון א ים מיט אומגליקן, פלעגט ער ביסלעכווייז קומען צו זיך, קוים, קוים קומען צו זיך. י. ל. פּרץ האָט געוואוסט, אַז מיר זיינען באַקאַנט זיינע זייער אָנגעשטרענגטע באַציאָונגען מיט דער שרייבער־משפּחה אין וואַרשע. זיין אַלטער, שאַרפּער קאַנפּליקט מיט דוד פּרישמאַן איז געווען אַן עפּנטלעכער און זייער פּיינלעכער ענין, אָבער אויך אַ סך ווייניקער וויכטיקע שרייבערס האָבן זיך געפּילט שטאַרק געטראָפּן פּון דעם דאַמינירנדיקן כאַראַקטער פּון י. ל. פּרץ. עס איז ביי אים נישט געווען קיין סנאַביזם, עס איז אפשר געווען נאָר אַ געוויסע פּאַרעם פּון סופּעריאָריטעט־קאַמפּלעקס, וואָס אָנ־דערע האָבן נישט געוואָלט פּאַרטראָגן. דער רעזולטאַט איז געווען אַ קעגנזייטיקע ביטערקייט און ביי פּרצן — איינזאַמקייט, איינ־זאַמקייט...

סופּעריאָריטי־קאַמפּלעקס ביי דעם גרעסטן שרייבער קען נישט טאָלערירט ווערן פּון אַ גרויסער שרייבער־משפּחה און וואַרשע האָט געהאַט צו יענער צייט וויכטיקע יידישע שרייבערס, גוטע זשורנאַליסטן, געבילדעטע פּובליציסטן. דער אייביקער גיפּ־טיקער אַנטיסעמיטיזם אפילו מצד אינטעלעקטועלע פּוילישע קרייזן האָט בכלל קיינעם נישט געלאָזט לעבן אַ רואיקן טאַג. עס איז געווען בכלל שווער צו אַטעמען פּריי אין וואַרשע. איך, אַ רוסישער ייד, בין געווען פּאַר י. ל. פּרץ, אַ פּוילישער ייד, ווי אַ מין פּרעמדער, אָבער ער, דער גרויסער יידישער שרייבער, איז נישט געווען דער איינציקער צווישן די פּוילישע יידן פּון הויכן ראַנג, וואָס זיינען געווען שטאַלץ מיט זייער פּוילישן לישן יחוס. מיר האָבן עס נישט געקענט גוט באַגרייפּן, אָבער עס איז אַזוי געווען. איך בין געווען "אַ רוסישער", הגם איך האָב שוין יאָרנלאַנג געהאַט געשריבן פּון פּעטערבורג אינעם וואַרשעווער "היינט", בין איך אָבער דאָס מאַל געקומען ווי דער פּאַרטרעטער פּון רוסיש־יידישן וואַכנבלאַט "נאַווי וואָסכאַר" און לאַנגיאָריקער מיטאַרבעטער פּון דער גרויסער מאַסקווער צייטונג "אויטראַ ראַסיי" און פּאַרטרעטער פּון דער צייטונג אין דער פּערטער (און לעצטער) דומע. וואַרשעווער זשורנאַליסטישע מנהל-

גים און אַמביציעס זיינען פאַר אונדז, פעטערבורגער זשורנאַליסטן, נישט געווען באַקאַנט. אונדזער רעספּעקט צו אַ גרויסן שרייבער האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ. ווען איך האָב איין מאָל דערזען פֿון אונדזער פּרעסע־לאָזשע וולאַדימיר קאַראַלענקאָן און בין גע־גאַנגען אים בעטן צו קומען אין דער פּרעסע־לאָזשע, בין איך געווען אויפֿן זיבעטן הימל, איך האָב נישט געוואָגט צורירן זיך צו זיין האַנט. דאָס איז נישט געווען קיין סערוויליזם, עס איז נאָר געווען אַ טיפּער רעספּעקט. דאָס איז אויך געווען מיין באַצײַג אונג צום מחבר פֿון ״חסידיש״, פֿון ״מאַניש״, פֿון אַ סך אַנדערע וואונדערלעכע זאַכן. פֿרץ איז געווען פֿאַר מיר דער גרויסער...

י. ל. פֿרץ איז געווען אינטים באַפֿריינדעט מיט ד״ר מינץ, אַ באַקאַנטן ספּעציאַליסט אויף מאַגן־קראַנקהייטן און אַ העברע־אישער שרייבער. די פֿרוי פֿון ד״ר מינץ איז געווען אַ געבוירענע גאַלדע, פֿון דער באַקאַנטער משפּחה פֿון פּלאָצק, אַ שוועסטער פֿון אַלעק גאַלדע, וועלכער איז שפּעטער אַוועק קיין סאַויעט־רוסלאַנד און האָט זיך באַטייליקט אין דער יידישער קאַלאַניאַז־ציע אין דער קרים. אַלעק גאַלדע איז געווען מיינער אַ חבר אין די יינגערע יאָרן — מיר האָבן ביידע שטודירט אַגראַנאַמיע אין בערלין, אַ שוועסטער פֿון גאַלדע איז געווען איינע פֿון די פֿירנדע פּערזענלעכקייטן אין דער פּוילישער סאַציאַליסטישער פֿאַרטיי (״פּ. פּ. ס״).

אַ דאַנק ד״ר מינץ בין איך געקומען אין פֿאַרבינדונג מיט דעם באַקאַנטן ראַדזינער רבין, וועלכער האָט זיך געפֿונען יעדן טאָג אין דער גמינע און גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער דרינגענדער הילפּס־אַרבעט. און אַ דאַנק דעם, וואָס מען האָט מיך געזען צוזאַמען מיטן ראַדזינער רבין, האָב איך געהאַט דעם זכות אויפֿגענומען צו ווערן פֿון דעם גערער רבין...

י. ל. פֿרץ איז אָנגעגאַנגען אינטענסיוו מיט זיין ליטעראַ־רישער אַרבעט. ער איז געווען פֿאַרנומען מיט דער איבערזע־צונג פֿון תנ״ך אויף יידיש. איך געדענק גוט דעם אָזונט, ווען ער האָט געלייענט פֿאַר אונדז — ד״ר מינץ, זיין פֿרוי און איך — די שטיקער איבערזעצונג פֿון קהלת און רות. ער איז גע־

זעסן ביי דעם שרייבטיש, ביי וועלכן ער האָט מיט חדשים שפע־
טער אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם. דאָס בילד איז היינט פאָר
מיינע אויגן. י. ל. פּרץ האָט אונדז געזאָגט, אַז די מאַנסקריפטן
האָט ער צייטנווייז איבערגעשריבן פּופציק־זעכציק מאָל, פּראַוואַנדיק
צו פּיילן און רייניקן די שפּראַך, געפּינען אַלץ בעסערע און
שענערע פּאַרמען. עס איז געווען אַ זעלטענער גענוס צו הערן
אים לייענען.

פאָר מיר אַלס יונגער שרייבער איז געווען מער ווי אינטע־
רעסאַנט צו באַטראַכטן דעם שווייגנדיקן אַדער דעם לייענענדיקן
זיינע ווערק דיכטער און דענקער: איך האָב געהאַט דעם איינ־
דרוק, אַז כ'בין אַן עדות פון דעם אינטימסטן פּראָצעס פון שאַפּן.
י. ל. פּרץ האָט נישט גערעדט אַ סך. פון אַ סך רעדן איז נישטאַ
קיין גרויסער נוצן. זיין פנים איז שטענדיק געווען פּאַרטראַכט,
שטאַרק קאַנצענטרירט, פּאַרטיפּט אין זיך. זיין פנים האָט נישט
געהאַט קיין באַרד און פּאות, אָבער אַזעלכע פּנימער און אַזעלכע
אויגן האָב איך געטראָפּן צווישן די עלטערע רבנים, וועלכע פּלעגן
אַנקומען קיין וואַרשע מיט זייערע אַרויסגעטריבענע געמיינדעס
און פּלעגן זיך פּאַרזאַמלען פון צייט צו צייט. אַזאַ פנים, פול
מיט חכמה און וויסן, האָט געהאַט מיין פּאַטער, אַ גרויסער למדן,
אַמאָל אַ תּלמיד פון דער סלאַנימער ישיבה. אויף צו שילדערן
די פּאַרזאַמלטע רבנים האָט מען געדאַרפּט האָבן נאָר אַזאַ געניאַלן
קינסטלער ווי רעמבראַנדט.

זאָל דאָ דערמאַנט ווערן, אַז צו איינער אַ פּאַרזאַמלונג פון די
רבנים איז מיט מיר מיטגעגאַנגען מיין אַלטער פּריינד, אָבער
אַ סך עלטער פון מיר, משה ליטוואַקאָוו, דער שפּעטערדיקער
פירער פון דער יעווסעקציע אין מאַסקווע. זיין באַגייסטערונג
האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ, ווען ער האָט באַטראַכט די
פּאַרזאַמלטע. איך האָב שפּעטער מער קיין מאָל נישט געטראָפּן
משה ליטוואַקאָוו....

אַך, דאָס יידישע וואַרשע פון יענע צייטן! עס פּעלן מיר
ווערטער, כדי צו באַצייכענען קורץ די יידישקייט, די יידישע
אַטמאָספּערע, דאָס יידישע אַטעמען אין דער הויפּטשטאָט פון

יידיש פוילן. איך פלעג אָפּט און מיט דעם גרעסטן פּאַרגעניגן שטענדיק פּאַרן קיין וואַרשע. דאָ האָב איך זיך געפילט אין די צוויי יידישע הייזער, ביי ד״ר מינץ און ביי נחום סאַקאַלאָוו, וואו די וואונדערלעכע פרוי סאַקאַלאָוו איז פאַר מיר געווען ווי אַ מאַמע, פולשטענדיק ווי ביי זיך אין דער היים. דאָ האָט גע- הערשט יידישקייט, באַהויכט אויך אין אַ הויכער מאָס מיט אַל- טער פוילישער קולטור, מיט אַלטן פוילישן יחוס. דאָס איז אויך אפשר געווען דאָס כאַראַקטעריסטישע אין דעם גאַנצן גייסטיקן וועזן פון י. ל. פּרץ, אין זיין פּערזענלעכקייט און אין זיין שאַפּן, אין זיין סטיל פון שרייבן, אין דעם אופן פון זיין דענקען. דאָס איז שטענדיק דער וויכטיקער סך-הכל פון באַהעפטן זיך און פון איינזאַפּן אין זיך די עסענץ פון אַ פּרעמדער קולטור.

אויף כלאַדנע אַכט, אין דער רעדאַקציע פון ״היינט״, איז געווען אַ וועלט פאַר זיך. דאָ, וואו דוד פרישמאַן איז געווען מיט רעכט דער גרויסער וואַרטזאָגער, האָב איך מיט מיינע אויגן געזען, וואָס מען פלעגט אַפּטאַן מיט די מאַנוסקריפטן פון י. ל. פּרץ: דריי-פּערטל פלעגט מען אַרויסוואַרפּן אין פּאַפּיר- קאַרב, אַ שטיקל פלעגט זיך דרוקן ״אין מיין ווינקעלע״...

יאָ, דאָס איז געווען נישט מער ווי ״אַ ווינקעלע״. עס זיינען געווען אַנדערע מענטשן, אַנדערע מנהגים, אַנדערע ליטע- ראַרישע טראַדיציעס: ד״ר גאַטליב, א. גאַלדבערג, איינהאַרן (נישט ד. איינהאַרן), שלום אַש, אַבער מער פון אַלעמען ש. יאַצקאַן — דאָס זיינען געווען יידן-שרייבערס און יידן-טוערס, וועלכע האָבן זיך נישט געקענט צופאַסן צו אַזאַ אינדיווידועלער פּערזענ- לעכקייט ווי י. ל. פּרץ. יעדער פון זיי האָט געטאַן גרויסע און וויכטיקע אַרבעט, יעדער פון זיי האָט שטאַרק סטימולירט דאָס יידישע געזעלשאַפּטלעכע לעבן, אַבער קיינער פון זיי האָט נישט געקענט גיין צוזאַמען מיט דעם גדול פון זאַמאַשטש...

איין פּרייטאַג-צו-נאַכטס האָט פּרץ מיך פאַרבעטן צו גיין מיט אים באַזוכן אַ נאָענטן פּריינד. דאָס איז געווען דער פּאַטער פון דעם זייער באַקאַנטן פויליש-יידישן שרייבער אשכנזי. איך האָב ערשט פאַרענדיקט דעמאָלט לייצענען זיין גרויס ווערק, אַ ביאָ-

גראַפיע פון יוזעף פאַנאַטאַוסקי, איינעם פון נאַפאַלעאַנס באַ-
ליבטע מאַרשאַלן, געפאַלן אין דער שלאַכט ביי לייפציג. אשכנזי
איז געווען אַ גרויסער קענער פון דער פוילישער העראַלדיק, האָט
אַפט פאַרטראַטן שפּעטער פוילן אין דעם פעלקער-בונד.

דאָס הויז פון דעם אַנגעזעענעם ייד, אויסמעבלירט מיט
שווערע, באַקוועמע שראַנקען, טישן, בופעטן, שטולן, האָט אויס-
געזען ווי אַ היים פון אַן אַלט-פוילישן פרייז, אָבער עס איז געווען
יידיש, עס איז געווען פויליש-יידיש. עס איז געווען פויליש-יידישע
אַטמאָספּערע. עס איז געווען די לופט פון אַפאַטאַשוס "פוילישע
וועלדער" און "אַליין". י. ל. פּרץ האָט זיך דאָ געפילט באַקוועם,
וואַרעם, אין דער היים.

מיט אַ סך יאָרן שפּעטער האָב איך אין די זאַלן פון דעם
אוניווערסיטעט אין פּאַדוּאַ, איטאַליע, דערזען דאָס בילד פון
גראַף זאַמאַיסקי, דעם בויער פון דער פרייער פוילישער שטאַט
זאַמאַשטש. זאַמאַיסקי האָט געוואַלט האָבן אַ פוילישע שטאַט און
אַן אוניווערסיטעט אַן דעם פוילישן קלער, דעם סם פון מיטל-
אַלטער. אין דער נייער שטאַט האָבן זיך אויך באַזעצט יידן אַן
דעם יידישן קלער. זאַמאַשטש האָט אויך נישט געהאַט קיין חסי-
דים, קיין זכר פון חסידים. אפשר פון דעם האָט זיך גענומען
דער אינטערעס ביי י. ל. פּרץ צו חסידים און צו די אידעאַ-
ליסטישע חסידישע מעשהלעך....

איך פלעג אַוועקפאַרן יעדע עטלעכע טעג צו דעם פּראַנט.
דער נאַמען פון דעם אַלטן יידישן שטעדטל סאַכאַטשעוו זאָגט
גאַרנישט די, וואָס זיינען נישט באַהאַונט אין דער געשיכטע
פון די יידיש-פוילישע ישובים. עס איז געווען אַן אַלטער ישוב,
מיט באַקאַנטע לומדים און רבנים. ווען די דייטשע אַרמיי האָט
אַלץ שטאַרקער אַטאַקירט און דער רוסישער פּראַנט האָט זיך
אַלץ ווייטער געמוזט צוריקציען אין דער ריכטונג פון וואַרשע,
האַט מען עוואַקואירט די גאַנצע באַפעלקערונג פון דער שטאָדט.
עס האָבן זיך דערביי אַפגעשפילט דראַמעס, וואָס לאָזן זיך נישט
באַשרייבן. יידן זיינען געווען גרייט אומגעבראַכט צו ווערן, איי-
דער צו פאַרלאָזן זייערע היימען. אין דער וואַרשעווער גמיינע

האָט מען מיר אָנגעוויזן אויף דעם יונגן סאַכאַטשעווער רב — אַ ייד מיט אַ פּעך־שוואַרצער געקרייזלטער באַרד, מיט אויפגע־רעגטע פּייער־שפּריצנדע אויגן, אַ קערפּער אויסגעבויגן ווי אַ גרויסער פּראַגע־צייכן. עס איז געווען עפּעס איבער־ערדישעס אין דער שרעקלעכער פיגור...

אויפן פּראַנט ביי סאַכאַטשעו פּלעגט מען ברענגען יעדן טאָג אַ פּאַר טויזנט פּאַרוואַנדעטע פּונעם שלאַכטפעלד. אינעם פעלד־האַספּיטאַל, אינגעריכטעט אויף דער פּריערדיקער אייזנבאַן־סטאַנציע האָבן דאָקטוירים געמאַכט אַפּעראַציעס טאָג און נאַכט. אַלץ איז געווען איינגעטונקען אין בלוט. וואָס האָב איך געקענט דערציילן י. ל. פּרצן, וועלכער איז געווען אינגאַנצן דערשלאַגן? ... מיר זיינען געגאַנגען אַ טאָג פּון דער געמיינדע און אַרומ־גערעדט די פּאַרשידענע מערקווירדיקע געשטאַלטן, וואָס מיר האָבן געזען אין פּאַרלויף פּון טאָג. עס רעדט זיך נאָר אזוי: "מערקווירדיקע געשטאַלטן!" אַ פּאַניק האָט געהערשט. אַן אַל־טער גרויסער ישוב האָט שוין דעמאַלט דערפּילט, אַז עס קומט דער סוף. היינט די רוסן, מאַרגן די פּאַליאַקן, איבערמאַרגן די דייטשן. יידן האָבן זיך געוואַרפן אין אַלע זייטן, געזוכט אַן אויס־וועג — און קיין אויסוועג איז שוין דעמאַלט נישט געווען. וועגן דעם האָבן גערעדט די אויגן פּון פּרצן.

מיר זיינען צוגעקומען צו דער אַלטער ווינער אייזנבאַן־סטאַנציע און געבליבן ווי פּאַרגליווערט: פּון אַלע טירן פּון באַנהויף האָט זיך אַ שאַט געטאַן אַ געדיכטע מאַסע פּון יידן, אָנגעלאָדן מיט פעק. ווי אַ שוואַרצע כּמאַרע האָט דער פּלאַץ אויסגעזען. פּלוצלינג האָט פּרץ אַ קרעכץ געטאַן און נישט גע־קענט ווייטער גיין. אַ ספּאַזמע אין פּוס האָט אים אַ כאַפּ געטאַן. מיט גרויסע שוועריקייטן האָבן מיר געקענט קוים אים העלפן צוצוקומען צו זיין הויז. דאָס איז געווען דער ערשטער פּאַטאַלער דונער...

אין אַ פּאַר טעג אַרום בין איך געפּאַרן אַהיים קיין פעטער־בורג. אין אַ פּאַר וואַכן אַרום איז י. ל. פּרץ געשטאַרבן ביי זיין שרייבטיש...

פאנטעאן פון יידישער ליטעראטור

אויף אַ גאַנץ קינסטלעכן אופן, אָן אַ ספעציעלער סיבה, אַזוי ווי מען וואָלט זיך פּלוצלונג און אומדערוואַרטעט געפינען אין אַ צושטאַנד פון אַ שרעקלעכער סכּנה, איז אונדז אויפגעצוואונגען געוואָרן אַ דיסקוסיע וועגן יידיש: האָלט יידיש אויס די קאַנקור־רענץ מיט העברעאיש אָדער עס האָלט גאָר ביים אונטערגיין? איז יידיש "אַ פרעמדע שפּראַך" אָדער, ווי פרעמד זי זאָל נישט זיין, איז זי פאַרט היינט צו טאָג די לעבעדיקע שפּראַך פון מי־ליאַנען יידן בשעת אויסערהאַלב ישראל איז העברעאיש "אַ טויטע שפּראַך", נישט קוקנדיק אויף אַלע אַנשטרענגונגען?

די דיסקוסיע, וועלכע איז אונדז אויפגעצוואונגען, נעמט נישט אין באַטראַכט געוויסע פאַקטן, וועלכע נויטיקן זיך נישט אין קיין שום דערקלערונגען, פאַקטן, וועלכע זיינען טיילמאַל אפשר נישט זייער גינסטיק אויך פאַר דער קולטור פון יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך, אָבער אַפילו אין דעם ערגסטן פאַל האָבן זיי קיין שום שייכות נישט צו העברעאיש.

דאָס וויכטיקסטע איז וואָס יידיש ווערט היינט גערעדט פון מיליאָנען יידן: אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע, אין אַרגענטינע, אין בראַזיל און מעקסיקאָ, אין דרום־אַפריקע. מיר האָבן נישט קיין גענויע ציפערן וועגן יידיש־רעדנדע, חוץ סאָויעט־רוסלאַנד, וואו אַ האַלבער מיליאָן יידן האָבן אָנגעגעבן בשעת דער לעצטער פאַלקס־ציילונג יידיש אַלס זייער מוטער־שפּראַך. איז דאָס אַלץ נישט קיין פאַקט? קען מען דאָס אַלץ אַפלייקענען? די, וואָס וואָלטן געהאַלטן פאַר רעכט, אַז אַלע יידן, וואָס רעדן היינט יידיש

זאלן אנהויבן איבערמארגן רעדן העברעאיש, מעגן האבן א טענה צום רבונן של עולם, אבער היינט צו טאג קען דער פאקט נישט געענדערט ווערן. קיין שום לעכערלעכער ארגומענט און קיין שום ביזוויליקער עלעמענט אין דער דיסקוסיע קען נישט ענדערן די צוגעבונדנקייט פונעם פאלק צו יידיש. ניין, העברעאיש איז נישט קיין סכנה פאר יידיש. עס וועט אפשר קלינגען ווי א פארדאקס, אויב מיר וועלן זאגן, אז די אומגעלומפערטע מיליטאנטישע פרא-פאגאנדע פאר העברעאיש און קעגן יידיש, וועט נאר פירן צום אפגעקען דאס ביסל העברעאיש, וואס מען האט קוים קוים איינגעשפריצט יידן, — אויסערהאלב מדינת ישראל, — און וואס קען זיך נישט האלטן מיט אייגענע מיטלען. מיר בארירן דא נישט די פראגע פון העברעאיש אין מדינת ישראל, וואו דריי-פערטל פון דער ישראל-באפעלקערונג זיינען היינט ספרדים און אריענטאלישע יידן, און זיינען דעריבער הונדערט-פראצענטיקע העברעער. זיי וועלן אויך מיט דער צייט איבערנעמען די גאנצע ממשלה אינעם לאנד.

יידיש האט א געפערלעכן, אבער נאטירלעכן קאנקורענט אין די שפראכן פון פארשידענע לענדער, וואו יידן לעבן און וואו יידן וועלן פארבלייבן אויף שטענדיק. עס איז אומפארמיידלעך, אז די נייע דורות פון יידן אין פראנקרייך וועלן זיך אויסלעבן הויפטזעכלעך אין פראנצויזיש; יידן אין ענגלאנד, אמעריקע און אנדערע עשנגליש-רעדנדע לענדער — אין ענגליש; אין די סלא-ווישע לענדער — אין די סלאווישע שפראכן. עס איז א סכנה פאר יידיש, אבער נישט פאר יידישקייט. עס איז א גרויסע סכנה פאר דער יידישער אומגאנגס-שפראך ביי די קומענדע דורות, אבער עס איז קיין סכנה פאר דער יידישער ליטעראטור — יידישע לייטעראטור אין פרעמדע שפראכן. מען האט ביי אונדז צו לאנג אינגאריט די דאזיקע ליטעראטור און אירע שעפער. מען איז ביי אונדז פארכאפט געווען, און געבליבן פארכאפט, פון מענדעלע, פון שלום עליכם און י. ל. פריק, שלום אש, זלמן שניאור און אפאטאשו, נאמבערג און ליוויק, נאך א צנעדליק אדער עטלעכע

צענדליק גאוועליסטן און דיכטער האָבן באַרייכערט די נייע יידישע ליטעראַטור. קיין שום פּאָליטישע פּראָפּאָגאַנדע פאַר העברע-איש וועט נישט קענען אונטערגראַבן דעם דאָזיקן יסוד פאַר אַ ווייטערער אַנטוויקלונג פון דער יונגער, מאַדערנער לעבעדיקער יידישער ליטעראַטור. אָבער אין דער אייגענער צייט איז אויסגע-וואַקסן און האַלט אין ווייטערן וואַקסן אַ נייע ליטעראַטור, אַ ליטע-ראַטור אין פרעמדע שפּראַכן. ווער קען לייקענען, אָו ישראל זאַנגוויל איז געווען אַ וויכטיקער יידישער דיכטער — אין ענגליש. ווער קען צווייפלען אין דעם, אַז ש. אַנסקי, דער מחבר פונעם "דיבוק", וועלכן חיים נחמן ביאַליק האָט איבערגעזעצט פון רוסיש אויף העברעאיש, איז געווען אַ יידישער שרייבער. איז ש. פּרוג, וועלכער האָט געשריבן רוסיש, נישט געווען קיין יידישער שריי-בער? איז סעמיאַן יוטקעוויטש, דער געלנצנדער יידיש-רוסישער גאוועליסט, נישט געווען אַ יידישער שרייבער?

אַקסאַר לעווערטין אין שוועדן, מאיר גאַלדשמידט און הענרי נאַטאַנסען אין דענעמאַרק, לואיסאַן אין אַמעריקע, עמיל פּראַנצאַז, סטעפּאַן צווייג, וואַסערמאַן, עדמאַנד פּלעג און הונדערט אַנדערע, וואָס באַרייכערן פרעמדע ליטעראַטורן מיט זייערע שאַפּונגען, וואָס זייער ליטעראַרישער וועזן איז דורך און דורך יידיש — געהערן זיי נישט צו דעם פּאַנטעאָן פון דער יידישער ליטעראַטור...?

אַ גאַנץ קורצע צייט פאַר זיין טויט האָט אונדזער גרויסער דיכטער חיים נחמן ביאַליק געהאַלטן אַ גרויסן פּאַרטראַג אין אַנט-ווערפן וועגן יידיש און העברעאיש. עס זיינען געווען אַ פאַר טויזנט יידן ביים פּאַרטראַג, וואָס איז געהאַלטן געוואָרן אין אַ פּראַכטפולן, זאַפטיקן און געשמאַקן יידיש. איך האָב דעמאָלט רעדאַגירט אַ טעגלעכע יידישע צייטונג אין בעלגיע און צום אַנקומען פון אַזאַ וויכטיקן גאַסט האָב איך אַרויסגעגעבן אַ פאַרגרעסערטן נומער פון דער צייטונג מיט ספּעציעלע אָפהאַנדלונגען וועגן דעם דיכטער, אויך מיט אַ ביליאַגע אויף פּראַנצוויזיש. עס איז געווען אַ יום-טוב. איך פּלעג אַמאָל הערן ביאַליק בשעת זייער היציקע דעבאַטן אין פעטערסבורג אויף גרויסע צוזאַמענפאַרן פון דער "מפּיצי

השכלה", וואו ער פלעגט רעדן וועגן יידישע דערציאונג. דאָ אָבער, אין בעלגיע, האָט ער געהאַט אַ ספּעציעלע טעמע: יידיש וועט אונטערגיין, אַזוי ווי עס זיינען אונטערגעגאַנגען די 70 לשוֹ-נות, וועלכע יידן האָבן באַנוצט אויף זייער לאַנגן גלות-וועג, אָבער העברעאיש וועט בלייבן...

איך האָב אָפּגעדרוקט זייער אַ לאַנגן באַריכט וועגן דעם אינ-טערעסאַנטן פּאַרטראַג, פּול מיט גייסטרייכן אינהאַלט און טעם-פּעראַמענט, און האָב צום סוף פּונעם באַריכט נאָר צוגעגעבן אַ פּאַר שורות: אַז די נבואות פון אונדזער גרויסן גאַסט האָבן נישט קיין גרויסן זין, ווייל ס'איז געווען קלאַר פּאַר יעדן מענטשן, וואָס האָט די מעגלעכקייט צו הערן און געניסן דאָס וואונדערבאַרע יידיש, אין וועלכן דער פּאַרטראַג איז געהאַלטן געוואָרן, אַז אַזאַ לעבעדיקע, אַזאַ וואַרימע און פּאַרבנרייכע שפּראַך גייט נישט אונטער...

דער דיכטער איז געווען אַ היפש ביסל אין כּעס פון דער "חכמה", ווי ער האָט עס אָנגערופן אין מיין שמועס מיט אים, אָבער קיין אַרגומענטן קעגן דעם איינפּאַל האָט ער נישט געהאַט. אויב איך מאַך נישט קיין טעות, האָט ער זיך שטענדיק באַנוצט אין ארץ-ישראל מיט דער שפּראַך, וואָס האָט לויט זיין מיינונג געדאַרפט אַמאָל אונטערגיין, ער האָט שטענדיק גערעדט יידיש.

דעם קאַמף קעגן יידיש, וועלכער ווערט געפירט גראַדע פון יידן צייטנווייז מיט אַ געוויסער אומאַנשטענדיקער ברוטאַליטעט, וואָלט מען געדאַרפט אייגנטלעך נישט נעמען זייער ערנסט. עס מאַכט נאַטירלעך אַ מיאוסן איינדרוק ווען אַ ייד פּונעם שטעטל פּלאַנסק שפייט אויף זיין מוטער-שפּראַך, ווייל עס "גרילצט" אים אין די אויערן, ווען ער הערט רעדן יידן, אָדער ווען אַ ייד, גע-בוירן אין קעפּטאָן, דרום-אַפּריקע, און אויסגעוואַקסן אין ענג-לאַנד, דערקלערט אין ישראלדיקן פּאַרלאַמענט, אַז יידיש איז "אַ פרעמדע שפּראַך", אָדער אַ ייד, אַ ליובאַוויטשער חסיד, וואָס איז זוכה געווען אַרופּצוקלעטערן אויף דעם אויבן-אַן פון דער מדינה און האָט פּונדעסטוועגן נישט דעם מוט אַ קלאַפּ טאַן אין

טיש און רופן די הפקר-יונגען צו אַרדענונג. אַבער עס איז נישטאָ קיין מינדעסטער ספק, אַז יידיש וועט די דאָזיקע פירערס איבער- לעבן און די קאַריקאַטור וועט פאַרשווינדן. יידן זיינען אין דעם פּרט נישט קיין אויסנאַם.

סופער-פאַטריאַטיזם ווערט שטענדיק באַגלייט פון קאַריקאַ- טורן. איך בין געווען אַן עדות פון אַ מערקווירדיקן קאַמף אין נאַרוועגן קעגן דער דענישער שפּראַך, וועלכע איז אויך די שפּראַך פון די נאַרוועגער, אַפילו אויב זיי רעדן די שפּראַך מיט אַן אַנ- דערן ניגון, ד. ה. מיט אַן אַנדערן טאַנענפאַל. עס זיינען פאַר- שוואונדן פון די פענסטער אין די בוך-געשעפטן ביכער אַרויס- געגעבן אין קאַפענהאַגן און מען האָט זיך נישט געטאַרט דער- לויבן צו זאָגן, אַז די צוויי פעלקער האָבן די אייגענע שפּראַך.

עס איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט "איבערגעזעצט" די באַרימטע פיעסע פון איבסען "פער גינט", וועלכע איז גע- שריבן געוואָרן פון דעם גרויסן נאַרוועגער דראַמאַטורג אין דער ניש-נאַרוועגיש, אין אַלט-נאַרוועגיש, כדי די קאַריקאַטור זאָל זיין פולשטענדיק האָט מען באַשטימט אויך אַנדערע מוזיק, כאַטש די מוזיק פון דעם באַרימטן נאַרוועגישן קאַמפּאָניסט גריג צו "פער גינט" איז געשפילט געוואָרן צענדליקער יאָרן אין דער גאַנצער וועלט, געשפילט שטענדיק מיט דעם גרעסטן דערפאַלג. גריג, אַ פערזענלעכער פריינד פון איבסען, האָט באַקומען פונעם לעצטן גענויע אַנווייזונגען וועגן דעם פלאַצירן די מוזיק, אין אייניקע שטעלן אַפילו אַנגעגעבן די צאָל פון די טאַקטן אין דער מעלאָדיע. דאָס איז אַלץ איגנאַריט געוואָרן. עס איז געווען אַ פולשטענדיקער הפקר.

איך האָב געזען די פאַרשטעלונג פון "פער גינט" אין אַן "איבערזעצונג" אין אַן אַלטן נאַרוועגיש, אין דער אמת'ן צו- זאַמענגעשטוקעוועט פון עטלעכע אַלט-נאַרוועגישע דיאַלעקטן. דערווייל האָב איך נאָך קיין איינציקן נאַרוועגער נישט געטראָפן, וואָס האָט אַ וואָרט פאַרשטאַנען פון דעם נייען טעקסט. אַפילו אַ מאַז פון דעם נאַרוועגישן אַרקעסטער, וואָס האָט געשפילט די

מוזיק צו דער פֿאַרשטעלונג, האָט מיר צוגעגעבן, אַז קיין מענטש פֿאַרשטייט נישט און קען נישט פֿאַרשטיין דעם נייען טעקסט.

דאָס איז דער סך־הכל פֿון דעם סופּער־פֿאַטריאַטישן, פֿאַנאַ־טישן נאַציאָנאַליזם. אַנס־קי'ס "דיבוק" איז געשריבן געוואָרן אין רוסיש און איבערגעזעצט געוואָרן כּמעט גלייכצייטיק אין העברע־איש און אין יידיש. אַזוי ווי די יידישע פֿאַרשטעלונג פֿונעם "די־בוק" איז דער רעזשי פֿון דוד הערמאַן און מאָרעווסקי אין דער ראַלע פֿונעם מיראַפּאַלער רבי איז אַ סך אינטערעסאַנטער און נאַטירלעכער ווי די קאַריקאַטור, וואָס דער טאַלענטירטער און דעמאָלט האַפּענונגסלאָז קראַנקער אַרמעניער וואַכטאַנגאַוו האָט אויפּגעפירט, — וואַכטאַנגאַוו איז אַפילו נישט געווען ביי דער פרעמיערע אין מאַסקווע און איז אַ קורצע צייט נאָך דעם גע־שטאַרבן — האָט אַנס־קי'ס יידישער פֿאַלקלאַר פֿאַרט דערגרייכט דעם יידישן עולם. אַנדערש וואָלט די פּיעסע באַגראַבן געוואָרן אין דעם העברעאישן רעפּערטואַר פֿונעם טעאַטער...

מיר האָבן נישט ביז איצט קיין געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס זאָל אַרייננעמען אַלץ וואָס יידן האָבן געשאַפּן אין פֿאַרשידענע שפּראַכן. מיר האָבן נישט קיין יידישע ליטע־ראַטור אין "פרעמדע" שפּראַכן, צו אַזאַ וואַנדאַליזם זיינען מיר נישט געקומען און וועלן מסתמא קיין מאַל נישט קומען. מיר האָבן יידישע ליטעראַטור אין פֿאַרשידענע שפּראַכן. דאָס איז אַן אוצר, וואָס לאַזט זיך נישט אַפּשאַצן. דאָס איז אַ ירושה פֿון הונדערטער דורות, וואָס דאַרף איבערגעזעצט ווערן אויף יידיש און איבער־געגעבן ווערן דעם פֿאַלק. די דאָזיקע געזאַמלטע יידישע ליטע־ראַטור איז אונדזער פֿאַנטעאַן...

זאַמלען די דאָזיקע ליטעראַטישע אוצרות, מאַכן זיי צוגענג־לעך צו אונדזערע פֿאַלקסמאַסן — דאָס איז דער ענטפּער אויף אַלע וואַלגערע רייד וועגן דער גרויסער געפֿאַר פֿון אַסימילאַציע...

אלט-רוסלאַנד

א. מ. קראַל

ב. מ. גאַרקו

ג. קאַליובאַקין

מאָסיי אַראַנאָוויטש קראָל

איצט זעט עס אויס אַביסל נישט רעאַל, אַביסל אויסגעטראַכט, נישט מיסטיש, נאָר ווי אַ מין לעגענדע. אָבער דעמאָלט, מיט קנאַפע פינף און פּופציק יאָר צוריק; דעמאָלט ווען מען האָט אין קיין שום טייל פון גרויסן רוסלאַנד נישט געקענט שפירן אַזוי שטאַרק דעם אַנקומען פונעם קראַך פונעם צאַרישן רעזשים ווי אין פעטערסבורג; דעמאָלט ווען דאָס רוסישע יידנטום האָט געהאַלטן אין אַ מעכטיקן פאַרווך צו מאַביליזירן זיינע מאַראַז-לישע כוחות, כדי צו זיין אימשטאַנד צו דערהאַלטן זיין עקזיסטענץ און נישט אונטערגיין בעת דער קומענדער קאַטאַסטראַפע, וואָס מען האָט דערוואַרטעט מיט אַן אַבסאָלוטער זיכערקייט — דעמאָלט איז עס געווען ייִדשע ווירקלעכקייט, ווירקלעכקייט אַן שום סענטימענטן און אַן לעגענדן, עס איז געווען אַ ברוטאַלע, אָבער העראַאישע ווירקלעכקייט. מיר האָבן געוואוסט, אַז דער גורל פונעם רוסישן יידנטום איז אינטיים, אַרגאַניש, פולשטענדיק פאַרבונדן מיט דעם גורל פונעם רוסישן פּאָלק. און מיר האָבן געקעמפט צוזאַמען מיט דעם רוסישן פּאָלק.

די יק"א, דער צענטראַל-קאָמיטעט פון דער ייִדישער קאָלאָני-זאַציאָנס-געזעלשאַפט אין רוסלאַנד, האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ מין ייִדיש מיניסטעריום אין פעטערסבורג, כאַטש דער הויפּט-צענטער איז געווען אין פאַריז. מיט טויזנטער פעדים איז דער צענטראַל-קאָמיטעט געווען פאַרבונדן מיט דער ייִדישער פּראָווינץ פונעם לאַנד, מיט עטלעכע הונדערט קלענערע שטעט און שטעט-לעך, מיט אַרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס, מיט שולן, קרעדיט-קאַאָפּעראַטיוון, מיט ייִדישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען און

פארמס. איבער זעקס מיליאן יידן האבן געלעבט אין רוסלאנד.
דאס "מיניסטעריום" פון דער יק"א איז באשטאנען פון א
גרויסן אפאראט, וועלכער האט פונקציאנירט אין אן ענגער מיט-
ארבעטערשאפט מיט גרופן פון באקאנטע געזעלשאפטלעכע טוערס.
יעדער טייל פונעם אפאראט, — מיר פלעגן זיי אַנרופן סעקציעס,
— האט אַרום זיך געהאַט אַ קאַמיטעט פון געזעלשאפטלעכע
טוערס. זיי פלעגן זיך פאַרזאַמלען יעדע פאַר וואָכן און באַטראַכטן
נישט נאָר די אַלגעמיינע אַדער פּרינציפּיעלע פּראָבלעמען פון
דער לויפנדער פּראַקטישער אַרבעט, נאָר אויך די איינצלהייטן
פון דער אַרבעט, באַטראַכטן און באַשליסן. געהערן צו אַזאַ מין
"סעקציע" האָבן געקענט נאָר זייער אַנגעזעענע פּערזענלעכקייטן
מיט דערפּאַרונג, אומאַפהענגיקע אין אַלע הינזיכטן, נישט באַ-
צאַלטע באַאַמטע, נאָר אַזוי צו זאָגן, אויסגעידינטע כלל-טוערס.

עס זיינען געגאַנגען די יאָרן פון 1906 און ווייטער, די יאָרן
פון אַ מאַסנהאַפּטער יידישער אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד, פּוילן
און ליטע. הונדערטער טויזנטער יידן האָבן דעמאָלט אויסגעוואַנ-
דערט יעדעס יאָר אונטער די שווערסטע באַדינגונגען. די אַפטיי-
לונג פאַר עמיגראַציע ביים צענטראַל-קאַמיטעט פון דער יק"א,
וואו איך האָב דעמאָלט געאַרבעט פאַרנעמענדיק אַ וויכטיקן פּאַסטן,
נישט קוקנדיק אויף מיינע יונגע יאָרן, האָט געהאַט זייער פּיל
צו טאָן. יידן זיינען געווען געצוואונגען צו אַנטלויפן, צו "גנב'ענען"
די גרענעץ און דאָס האָט געהייסן אַ סך, אַ סך בלוטיקע קרבנות.
מען האָט געדאַרפט אַרגאַניזירן די אויסוואַנדערונג. מען האָט
געדאַרפט העלפן און ראַטעווען יידן. דער געזעלשאפטלעכער קאַ-
מיטעט ביי דער עמיגראַציע-סעקציע איז געווען אַ לעבעדיקע און
אַן אַקטיווע קערפערשאַפט און זייער פּיל איז אַפהענגיק געווען
פון דעם פאַרזיצער פונעם קאַמיטעט, פון זיין פּערזענלעכקייט.

ווי דערשטוינט זיינען מיר געווען, די מיטאַרבעטער פון דער
אַפטיילונג, ווען מיר האָבן אין אַ שיינעם טאָג דערהערט, אַז דער
קאַמיטעט האָט באַקומען אַ נייעם פאַרזיצער:
— מאַסיי אַראַנאַוויטש קראַל...

מאירי אראנאוויטש
קראל

ראני אילינישא
קראל
געבוירן מאגיד

— קראָל, האָבן מיר ביי זיך געפרעגט? דאָס קען דאָך נישט זיין! אַלע זאָגן, אַז דאָס איז דער קראָל, דער לעצטער לעבעדיקער מיטגליד פון דעם אַמאָליקן "איספּאָליטיעלני קאַמיי-טעט פון דער "נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ", וועלכער איז פאַרשיקט גע-וואָרן קיין סיביר נאָך דעם ווי די פאַרטיי האָט דער'הרג'עט אַלעק-סאַנדער דעם צווייטן און די פינף דירעקט באַטייליקטע זיינען געהאַנגען געוואָרן. דער נאָמען אַליין: "נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ!" האָט געהאַט אַ באַזונדערן העלדן-קלאַנג אין אונדזערע אויערן. אַ פאַרגאַנגענע עפּאָכע, אָבער וואָס פאַר אַן עפּאָכע, וואָס פאַר אַ מענטשן, וואָס פאַר אַ העלדן! פאַר מיר האָבן די ווערטער געהאַט אַ ספּעציעלן קלאַנג: איך האָב געענדיקט די גימנאַזיע, אין וועלכער עס האָט אַמאָל געלערנט און געענדיקט מיט אַ מעדאַל זשעלאַבאַוו, דער באַרימטער פירער פון דער נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ, איינער פון די פינף געהאַנגענע, איצט וועל איך האָבן דעם זכות צו זען אַ יידישן רעוואָלוציאַנער פון יענע צייטן, פון יענע צייטן, וועלכע זיינען אַזוי נאָענט און אַזוי ווייט...

ער איז אָנגעקומען צו דער ערשטער זיצונג. אַ הויכע, זייער אַ הויכע געשטאַלט, אָביסל איבערגעבויגן, וואַרימע אויגן, עפעס ווי אַ שמייכל אויף די ליפּן און אַ צוגעדריקטע, עטוואָס הייזע-ריקע שטימע. אַזוי זעט עס נישט אויס אַ רעוואָלוציאַנער, נאָר אַ פּראָפּעסאָר, אַ געלערנטער. איידער ער האָט עפעס געזאָגט, האָט ער אַ סעקונדע געטראַכט און געשוויגן, אַריינגעקוקט זיך אין דעם צו וועמען ער האָט גערעדט און מער גערעדט מיט די אויגן ווי מיט דעם מויל.

זיכער האָט מען אין זיין רעדן און אין זיינע באַזעגונגען געפילט די לאַסט פון די פאַרגאַנגענע שווערע יאָרן אין סיביר, אָבער דער ערנסט און די פּרישקייט פון די געדאַנקען האָבן נישט געטראָגן קיין שום שפור פון אַלטקייט און מידיקייט. ווען קראָל איז אָנגעקומען אין די ווייטע געגנטן פון סיביר, האָט ער געמוזט עפעס טאָן אין דער איזאָלירטער וויסטקייט. ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט דעם קליינעם אַזאַטישן פעלקעלע,

די בוריאטן, גענומען אַרומפאָרן איבער זייערע דערפער, גענומען פאָרשן זייער לעבן, זייער קולטור. ווען קראָל איז געקומען פון סיביר אין די ניינציקער יאָרן, איז ער שוין געווען אַ באַקאַנטער, איינער פון די באַקאַנטסטע סיבירער עטנאָגראַפן, אַ געלערנטער, וועלכן די רוסישע וויסנשאַפטלעכע אינסטיטוציעס האָבן געוואָלט צוציען אַלס אַ ווערטפולן מיטאַרבעטער. אָבער ווען קראָל איז געקומען צוריק פון סיביר, איז ער באַלד אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. דאָס זיינען געווען די יאָרן ווען רוסלאַנד, דאָס אַלטע רוסלאַנד, פאַרמשפט צום אונטערזאָגטן האָט דורכגעמאַכט די ערשטע שטורמען פאַר דער גרויסער רעוואָלוציע. און דאָס זיינען געווען די טראַגישע יאָרן פון דעם אַזוי פיל געפרוואוּטן רוסישן יידנטום. פינף און צוואַנציג יאָר נאָך די פאַגראַמען פון די 80-ער יאָרן האָט דער צאָר ריום אויפגעלעבט זיין אַלטע סיסטעם פון מאַסן-פאַגראַמען. עס

איז געווען אַן עפאַכע פון פאַגראַם-פּאָליטיק און פאַגראַמען. אונדזערע מאַסן האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן: באַוואַפנטער זעלבסטשוין בשעת די פאַגראַמען און שטורמישע, גוט-אַרגאַניזירטע פראַטעסטן מיט סענסאַציאָנעלע געריכטס-פראַצעסן קעגן די אַפּי-ציעלע אַרגאַניזאַטאָרן פון די פאַגראַמען. היינט, מיט זעכציק יאָר שפעטער, קען מען גאַנץ קלאַר זען, אַז די פאַגראַם-פּאָליטיק פון דער צאַרישער רעגירונג, געבענטשט און געשטיצט פון דעם טראָן און זיינע נאַענטסטע באַהעלפערס, האָט אפשר מער ווי אַלע אַנדערע אירע פאַרברעכנס אונטערגעגראָבן דעם רעזשים און פאַרשנעלערט זיין סוף. די יידישע אַדוואַקאַטור האָט אַרגאַניזירט די פאַרטיידיקונג פון יידישע אינטערעסן און די פראַצעסן האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ קאָלאַסאַלער דעמאָנסטראַציע קעגן דער רעגירונג. נישט נאָר גאַנץ רוסלאַנד, נאָר די גאַנצע וועלט, האָט מיט אַ פאַרכאַפּטן אַטעם נאַכגעפאַלגט דעם גאַנג פון די פראַצעסן. נישט די פאַגראַמשטיקעס, נאָר די רעגירונג און דער טראָן זיינען געזעסן אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק. קראָל איז געוואָרן איינער פון די אַקטיווסטע באַטייליקטע

אין די פראצעסן. דער קעמפער פאר א פרייען רוסלאַנד אין זיינע
 יונגע יארן, אפגעריכט גלות אין קאלטן סיביר און אפגעגעבן
 דאָרט אלע זיינע יונגע יארן די בוריאַטן, האָט ער זיך איצט
 אפגעגעבן יידישער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. דער גורל האָט
 עס געוואָלט, אַז ער, וועלכער איז געבוירן געוואָרן און אויסגע-
 וואַקסן אין זשיטאַמיר, זאל איצט באַקומען די מיסיע צו פאַרן
 אַלס אַדוואַקאַט קיין זשיטאַמיר, כדי אויסצופאַרשן אויפן אָרט
 די אומשטענדן פון דעם זשיטאַמירער פאַגראַם. ער האָט אויס-
 געפירט די מיסיע אַזוי ווי ער האָט אַלץ געטאָן אין לעבן: איבער-
 געגעבן זיך דער אַרבעט מיט לייב און לעבן. אין דער שטאַט, וואו
 ער איז אַמאָל געגאַנגען אין חדר, אין דער שטאַט, וואו
 מען האָט זיך באַטייליקט אין די יינגסטע יאַרן אין די ערשטע
 רעוואָלוציאַנערע קרייזן, וואו עס האָט געהערשט אַ מין אַלט-
 מאַדישע אידייליע סיי אין דעם יידישן לעבן און סיי אין דעם
 צוזאַמענלעבן מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, האָט עקס-
 פלאַדירט אַ פאַגראַם. און אַ פאַגראַם איז אַ סך געמיינער ווי אַן
 אַפענע מלחמה, וואָס איז אַזוי צו זאָגן אַ לעגאַליזירטעס בלוט-
 פאַרגיסן. שכנים, אַלטע פריינד פון דורות, ווערן פלוצלונג בלו-
 טיקע שונאים, מערדערס און רויבערס. מענטשן קענען נישט
 פאַלן נידעריקער. וואָס דאָס הייסט פאַר איינעם, וועלכער האָט
 אפגעגעבן זיין לעבן אין קאַמף קעגן דעם רעזשים און האָט זיך
 ערשט אומגעקערט פון דעם ווייטן אַזיאַטישן טייל פון דעם
 אַזיאַטן-רוסלאַנד, דאָס קען פאַרשטיין נאָר דער, וואָס האָט אַ מאָל
 איבערגעלעבט אין אַ פאַגראַם, אַליין געווען אין אַ באַוואַפנטן
 זעלבסטשוין.

עפעס ספעציעלעס האָט מיך באַוואונדערט אין דעם וועזן
 און לעבן פון מאַסיי אַראַנאָוויטש קראָל, דעמאָלט, מיט קנאַפע
 פופציק יאָר צוריק אין פעטערסבורג, און שפעטער, ווען איך
 האָב געהאַט דעם זכות צו טרעפן אים אין אויסלאַנד, שפעטער
 מיט דרייסיק יאָר. אַ זון פון אַ יידישער בירגערלעכער פאַמיליע
 אין זשיטאַמיר, געגאַנגען אין אַ חדר און פאַרקערט ס'רוב אין

א ריין-יידישער סביבה, געלערנט אין א רוסישער מיטל-שולע און שפעטער אין דעם אוניווערסיטעט פון פעטערסבורג, געוואָרן אַלס יונגער בחור אַ מיטגליד פון אַ טיפּיש-רוסישער רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי און באַצאָלט פּאַר זיין מוט און זיינע פּאַליטישע איבערצייגונגען דעם טייערן פּרייז פון פּאַרשיקט ווערן אין אַ ווייטן ווינקל פון סיביר, האָט מען אין זיין פּערזענלעכן "איך" קיין מאָל נישט געפּילט, אַז עס איז געשפּאַלטן, געטיילט אויף אַ יידישער העלפט און אויף אַ נישט-יידישער, ד. ה. אויף אַ רוסישער, דאָס כלומרשט צוויי-פּנימדיקע וועזן זיינס איז אין דער אמתן געווען איינס, אַ יידיש פּנים, אַ יידיש האַרץ, אַן אַפּענע קלאַרע פּערזענלעכקייט מיט אַן אַפּענעם פּנים.

עס איז דאָ אין קראָליס זכרונות אַן אינטערעסאַנטע און גאָר וויכטיקע באַמערקונג וועגן זיינע שטימונגען אין די יונגע יאָרן, ווען זיין כאַראַקטער האָט זיך גענומען פּאַרמירן און זוכן זיין אייגענעם וועג אין לעבן. דער יונגער יידישער דור פון יענער עפּאָכע איז נישט געווען איינגעשטעלט מאַטעריאַליסטיש, מען האָט געטראַכט נאָר וועגן "דינען דעם פּאַלק" און מען האָט גע-זוכט, יעדער איינציקער פּאַר זיך, אַן אידעאָלאָגיע, אַ וועג אין דער צוקונפּט, אַ זין פון אַ קאָנסטרוקטיווער צוקונפּט. קיין שום מורא פּאַר דער צוקונפּט, קיין שום קרבן צו טייער, נאָר געפּי-נען דעם ריכטיקן וועג: — "און דאָ, שרייבט קראָל, אין דער דאָזיקער שווערער, אינעווייניקסטער, צייטנווייז פּינלעכער אַרבעט (פון זוכן) האָבן מיר געהאַלפּן היינע און בערנע, איך מעג זאָגן אַן שום גוזמא, אַז זייער איינפלוס אויף מיר איז געווען זייער גרויס. ביידע האָבן זיי מיך אויסגעלערנט, ווי אַזוי מען דאַרף שעצן און ליב האָבן די פּרייהייט און וואָס איז נאָך וויכטיקער, ווי אַזוי מען דאַרף קעמפּן קעגן אַלע מינים פון דעספּאָטיזם. אַט די דאָזיקע אייגנשאַפט פון די צוויי גרויסאַרטיקע דייטשע יידן איז אויף אַ לאַנגער צייט געוואָרן דער פּירנדער שטערן אין מיין לעבן... "אַן אמת'ער" סאָציאַליסט בין איך געוואָרן, ווען איך האָב מיט אַ יאָר שפעטער — איך בין דעמאָלט אַלט געווען

זעכצן יאָר — דורכשטודירט אייניקע ווערק פון לאַטאַל און בין מיט גרויסע מאַטערנישן בייגעקומען דעם ערשטן באַנד פון מאַרקס'ס עס "קאָפיטאַל"..."

ס'הייסט שוין, נישט צוויי וויכטיקע דייטשע יידן האָבן אין דער דערציאונג פונעם רוסיש-יידישן רעוואָלוציאַנער פון זשי-טאַמיר געשפילט אַ גרויסע ראָלע, נאָר פיר דייטשן יידן, און וואָס פאַר דייטש-יידישע גייסטער!

— "עס איז געגאַנגען, שרייבט ווייטער קראָל, דאָס יאָר 1888. ווי ס'איז באַקאַנט, האָט זיך די רעוואָלוציאַנערע אידעאָלאָגיע געפונען אויף אַ מין קרייצוועג. באַקוּני'ס אַנאַרכיזם האָט שוין דעמאָלט אין אַ באַדייטנדער מאָס פאַרלוירן זיין מאַכט איבער די שטימונגען פון דער יוגנט. די בונטאַרסטווע פון טקאַטשעוו האָט שוין כמעט קיינעם מער נישט אינטערעסירט..."

עס לוינט דאָ נישט צו דערמאַנען די אידעאָלאָגישע קאַנ-פליקטן צווישן מאַרקס און באַקוּנין. עס איז גענוג צו זאָגן, אַז ביי דעם רוסיש-יידישן אינטעליגענטן מאַן פון זשיטאַמיר איז דאָ געגאַנגען נישט סתם אין "שטורם און דראַנג", נאָר עס איז געווען אַן ערנסטע און גרינדלעכע באַציאונג צום סאָציאַליזם. נישט ווערנדיק קיין מאַרקסיסטישער סאָציאַל-דעמאָקראַט, איז קראָל נישט געוואָרן קיין אַנאַרכיסט, קיין באַקוּנין-תלמיד. די "נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ" איז געבויט געוואָרן אויף דער אידעע פון פאַליטישער און עקאָנאָמישער באַפרייאונג פון דעם פויערטום, דעם גרונדיסוד פון רוסלאַנד'ס באַפעלקערונג און ווירטשאַפט. אַלס איין מיטל אין קאַמף פאַר דער באַפרייאונג איז אויך געווען פאַליטישער טעראָר. קראָל האָט געהערט צו דער גרופע פון די פאַרטיי-פירער, וועלכע איז געווען קעגן טעראָר, אָבער דער דרוק פון דעם צאָרן-רעזשים איז געוואָרן וואָס אַ טאַג שטאַרקער און ברוטאַלער און עס איז פאַר אַלע אַקטיווע פירערס געווען קלאָר, אַז פריער פון אַלץ מוז מען ברעכן דעם רוקנבײן פון דעם רעזשים. די "נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ" האָט אויף דער ברוטאַליטעט פון דעם רעזשים געענטפערט מיט דער אומברחמנות'דיקער ברוטאַלי-

טעט פון פאליטישן טעראר. די "נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ" און נישט די שפעטער אַרגאַניזירטע רוסישע מאַרקסיסטישע סאַציאַל-דעמאָ-קראַטיע האָט די ערשטע פּראַקלאַמירט דעם אָנהויב פון דער רוסישער רעוואַלוציע מיט דעם מאַרד פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, דעם 1-טן מערץ 1881.

מיט אַ באַזונדערן יראַת הַכבוד פלעג איך באַטראַכטן דאָס פנים און די גאַנצע פיגור פון קראַל. עס איז שטענדיק געלעגן אַ באַזונדערע רואיף דעם דאָזיקן געלאַסענעם, שכל'דיקן מענטשן. אינעווייניק האָט שטענדיק געברענט אַ פּיער פון ריינעם אידעאַ-ליזם, אויסנווייניק — אַ קאַנצענטרירטער בליק אַרום זיך, דאָס אַריינדרינגען אין די געשעענישן פונעם טאַג.

קראַל איז נישט דער איינציקער יידישער נאַמען אין דער געשיכטע פון דעם אָנהויב פון דער רוסישער רעוואַלוציע, נישט דער איינציקער ייד, וועלכער האָט אין יענע צייטן געטראַגן מוטיק און אומדערשראַקן די פאַן פון דער רוסישער רעוואַלוציע. לעוו שטערנבערג, אויך פון זשיטאַמיר, איז געווען דער אינטימסטער פריינד פון קראַל אין משך פון צענדליקער יאָרן, אינדער-היים, אין די געפּענגענישן, אין סיביר, אין אַלע זיינע געפילן. די פאַרפאַלגער און די פייניקער האָבן זיי שטענדיק געיאַגט אין דער אייגענער ריכטונג און זיי צוזאַמען פאַרטריבן אין די פאַר-וואַרפנסטע ווינקלען פון סיביר.

לאַמיר דאָ ברענגען די נעמען פון די יידישע אַנטיילנעמער פון דער באַוועגונג פון דער "נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ" אָדער גאַר נאַענט צו דער באַוועגונג, נעמען, וועלכע ווערן מיט אַ באַזונדער-רער וואַרימקייט דערמאנט אין די זכרונות פון קראַל, וועלכע ער האָט יאַרנלאַנג געדרוקט אין דער ניו-יאָרקער "צוקונפט" אונטער דער רעדאַקציע פון א. לעסין און וועלכע זיינען שפעטער דערשינען אין דער פאַרם פון אַ רוסישן בוך אונטער דעם נאַמען: "בלעטער פון מייך לעבן", ("סטראַניצי מאַיעי זשיזוני") שוין נאָך דעם טויט פונעם מחבר אין ניצאַ, דעם 31-טן דעצעמבער 1942. עס איז אַ לאַנגע רשימה:

לעוו שטערנבערג; לעוו קאגאן-בערנשטיין; עסטער בילינג-קער; גאץ; גראסמאן; קלארא בראמבערג; משה בראמסאן; וולאדימיר באגאראז; מינאר; האוסמאן; זאכאר קאגאן; לעוו פינסקער; וויקטאריא לעווענסאן. לעוו זונדעלעוויטש; אראן זונדעלעוויטש; לעוויט; צימערמאן; גרינצער; לעוו פיקער; שאר-גאראדסקי; נאסטיא שעכטער; קאבצאן .

דאס לעבן פון יעדן איינעם פון זיי איז א שטיק רוסיש-יידישע געשיכטע. צווישן די יידישע פאליטישע פארשיקטע זיינען געווען נישט ווייניק אזעלכע, וועלכע האבן זיך באטייליקט אין גרויסע ווידערשטאנד-אקציעס אין סיביר גופא. פאר דער באטייליקונג אין דעם בארימטן באוואפנטן אויפשטאנד פון יאקוטסק (1889), וועלכער האט אויפגערודערט די גאנצע וועלט, האט זיך צווישן אנדערע "אויסגעצייכנט" משה בראמסאן, א נאענטער קרוב צו דעם שפעטער באקאנטן יידישן כלל-טוער און מיטגליד פון דער ערשטער דומא לעא בראמסאן. בראמסאן איז פארמשפט געווארן צו אייביקער קאטארגע אין 1893. מיט עטלעכע יאר שפעטער האט ער באקומען א מעגלעכקייט צו באזעצן זיך אין ווערנע-אור-דינסק.

צווישן די פארמשפטע צום טויט און געהאנגענע איז געווען קאגאן-בערנשטיין, איינע פון די באקאנטסטע געשטאלטן אין דער רעוואלוציאנערער באוועגונג פון יענער צייט. קראל איז א מאל געווען אן עדות אין פעטערסבורגער אוניווערסיטעט בשעת א סטודענטן-דעמאנסטראציע אין דער אנוועזנהייט פון מיניסטארן, גענערעלער און וויכטיקע באאמטע. מען איז געקומען צום פייער-לעכן יערלעכן אוניווערסיטעט-פעסט. דער ריזן-זאל איז געווען פול געפאקט מיט סטודענטן. אין די ערשטע רייען איז געזעסן דער בילדונגס-מיניסטער סאבוראוו, דער אנפירער פון א ספעציעלער מלחמה קעגן דער שטודירנדער יוגנט. בשעת דעם לייענען פונעם אפיציעלן באריכט האט זיך פלוצלונג דערהערט א שטימע פון אויבן, א רעדע פון א סטודענט צום עולם. א פחד איז אנגעפאלן אויף אלעמען. די רעדע האט זיך געענדיקט מיט די ווערטער:

— אין אזעלכע מיניסטארן ווי סאבוראו וועלן זיך נוקם זיין ערלעכע יונגעלייט פון די רייען פון דער סטודענטשאפט...

דאס האט גערעדט קאגאן־בערנשטיין. ווי נאָר ער האָט גע־ענדיקט זיין רעדע, איז זיינער אַ חבר, אַ סטודענט מיטן נאָמען פאָדבעלסקי, רואיק צוגעגאָנגען צום מיניסטער סאבוראו און האָט אים געגעבן אַ פאַטש. דער עולם איז געבליבן ווי פאַרשטיי־נערט. די פּאָליציי און די אַגענטן פון דער אַכראַנע האָבן זיך אַ וואָרף געטאָן כאַפּן די צוויי שולדיקע, אָבער זיי זיינען פאַר־שוואונדן. די אַכראַנע האָט זיך חדשים־ און יאָרן־לאַנג געיאָגט נאָך קאָגאָן־בערנשטיין ביז זיי האָבן אים אַרעסטירט. דער אויפ־שטאַנד פון יאַקוטסק בשעת עס זיינען אומגעקומען זיבן פּאָלי־טישע פאַרשיקטע און דער שפּעטערדיקער פּראָצעס, ווען אַלע אַנגעקלאָגטע זיינען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, האָט אַרויס־גערופּן אַ שטורם מיט פּראָטעסטן. האָט מען אַ טייל פון די פאַר־משפּטע געשענקט דאָס לעבן און זיי פאַרשיקט — צווישן זיי איז אויך געווען בראַמסאָן, — אָבער נאָר אַ טייל, די איבעריקע האָט מען געהאנגען. אונטער די שוידערלעכע אומשטענדן האָט דאָ קאָגאָן־בערנשטיין באַצאָלט מיטן לעבן פאַר זיין אומאַקמפּראַמיס־לעכן קאַמף קעגן דעם בלוטיקן רעזשים.

מען לייענט די בלעטער פון קראָליס לעבנס־געשיכטע מיט אַ פאַרכאַפּטן אַטעם. מען האָט דעם איינדרוק פון אַ שטיק יידי־שער געשיכטע, נישט נאָר בלעטער פון אַ רוסישער געשיכטע. ער האָט נישט געהאַט בדעה, דאָס זעט מען גאַנץ קלאַר, צו ציען די אויפמערקזאַמקייט צו דער צאָל יידן, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין דער רעוואָלוציאַנערער באַוועגונג. צו זייער אייגנאַרטיקן ברען, צו זייער ספּעציעלער גרייטקייט זיך מקריב צו זיין, מיר זיינען צושויער און עדות פון אַן אומגעהויער וויכטיקער גאַלעריע פון העלדן, וואו יידן גייען האַנט אין האַנט מיט נישט־יידן, וואו יידן קענען נישט בשום אופן אָפּגעזונדערט ווערן פון נישט־יידן. פאַר אונדז אָבער זיינען די יידן אין דער גאַלעריע אונדזערע, אונדזערע אייגענע. זייער חלק אין דער באַוועגונג איז אונדזער חלק, דער יידישער חלק.

מאקסים גארקי

איך האָב געזען מאַקסים גאַרקי צום ערשטן מאל און גערט אים רעדן אונטער זייער דראַמאַטישע אומשטענדן. ס'איז געווען אַ פאַר וואָכן נאָך דעם ווי די ערשטע מלחמה האָט אויסגעבראַכן. אינמיטן פון די פאַטריאַטישע טויזנט־קעפיקע דעמאָנסטראַציעס אויף די גאַסן פון פעטערסבורג מיט דעם פאַרטערט פון דעם צאַר פאַראַויסגעטראָגן, אינמיטן פון די ערשטע מפלות פון דער רוסישער אַרמיי אין מזרח־פּרייסן, האָט דער המון געמאַכט אַ גרויסן פאַגראַם אויף די דייטשן אין פעטערסבורג, אַ פאַגראַם ווי עס דאַרף צו זיין. מען האָט אויסגעהאַקט די גרויסע שוויבן אין די טייערסטע געשעפטן אויף דער שיינער מאַרסקאַיאַ גאַס, מען האָט אויסראַבירט געשעפטן פון די דייטשן און מען האָט זיך אַריינגעריסן אין דער מאַיעסטעטישער אַמבאַסאַדע פון דייטשלאַנד. דער המון האָט אָנגעצונדן אינעווייניק אַ פּייער און געברענט פאַפּירן. אויף דעם פּראָנט פון דער געביידע, גאַנץ אויבן־אָן, האָט זיך געפונען אַ סקולפּטור־גרופּע פון צוויי קופּערנע ריזנפּערד מיט צוויי געזונטע, נאַקעטע מענער, מסתמא אַ מין פּרייסישער־האַהענצאַלערן סימבאָל פון קראַפט און מאַכט. דער המון האָט זיך נישט געפּוילט אַרויפּדראַפּען זיך אויפן דאַך פון דער גרויסער געביידע, צעשלאָגן די פיגורן און אַראַפּוואַרפן זיי פון אויבן אַראַפּ אויף דער גאַס...

מען דאַרף געדענקען, אַז דייטשן זיינען געווען שטענדיק פּאַוואַריזירט אין פעטערסבורג און דייטשן האָבן פאַרנומען די וויכטיקסטע פּאַסטנס סיי אין דער אַדמיניסטראַציע, סיי אין דער

רעגירונג. אפילו דער שעף פון דער זיכערקייט אין דער דומא אין געווען א דייטש, א רוסישער דייטש, גענעראל באראן פאן אסטען-סאקען. דער פריסטאו פון דער דומא אין געווען באראן פאן פערזען. נו, און די פרוי פון ניקאלאי דעם צווייטן, אלעקסאנדרא פיאדראווא, איז געווען א דייטשקע...

פון אלע טיילן פון רוסלאנד האבן אנגעהויבן קומען אלאר-מירנדע באריכטן. אין מזרח-פרייסן האבן די דייטשן פארכאפט אין די מאזורישיע בלאטעס די גאנצע רוסישע ארמיי פון גענעראל סאמסאנוו און דער גענעראל אליין האט זיך אריינגעשאסן א קויל אין קאפ. איבער גאנץ רוסלאנד האט מען זיך גענומען צו די דייטשן און די אלטע דייטשע קאלאניעס. די פאניק האט זיך צע-שפרייט איבערן גאנצן לאנד. די פאטריאטן האבן געדארפט האבן עמעצן אויף צו נעמען נקמה פאר די מפלות. פאגראמען, פאגראמען! אט אין דער צייט האבן מאקסיים גארקי, לעאניד אנדרעייעוו און די פרוי קוסקאווא, א באקאנטע אקטיווע כלל-טוערין, די פרוי פון פראפעסאר פראקאפאוויטש, גערופן אין אדוואקאטן-קלוב א פארזאמלונג פון רעדאקטארן פון דער דעמאקראטישער פרעסע, באקאנטע זשורנאליסטן און באקאנטע פערזענלעכקייטן, כדי צו באטראכטן די געשאפענע געפערלעכע לאגע אין לאנד. עס זיינען געקומען עטלעכע הונדערט מענטשן. דאס ווארט האט נאך דער פרוי קוסקאווא, וועלכע איז ערשט געקומען פון א רייזע איבערן לאנד, גענומען גארקי.

די הויכע, עטוואס איבערגעבויגענע פיגור פון דעם פאפולערן און זייער איינפלוסרייכן שרייבער האט געמאכט א שטארקן איינדרוק. ער האט געצויגן די אויפמערקזאמקייט צו דעם קאטאסטראפאלן פסיכישן צושטאנד פונעם רוסישן פאלק, צו דעם גרויסן צוזאמענברוך וואס רוקט זיך אן.

עס איז מיר שווער צו דערמאנען זיך גענוי זיינע ווערטער, געזאגט מיט 50 יאר צוריק, אבער איך געדענק דעם תמצית פון זיין רואיקן, אבער זייער אלארמירנדן, ערנסטן פארטראג; דער רוקנביין פונעם פאלק איז געבראכן, דאס געוויסן פונעם פאלק

איז נישט סטאביל! היינט איז איינס, מאָרגן איז עפעס אַנדערש, ווי אַ באַרג מיט זאָמד איז דאָס רוסישע געוויסן... וואוהין דער ווינט בלאָזט, אַהין טראָגט עס דעם זאָמד...

מאַקסיים גאַרקי איז נישט געווען קיין פאַלשער נביא. ער האָט גוט פאַראויסגעזען דעם גאַנג פון דער ווייטערער רוסישער געשיכטע, פאַראויסגעזען און פאַראויסגעזאָגט, געוואָרנט, גערופן צו פאַרטראַכטן זיך, עס קענען קומען גרויסע אומגליקן...

זיין רעדע און דער באַריכט פון דער פרוי קוסקאָוואַ וועגן דעם וואָס שפּילט זיך אָפּ אין דער פּראָווינץ, האָבן געמאַכט אַ דערשיטערנדן איינדרוק, אָבער וואָס האָט געקענט טאָן די דאָ-זיקע ספּעציעלע פאַרזאַמלונג. מען איז געווען מאַכטלאָז.

דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז אַן ערך צען יאָר שפּעטער זאָל איך קומען אין פּערזענלעכן קאָנטאַקט מיט דעם גרויסן שרייבער, ווען ער האָט פאַרלאָזן אויף אַ לאַנגער צייט סאָויעט-רוסלאַנד, נישט קיין געזונטער פיזיש, שטאַרק אויפגעטרייסלט צוליב די טראַגישע געשעענישן אין רוסלאַנד, אַרומגערינגלט פון אַ היפש ביסל פאַראַזיטן...

לויט דער בקשה פון אַ פּריינד, אַן אַמעריקאַנער זשורנאַליסט, האָב איך פאַרמיטלט אַ סעריע אַרטיקלען פון גאַרקי געשריבן און גוט באַצאָלט פאַר דעם גרויסן דענישן בלאַט אין קאָפּענהאַגן "פּאָליטיקען", וואו איך בין צו יענער צייט געווען אַן אַפטער מיטאַרבעטער. שפּעטער האָט די צייטונג געקויפט דעם דריטן באַנד פון גאַרקי'ס זעלבסטביאָגראַפיע, איינס פון זיינע באַרימטע ווערק "מיינע אוניווערסיטעטן", וועלכע ער האָט ערשט פאַרענ-דיקט. דאָס בוך איז איבערגעזעצט געוואָרן פון אַ דענישן שרייבער, וועלכער האָט גוט געקענט רוסיש, האָט זיך לאַנג געדרוקט אַלס פעליעטאָן אין "פּאָליטיקען" און איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַלס בוך פון אַ גרויסן דענישן פאַרלאַג. בין איך פּאַקטיש געווען דער ערשטער, וואָס האָט געלייענט דעם מאַנוסקריפט פון דעם וואונ-דערבאַרן בוך, וואָס איז נישט נאָר אַ שטיק לעבנסגעשיכטע פון איינעם פון רוסלאַנד'ס גרעסטע שרייבערס, נאָר אויך אַ שטיק

פון רוסלאַנד'ס געשיכטע פאַר דער גרויסער רעוואָלוציע. די סקיצן פונעם בוך קען מען נישט פאַרגעסן.

איך בין אָבער נאָך אַלץ נישט געווען אין אַ פּערזענלעכן קאַנטאַקט מיט מאַקסיים גאַרקי. די גאַנצע קאַרעספּאָנדענץ און אַלע געלט-טראַנזאַקציעס צווישן מיר און גאַרקי זיינען געגאַנגען דורך זיין פּיליאַריקן סעקרעטאַר און פאַרטרעטער פּיאַטר פּעטראַוויטש קרויטשקאָוו. ביי אַ שפּעטערער געלעגנהייט, ווען איך האָב גע- מוזט רעדן מיט גאַרקי פּערזענלעך און איבערגעבן אים אַ גרע- סערע סומע געלט, האָט מיר גאַרקי געזאָגט :

— גיט עס אַלץ איבער פּיאַטר פּעטראַוויטש. דאָס וואָס ער שרייבט אונטער פאַר מיר, איז דאָס אייגענע ווי איך וואָלט עס אַליין אונטערגעשריבן...

קרויטשקאָוו איז נאָך דעם טויט פון גאַרקי, בשעת די גרויסע רעגירונגס-פּראָצעסן, ווען סטאַלין האָט אומגעבראַכט אַלע אַלטע באַלשעוויסטישע פּירערס, אַנגעקלאַגט געוואָרן אין אַ פּאַרוזך צו פאַר'סמ'ען גאַרקי און איז דערשאַסן געוואָרן...

די סאָויעט-רעגירונג האָט דעמאָלט געהאַט אין בערלין אַ ריזיקע פאַרלאַג-אונטערנעמונג און קרויטשקאָוו איז געווען איינער פון אירע וויכטיקסטע טוערס.

איך דערצייל דאָ נאָר דרך אגב די שרעקלעכע מעשה, ווייל זי איז פאַרט צו כאַראַקטעריסטיש פאַר יענע צייטן, ווען דער קאָווקאַזישער מערדער און זיינע מקורבים האָבן געקענט אומ- באַשטראַפט פּראַקטיצירן מאַסנמאָרד. אייניקע פון די "מקורבים" פאַרנעמען נאָך איצט וויכטיקע פּאָסטנס אין דער רעגירונג און אַדמיניסטראַציע פון סאָויעט-רוסלאַנד.

מיין פּערזענלעכע פאַרבינדונג מיט מאַקסיים גאַרקי האָט גאַר- נישט געהאַט צו טאָן מיט פּאָליטישער שרייבעריי. אַ פּילם-געזעל- שאַפט אין בערלין, פאַר וועלכער איך פלעג לייענען מאַנוסקריפּטן, האָט מיך געבעטן צו פאַרוזכן באַשטעלן ביי גאַרקי אַ סצענאַריאָ פאַר אַ פּילם וועגן דעם לעגענדאַרן רוסישן אויפשטענדלעך סטענ- קאָ ראָזין. גאַרקי האָט זיך צוערשט קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט, ווייל

עס איז אים געווען פרעמד די קונסט פון זאג מין ריין־מעכאנישער ליטעראטור. נאך לאנגע רייד און אַנשטרענגונגען מצד דער פילם־געזעלשאַפֿט האָט ער באַשלאָסן צו פרובירן. ער האָט אַ סך גע־אַרבעט. ער האָט גוט געקענט דעם שטאַף, האָבנדיק אין רוסלאַנד ביי פּריערדיקע געלעגנהייטן אַ פּרייען צוגאַנג צו די געהיימע מלוכהשע אַרכיוון. אָבער דער ערשטער מאַנסקריפּט האָט נישט געטויגט. די געשיכטע פון סטענקאַ ראַזין באַשטייט נאָר פון מאָרד. סטענקאַ ראַזין האָט געהאַט ווייבער און איינע נאָך דער אַנדערער האָט ער זיי גע'הרג'עט אויף אַ ווילדן, בעסטיאַלישן אופן. צוויי פּרויען האָט ער געכאַפּט ביי זייערע האַר און האָט זיי מיט די קעפּ גע'ממית'ט קלאַפּנדיק איינע אין דער אַנדערער. איין פּרוי האָט ער אַריינגעוואַרפּן אין אַן אויוון וואָס איז געווען אַנגעהייצט. די פּערסישע קראַסאוויצע, וועגן וועלכער האַרציקע לידער האָבן די רוסן שטענדיק געזונגען און זינגען ביז איצט, האָט ער אַריינ־געוואַרפּן אין ים...

דער באַרימטער רוסישער רעזשיסער סאַנין, אַ ייד און אַן אַלטער פּריינד פון גאַרקי, האָט געזאָלט אויפּפירן דעם פילם. ער האָט מיר אומגעקערט דעם מאַנסקריפּט און זיך אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט. און געזאָגט דערביי:

— גריס פון מיר גאַרקי און זאָג אים, אַז פון אַזוינס קען מען נישט מאַכן קיין פילם... ס'איז מאָרד און נאָר מאָרד... קיין צענזור וועט זאָג פילם נישט דערלויבן אויף דער בינע. זאָג אים, אַז דאָס איז נאָר די געשיכטע פון אַ בלוט־פאַרגיסן... ניין, ניין, דאָס וועל איך נישט טאָן...

עס האָט זיך געשאַפּן אַ פיינלעכע מיספּאַרשטענדעניש. דאָס פיינלעכסטע איז געווען, וואָס איך האָב געזאָלט פאַרן צו גאַרקי אויפן לאַנד, אַ פאַר שעה פון בערלין, און זאָגן אים, דעם גרויסן שרייבער, אַז זיין מאַנסקריפּט טויג נישט. איך האָב עס נישט געקענט טאָן, איך האָב עס נישט געוואָלט טאָן, אָבער איך האָב עס געמוזט טאָן...

ווען איך האָב אַנגעהויבן פאַרויכטיק צו רעדן, האָט גאַרקי מיט־

אמאל פארשטאנען, וואס איז דער צוועק פון מיין באַזוך. דאָס וואָס דער מאַנוסקריפט קען נישט באַנוצט ווערן אין דער פאַרם ווי ער האָט עס אָנגעשריבן, האָט אויף אים נישט געמאַכט קיין שטאַרקן איינדרוק: "איך האָב דאָך אייך פאַראַויסגעזאָגט, אַז איך קען נישט די מלאכה", האָט ער רואיק דערקלערט. אָבער ווען ער האָט גענומען רעדן וועגן דער ברוטאַליטעט פונעם העלד, האָט ער אויסגעגאַסן זיין ביטער האַרץ:

— דאָס זיינען מיר... אַזוי איז דאָס פאַלק... אַזוי איז דאָס געוויסן פונעם פאַלק...

דאָס זיינען געווען די אייגענע רייד, וואָס איך האָב געהערט פון אים מיט צען יאָר צוריק, ווען די מלחמה האָט אויסגעבראַכן. דאָס זיינען נישט געווען קיין צופעליקע געדאַנקען. דאָס איז גע- ווען עפעס וואָס האָט שוין לאַנג געבויערט אין זיין מוח, אין זיין אייגענעם געוויסן.

פון דעם געשפרעך וועגן סטענקאָ ראַזין איז דער שמועס אַריבער אויף דער לאַגע פון יידן אין רוסלאַנד. נישט איך האָב באַרירט די פּראַגע, נאָר גאַרקי האָט גערעדט: — איך הער נישט אויף צו טראַכטן וועגן דעם יידישן פּראָ- בלעם... אַזוי ווי איך אַליין וואַלט געווען שולדיק, אַזוי ווי מיר אַלע וואַלטן געווען שולדיק...

אַ קורצע צייט נאָך דעם געשפרעך האָב איך באַקומען פון גאַרקי צוגעשיקט אַ מאַנוסקריפט, אַ סצענאַריאָ פאַר אַ פּילם: די געשיכטע פון צוויי אַרבעטער־חברים, אַ ייד און אַ קריסט, דער ייד איז אַ געטרייער רעוואָלוציאַנער און דער קריסט איז אַ פאַר- קויפטע נשמה, ווערט אַן אַגענט פון דער פּאַליציי...

די פּילם־געזעלשאַפט האָט נישט געהאַט קיין אינטערעס פאַר דעם פּילם און מיר האָבן אומגעקערט דעם מאַנוסקריפט. איך האָב נישט געהאַלטן זיך פאַר באַרעכטיקט צו איבערלאָזן ביי מיר אַ קאַפּיע פון דעם מאַנוסקריפט, הגם דאָס ווערק האָט אַ סך גע- רעדט וועגן דעם, וואָס דער גרויסער רוסישער שרייבער מיינט וועגן דער לאַגע פון יידן אין רוסלאַנד...

עס איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן א באדייטנדע צאל פון
געהויבענע רוסישע פערזענלעכקייטן מיט א פארשטענדעניש פאר
דער שווערער דראמע פונעם רוסישן יידנטום, אבער ביי קיינעם
פון זיי האב איך נישט געטראפן אזא דירעקטן צוגאנג צום פרא-
בלעם....

גארקי האט שטענדיק געהערט צו די נישט זייער צאלרייכע
עלעמענטן פון דער רוסישער געזעלשאפט, וועלכע האבן געהאלטן,
אז די אזוי גערופענע "יידישע פראגע" אין רוסלאנד איז אין
דער אמת'ן נישט קיין יידישע, נאר א רוסישע פראגע, א פראבלעם
לעם פון רוסישער קולטור און רוסישער דערציאונג, א פראבלעם
פון רוסישער קולטורלאזיקייט און מאראלישער געפאלנקייט. דאס
איז געווען גארקי'ס איבערצייגונג און די איבערצייגונג האט ער
עפנטלעך מאניפעסטירט...

5. קאליובאקין

איך האָב אים אָפּט געזען, אָבער ווייניק געקענט. ער פלעגט אָפּט קומען צו די זיצונגען פון דער דומאַ, אַלס געוועזענער דעפּוּ-טאַט פון דער ערשטער דומאַ האָט ער געקענט אָפּט אַריינקומען אין פּאַרלאַמענט, זיצן אין אונדזער פּרעסע־לאַזשע און צוהערן זיך צו די דעבאַטן אין זאַל. האָט זיך גוט צוגעהערט און געשוויגן. אַ הויכער און אַ שלאַנקער, מיט אַ פּריינדלעכן און ערנסטן פנים, מיט אַביסל מאַנגאַלישע, טיפּיש רוסישע ליניעס אויף זיינע מאַגערע באַקן, מסתמא געווען אַ קאוואַלערי־אָפיציר אין דער אַרמיי.

זיין נאָמען איז געווען קאליובאקין. ער האָט געהערט צו דער ליבעראַלער, אַזוי־גערופענער קאַדעטן־פּאַרטיי ("קאַדע" ד. ה. "קאָנסטיטוציאַנעלע דעמאָקראַטישע פּאַרטיי"). ווען סטאַליפּין, דער פּרעמיער־מיניסטער, וועלכער איז שפּעטער דערשאַסן גע-וואָרן אין קיעוו, אין טעאַטער, אין אַנוועזנהייט פון ניקאָלאַי דעם צווייטן, פון דעם יידן באַגראַף, אַ סאַציאַל־רעוואַלוציאַנער און אין דער אייגענער צייט אַן אַגענט פון דער אַכראַנע, ד. ה. די געהיימע פּאָליטישע פּאַליציי, ווען סטאַליפּין האָט צעטריבן די ערשטע דומאַ איז קאליובאקין געווען צווישן די עטלעכע הונדערט דעפּוטאַטן, וועלכע זיינען אַוועק קיין וויבאַרג, אַן אַלטע שטאַדט אין פינלאַנד, אַ פּאַר שעה פּאַרן פון פעטערסבורג, און דאַרט אונטערגעשריבן דעם באַרימטן פּראָטעסט־אויפּרוף צום רוסישן פּאָלק. דער אויפּרוף־פּראָטעסט האָט נישט געהאַט קיין וויכטיקע קאָנסעקווענצן פאַר דער רעגירונג. די רעאַקציע האָט סיי ווי סיי

געבושעוועט. ניקאלאי דער צווייטער (און לעצטער). האָט סיי ווי סיי אָפן מאַניפעסטירט זיין שנאה און פאַראַכטונג צו דעם פאַר-לאַמענט און דער "בונד פון דעם פאַראייניקטן אָפעל" ("סאַיוו אָביע" דינענעגאַ דוואַריאַנסטוואַ) איז געווען דער כוח, אויף וועלכן דער רעזשים פון צאַריום האָט זיך געשטיצט.

די, וואָס האָבן אונטערגעשריבן דעם אויפרוף פון וויבאַרג — "וויבאַרזשע" האָט מען זיי גערופן — זיינען געמשפט געוואָרן פאַר זייער אויפרוף, באַקומען קליינע שטראַפן, אָבער דערביי אויף שטענדיק פאַרלוירן זייערע פּאָליטישע בירגערלעכע רעכט. זיי האָבן מער נישט געקענט זיין קיין קאַנדידאַטן ביי די וואַלן צו דער דומאַ. זייער עפנטלעכע פּאָליטישע קאַריערע האָט זיך פאַרענדיקט. עס איז געווען אַ פּאָליטישער טויט-אורטייל.

קאַליובאַקין איז געווען דער גענעראַל-סעקרעטאַר פון דער קאָדעטן-פאַרטיי. צו זיין אַ "וויבאַרזשע" איז געווען אַ גרויסער כבוד. עס איז געווען אַן אָפיציעלע אַנערקענונג פון דעם מאַנס פּאָליטישן קוראַזש אינעם קאַמף קעגן דעם מערדערשן רעזשים.

צווישן די הויפט-פירערס פון דער קאָדעטן-פאַרטיי און איי-נער פון די מחברים פון דעם פּראָגראַם פון דער פאַרטיי איז געווען אויך דער באַרימטער יידישער אַדוואָקאַט מאַקסימ מאַי-סעיעוויטש ווינאַווער, רוסלאַנדס גרעסטער אויטאָריטעט אין פּראַגן פון ציווילרעכט, אויך איינער פון די איינפלוסרייכסטע יידישע פירערס. די גרופע פון יידישע כלל-טוערס אַרום ווינאַ-ווער האָט געהאַט איר אַרגאַן, אַ וואַכנבלאַט אויף רוסיש "נאַווי וואַסכאַד", רעדאַגירט פון זיין שוואַגער לעאַפּאַלד אַלעקסאַנדראַ-וויטש סעוו. אין דעם בלאַט האָבן זיך באַטייליקט וויכטיקע יידי-שע שרייבערס, ווי למשל, אונדזער היסטאָריקער ש. דובנאַוו, ש. אַניסקי און אַ סך אַנדערע. איך האָב געאַרבעט אין דעם בלאַט פון אָנהויב פון זיין גרינדונג אין 1906 ביז צום אונטערגאַנג פון דער גאַנצער פרייער רוסישער פרעסע, ווען דער באַלשעוויס-טישער רעזשים האָט אַ סוף געמאַכט צום פרייען וואַרט אין לאַנד.

עס זיינען געווען פינסטערע, פאַרבלוטיקטע טעג סוף 1914.

עס זיינען אָנגעגאַנגען אויפן גאַנצן פּראָנט שווערע שלאַכטן און די רוסישע אַרמיי האָט אומעטום געמוזט אָפּטרעטן. לאַדזש, וואו די רוסישע אַרמיי האָט געשטעלט אַ געוואַלדיקן ווידערשטאַנד, איז געפאַלן אין דייטשע הענד. די שפּיאָנאַזש-געשיכטע פון מיאָסאַיעדאָוו איז אויפגעבויט געוואָרן פונעם רוסישן הויפט-קוואַרטיר, כדי צו פאַרטומלען די מוחות און צו פאַרדעקן די שאַנדע פון די מפלות, אָבער דאָס האָט נישט אָפּגעשטעלט דעם מאַרש פון די דייטשן אויף וואַרשע.

אַט אין אַזאַ פינסטערן, נאַסן ווינטער-טאַג טרעף איך פּלוצ-לונג אין דעם "בריסטאַל"-האַטעל קאַליובאַקין. נישט אויסגע-האַלטן, טראַכט איך, פאַרט געקומען קיין וואַרשע, נאָענט צום פּראָנט, נאָענט צו דער ברענענדער ערד און צו דעם אומפאַר-מיידלעכן צוואַמעברוך. קאַליובאַקין האָט געוואוסט אַלץ וועגן דעזאַרגאַניזאַציע און דעמאָראַליזאַציע הינטער דעם פּראָנט. איך האָב אים געקענט דערציילן נאָר מיינע פּערזענלעכע איינדרוקן. עס איז אָבער געווען גענוג צו זיין עטלעכע טעג אין וואַרשע, כדי צו זען מיט אייגענע אויגן די קאַטאַסטראָפּע. קאַליובאַקין האָט געהערט און געשוויגן.

מיר זיינען עטלעכע שעה אַרומגעגאַנגען איבער די נאַסע פון רעגן גאַסן פון וואַרשע. ער האָט געשוויגן און איך האָב גערעדט. איך האָב גערעדט, ווייל קאַליובאַקין האָט מיך דערשיטערט מיט דער מיטטיילונג, אַז ער האָט דערלאַנגט אַ בקשה צום צאַר, מען זאָל אים, דעם וויבאַרזשען, וואָס האָט פאַרלוירן פּאַליטישע רעכט, דערלויבן אַריינטרעטן אין דער אַרמיי אַלס געוועזענעם רעזערווע-אַפיציר. איצט וואַרט ער אויף אַן ענטפּער...

— גאַט איז מיט אייך, האָב איך זיך געבעטן ביי אים. עס פעלן דען מענטשן אין דער אַרמיי. עס איז נישטאָ קיין אַרגאַני-זאַציע און דאָס קענט איר נישט אויסבעסערן. עס איז נישט קיין קאַמף צווישן גלייכע אַרמיען. די דייטשן זיינען אַ גלענצנד אַרגאַניזירטע אַרמיי. עס איז אַ מאַסאַקר, אַ שחיטה....

איך האָב גערעדט און ער האָט געשוויגן. ווען ער האָט גע-

זען, אז ער דארף מיר ענטפערן, זאגן א ווארט, האט ער, אינ-
גאנצן דערשלאגן, קוים געקענט מיר זאגן :

— ווען איינער רופט דאס לאנד צו קעמפן, אויפשטעלן זיך
קעגן דעם שונא, מוז ער אליין קעמפן, נישט נאָר רופן אנדערע...

איך האָב געהאַט גענוג אַרגומענטן אַלס אַן ענטפער אויף
זיין אויפריכטיקן, ערלעכן פאַטריאַטישן אַרגומענט, אָבער איך האָב
זיך נישט געקענט דערלויבן צו ברעכן זיין האַרץ און דערציילן
אים אַלץ וועגן דעם, וואָס עס קומט פאַר אויף דעם פּראָנט. דאָס
זיינען נישט געווען קיין סודות. גאַנץ וואַרשע האָט עס געוואוסט.
מסתמא האָט עס געוואוסט אויך קאַליובאַקין. איך האָב נישט
געטראָפּן קיין מענטשן, וואָס האָט געגלויבט, אז די רוסישע
אַרמיי וועט זיין אימשטאַנד שטעלן אַ ווידערשטאַנד די דייטשן.
עס האָט נישט געפעלט קיין אידעאָליום און גרייטקייט צו קעמפן
נישט ביים סאַלדאַט און נישט ביים אָפיציר, אָבער די קריגס-
לייטונג איז געווען אין די הענט פון דעם משוגענעם באַרבאַר,
גרויספירשט ניקאַלאַי ניקאַלאַיעוויטש, און זיין קליקע, וואָס האָט
געהאַט די פליכט צו זיין געהאַרכזאַם און טאַן נאָר דאָס וואָס
מען הייסט. אין פעטערסבורג, אין צענטער, האָט מען געוואוסט,
אז דער משוגענער פירט דאָס לאַנד צו אַ קאַטאַסטראָפּע, אָבער
קיינער האָט נישט געוואָגט אָפּן צו פּראָטעסטירן. דער צאַר אליין
האַט נישט געוואָגט. ביז עס איז געקומען די גרויסע קאַטאַסט-
טראָפּע אויף דעם מערבֿ־פּראָנט און מען האָט אים געמאַכט פאַר
דעם הויפּט־קאַמאַנדירנדן אויף דעם קאַוקאַזישן פּראָנט.
איך האָב גערעדט, קאַליובאַקין האָט געשוויגן. איך האָב גע-
זאָגט :

— די מלחמה וועט דאָך נעמען אַ סוף. רוסלאַנד וועט זיך
באַנייען. איר און אייערע מענטשן וועלן דאַרפן איבערנעמען די
רעגירונג, די אַדמיניסטראַציע, איבערבויען דאָס לאַנד. ווער דען
אויב נישט איר? פאַרוואָס דאַרפט איר מאַכן דעם פאַטאַלן
שריט ?

ער האָט געענטפערט :

— דער וואָס רופט דאָס לאַנד צו קעמפן קעגן דעם שונא,
מוז אליין גיין קעמפן...
מיט עטלעכע טעג שפעטער האָט קאָליובאָקין באַקומען די
מיטטיילונג, אַז אין אַ מזליקער שעה איז אים דערלויבט אַרייַן-
צוטרעטן אין דער פּראָנט-אַרמיי. זיין קיזערלעכע מאַיעסטעט האָט
באַוויליקט זיין בקשה. קאָליובאָקין איז אין אַ פאַר טעג אַרום
אַרייַנגעטרעטן אין דעם אַקטיוון דינסט פון דער פּראָנט-אַרמיי.
ס'איז געווען גראַד די צייט, ווען מען האָט באַשטימט דער-
וואַרטעט אַ גרויסע דייטשע אָפענסיווע. די רוסישע אַרמיי האָט
באַשלאָסן צו פאַרלויפן דעם וועג די דייטשן און מיט אַ פאַר טעג
פריער אָנהויבן איר אַטאַקע קעגן דעם דייטשן פּראָנט. די דייטשן
האַבן געענטפערט מיט אַ שרעקלעכן פייער.
מיט עטלעכע טעג שפעטער בין איך נאָכגעגאַנגען אַ גרוי-
סער צאָל מענטשן אין דער לוייה פון קאָליובאָקין...

אסקאר לעווערטיין

(1862 — 1906)

1

דער 22-טער סעפטעמבער 1906, ווען דער דיכטער, פובלי-
ציסט און קונסט-היסטאָריקער אַסקאַר לעווערטיין איז פּלוצלונג
געשטאַרבן, איז פאַרבליבן אַ שוואַרצער טאַג אין דער געשיכטע
פון דער נייער שוועדישער ליטעראַטור. דאָס גאַנצע לאַנד, אַלע
קרייזן פון דער געזעלשאַפט, פריינד און קעגנערס, אייגענע און
פרעמדע, זיינען דערשיטערט געוואָרן פון דער נייע, אַז דער
יונגער, — לעווערטיין איז אַוועק פון דער וועלט אין עלטער פון
44 יאָר, — ענטוויאַסטישער און גלענצנדיקסטער סטיליסט, אַנ-
פירער פון די "יונגע" אינעם לאַנג-דערוואַרטעטן קולטור-רענע-
סאַנס איז מער נישט צווישן די לעבעדיקע. דער אויסגעשפּראַכן-
יידישער טעמפּעראַמענט פון לעווערטיין האָט זיך אויף אַ באַזונ-
דערן אופן מאַניפעסטירט אין זיין אומבאַגרענעצטער ליבע צו
שוועדן און צו אַלץ וואָס איז געווען שוועדיש. זיין ערלעכע פען
האַט ביי קיינעם נישט אַרויסגערופן קיין צווייפל און קיינער האָט
זיך נישט געוואונדערט, אַז ער איז געווען דער ערשטער צו האַבן
קוראָזש און שאַרף קריטיקירן אַזאַ ליטעראַרישן גדול, ווי אויגוסט
סטרינדבערג, דעם געניאַלן, אַבער שטאַרק צעדרייטן דראַמאַטורג.
אַסקאַר לעווערטינס טויט איז באַטראַכט געוואָרן פאַר אַ נאַציאָ-
נאַלן אומגליק, פאַרוואָס?

גלענצנדע יידישע פערזענלעכקייטן זיינען אויך פאר לע-
ווערטין נישט געווען קיין זעלטנקייט אין סקאנדינאוויע, דער
גרעסטער מאלער פון שוועדן איז געווען ערנסט יאזעפסאן, די
גרעסטע ליטעראטור-היסטאריקער אין שוועדן זיינען געווען די
פראפעסארן שיוק און ווארבורג. דער גרעסטער פארלאג אין
שוועדן איז געווען — און איז געבליבן ביז היינט — אן אונטער-
נעמונג, וואס געהערט דער משפחה באניער. דער נאמען איז א
פראנצויזישע איבערזעצונג פונעם יידישן נאמען גוטקינד. די
באניערס זיינען אנגעקומען מיט איבער הונדערט יאר צוריק פון
דיסעלדארף קיין דענעמארק און פון דאנען אויסגעוואנדערט קיין
שוועדן. דעם פארלאג געהערט אויך איינע פון די גרעסטע,
אויב נישט די גרעסטע צייטונג אין איראפע "דאגענס ניהעטער",
— "נייעס פון טאג" — אין שטאקהאלם.

און אויב מען רעדט וועגן דער באטייליקונג פון יידן אין
דעם סקאנדינאווישן קולטור-לעבן, מוז מען נאטירלעך פריער
פון אלץ דערמאנען דעם קליינעם יידישן ישוב אין דענעמארק.
די צוויי ברידער געארג און עדוארד בראנדעס זיינען געווען די
אמתע, די אקטיווע אנפירערס אין דעם גרויסן קולטור-קאמף אין
צפון-איראפע, זייער איניציאטיווע און זייער דינאמיזם לאזן זיך
גאר נישט אפשאצן. צו די קלאסיקער פון דער דענישער ליטע-
ראטור נאך פאר זייער אויפקום געהערן דער דראמאטורג הענריק
הערץ און מאיר גאלדשמידט. געארג בראנדעס, דער וועלט-בא-
רימטער ליטעראטור-היסטאריקער, האט הויך געשעצט זייער לי-
טערארישע פראדוקציע, אבער זייער קריטיש געווען צו זייערע
"אינפעריאריטי קאמפלעקסן"; דער ערשטער האט זיך געשמדט
און באהאלטן שטענדיק זיין יידיש פנים, און דער צווייטער, פאר-
קערט, האט ביי יעדער געלעגנהייט, וואו מען האט געדארפט
און וואו מען האט נישט געדארפט, די גאנצע צייט אויסגערופן:
"איך בין א ייד!", "געדענקט, וואס איך האב אייך געזאגט: "איך
בין א ייד!...".

כדי דאס זאל באלד ווערן קלארער, מוז דא באמערקט ווערן,
אז די דאזיקע צוויי דענישע יידישע שרייבערס זיינען שטענדיק

געווען א סך געלייענט אין גאנץ סקאנדינאוויע, נישט נאָר אין דענעמארק. מען קען זיך קיים פאַרשטעלן אַ געבילדעטן שווע-דישן אָדער נאָרוועגישן מאַן, וועלכער האָט נישט געלייענט גאַלד-שמידטס ראַמאַן "דער ייד", אָדער זיינע גרויסע נאָוועלן "אַבראַם-טשע נאַכטיגאַל" אָדער "מעשר". הערצס קאַמעדיעס ווערן ביז היינט געשפּילט.

2

אַ זון פֿון אַ ייִדישן אַנטיקוויטעט־הענדלער, אויסגעוואַקסן אין אַן אַלטמאָדישער קליינבירגערלעכער ייִדישער סביבה, וואו די גאַנצע ייִדישקייט איז באַשטאַנען אין פּייערן ייִדישע יום־טובים, בשעת זייערע אַלע קולטור־אינטערעסן האָבן זיך קאַנצענטרירט אַרום פּראַנצויזישער קונסט, איז אַסקאַר לעווערטין נישט אויס־געוואַקסן אַ פּראַווינץ־אינטעליגענט. ער האָט פּאַרבאַכט יאָרן און יאָרן אין פּראַנקרייך, אין דער שווייץ, אויף אַ סך רייזעס. דאָס וויכטיקסטע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט גוט פּאַרשטאַנען, גוט געפּילט און גוט געוואוסט, אַז דאָס לאַנד וואו ער איז געבוירן, אַמאַל שטאַרק פּאַראַרימט און קולטורעל שטאַרק הינטערשטעליק, געפּינט זיך אין אַ צייט פֿון באַנייאונג און אויפקום. ער האָט מיטגעמאַכט דעם אויפקום, מיטגעאַרבעט אין דער גרויסער פּובליציסטיק, געוואָרן אַ נאָוועליסט פֿון ערשטן ראַנג, געלערנט מיטן יונגן שוועדישן דור קונסט־געשיכטע — אַנגעהאַלטן די קאָטעדרע אין דער שטאַקהאַלמער הויך־שול, וועלכע די פּאַמיליע באַניער האָט פאַר אים געגרינדעט דורך שאַפֿן אַ ספּעציעלן פּאַנד.

עס איז אינטערעסאַנט צו זען, ווער זיינען געווען די שפּיצן פֿון דער שוועדישער ליטעראַטור אין יענער צייט. אַט זיינען אַ פּאַר נעמען, וועלכע זיינען באַקאַנט אין דער גאַרער וועלט: סטרינדבערג (1849 — 1912), סעלמאַ לאַגערלעף (1858 — 1940), סנאָילסקי (1841 — 1903), היידענשטאַם (1859 — 1940), מיט דעם לעצטן איז לעווערטין (1862 — 1906) געווען אינטיים באַ-

פרינדעט. לעווערטיין, זאל דאָ זיין דרך־אגב באַמערקט, האָט נישט דערלעבט צו זיין אַן עדות פון שוועדנס נאַציאָנאַלער שאַנדע, ווען דער געעלטערטער פּאָן היידענשטאַם, אַמאַל אַ באַגייסטער־טער תלמיד פון געאַרג בראַנדעס, איז געוואָרן אַ הייסער חסיד פון היטלערס פּאַנגערמאַניזם. מיט אים איז געשען דער אייגענער אומגליק, וואָס איז געשען אין דער זעלבער צייט מיט קנוט האַמסון אין נאַרוועגיע...

אַזוי גרויס איז געווען דער ליטעראַרישער פּרעסטיזש פון לעווערטיין, אַז די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן, פון 1871 פון מאַי 1897 ביז דעם 30טן סעפטעמבער 1906, איז ער געווען דער אַנגעזעענער ליטעראַטור־קריטיקער פון דעם גרויסן בלאַט "טווענ" סקא דאגבלאט", (דאָס שוועדישע טאַגעבלאַט). דער לעצטער אַר־טיקל איז געדרוקט געוואָרן אַכט טעג נאָך זיין טויט. דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז אי דער ערשטער אי דער לעצטער אַרטיקל פון אַסקאַר לעווערטיין זאָלן זיין געווידמעט אויגוסט סטרינדבערג. חוץ ליטעראַטור־קריטישע אַרטיקלען האָט ער געשריבן לייט־אַר־טיקלען אויף קולטור־פּאָליטישע פּראַבלעמען, רייזע־בריוו פון דער שווייץ און האַלאַנד און דערצו נאָך — קאַרעספּאָנדענצן פון פּראַנקרייך, פונעם דרייפּוס־פּראַצעס....

מיר וועלן זיך שפּעטער אָפּשטעלן אויף זיין גאַנץ ספּעציעלער יידישער טעמאַטיק, זיין גייסטיקער אינטערעס, זיינע קולטור־אַמ־ביציעס אינעם שוועדישן "שטורעם און דראַנג" זיינען געקומען הויפּטזאַכלעך פון זיין פיינער יידישער קולטור־היים, פון זיין ליבע צו פּראַנצויזישער קונסט, אָדער אפשר נאָך מער פון זיין באַוואונדערונג פאַר דעם אַלט־גריכישן הומאַניזם. האָט ער נאָך־טירלעך געמוזט אויסזען אין די אויגן פון אַ סך פון זיינע שווע־דישע לאַנדסלייט ווי אַ מערקווירדיקע, אָבער זייער פּאַסצינירנדע עקזאַטיק, זיכער האָט ער ליב געהאַט די שוועדישע נאַטור, די שוועדישע וועלדער, אָבער דאָס זיינען פאַרט נישט געווען פאַר אים, נישט געקענט זיין, אַפּאַטאָשוס "פּוילישע וועלדער". די שוועדישע געטין סוועאַ איז פאַר דעם דיכטער נישט געווען קיין וואַנדאַ פון דער ווייקסל...

אינס פון זיינע ערשטע ווערק הייסט "גוסטאוו דער דריטער". דאָס איז דער נאָמען פון דעם יונגן, שיינעם און גייסטרייכן קעניג, וועלכער איז אין 1792 דערשאָסן געוואָרן בשעת אַ מאַסקו־באַל אין דער אָפּערע, אַ קרבן פון אַ קאָנספּיראַציע פון דעם קאָנסערו־וואַטיוון אַדל. עס האָט געשטורעמט אין פּראַנקרייך די רעוואַלוציע און די קעפּ פון דעם קעניג און פון דער קעניגין זיינען אָפּגעהאַקט געוואָרן, אָבער דאָ, אין דעם אייז־פּאַרגליווערטן צפון האָט אַ באַנדע פון פּאַרשווערערס אומגעבראַכט אַ הערשער, וואָס האָט געוואַלט אַ סוף מאַכן צום מיטלאַלטער, געוואַלט אַריינבלאָזן אַ נייע נשמה אין דעם פּאַרוויסטן און פּאַראַרימטן לאַנד, געוואַלט באַפּרייען דאָס דערנידעריקטע און אויסגעמאַטערטע פּויערטום.

עס איז אַ גרויסאַרטיק בוך, דאָס בוך איז אַן אויסגעצייכנטער דאָקומענט סיי וועגן דעם בראַוון יונגן קעניג און נישט ווייניקער וועגן דעם מחבר מיט זיין יידישער נאָז, מיט זיינע געקרייזלטע האַר און זיינע שיינע פּלאַם־און פּיערדיקע אויגן. מען זעט דעם קאָפּ אויף דעם באַרימט־געוואַרענעם בילד פון קאַרל לאַר־סאָן, איינער פון די גרעסטע שוועדישע קינסטלערס.

גוסטאוו דער דריטער איז געווען אַ קאָמפּליצירטע פּערזענ־לעכקייט, ער איז דערצויגן געוואָרן אין אַבנאַרמאַלע אומשטענדן, דורכגעמאַכט אין זיין אייגענעם לאַנד אַ מין רעוואַלוציע, און געהאַט קעגן זיך נישט נאָר דעם אַדל — זיין אייגענע מוטער, די דייטשקע לאַוויסאַ אולריקאַ, איז געווען זיין גרעסטער שונאָ. און לאַוויסאַ אולריקאַ איז געווען אַ שוועסטער פון פּרידריך דעם גרויסן, אַ פּיינד פון דעם מיטלאַלטער און פון די פּריווילעגיעס פונעם אַדל, איז ער אַליין, גוסטאוו דער דריטער, געשטאַנען מיט איין פּוס אין מיטלאַלטער און מיט אַ צווייטן געטאַפּט אין די נייע צייטן.

אַסקאַר לעווערטין איז געוואָרן פּאַרכאַפּט פון דער דאָזיקער מערקווירדיקער פּערזענלעכקייט, האָט געפּאַרשט די קולטור־גע־שיכטע פון יענער עפּאָכע אין שוועדן און האָט מיט זיין היסטאָ־רישער אַנאַליזע אַריינגעבראַכט זיין אייגענע באַלויכטונג פון דער פּערזאָן פון גוסטאוו דעם דריטן.

יעדעס מאָל ווען עס קומט מיר אויס צו לייענען יידישע פּאָעזיע, געשריבן פון סקאַנדינאַוויש-יידישע פּאָעטן אין די סקאַנדינאַווישע שפּראַכן, דערמאָן איך זיך מיין וואַנדערן איבער דעם גרויסן וואַלד, וואָס פירט פון דעם אַמאַל דורך און דורך יידישן שטעטל ראַסיין, אין ליטע, קיין פּאָנעווייעזש. עס איז געווען מיט אַ פּופציק יאָר צוריק, דער וואַלד איז געווען טיף פּאַרשאַטן מיט אַ ריינעם, ווייסן שניי, אָבער פון אַ מאַסע ריזיקע דעמבעס זיינען געהאַנגען קוסטעס מיט הערלעכע רויטע פירות — יאַגדעס. עס איז געווען אַ פּאַנטאַסטיש. אומפּאַרגעסלעך בילד, דאָס ווייסע און דאָס רויטע אין דער דורכזיכטיקער קלאָרער לופט...

אזוי זעט אויס פאַר מיר די יידיש ליריק פון די סקאַנדינאַווישע יידישע דיכטער. אַט איז דאָס ביכעלע פון דעם גרעסטן שוועדישן מאלער ערנסט יאַזעפּסאָן (1851 — 1906), וועמענס לעבן איז אויף אַ טראַגישן אופן פּאַרשניטן געוואָרן פון אַ שווערער גייסטיקער קראַנקהייט. עס איז דאָ אַ גרויסע ליטעראַטור וועגן ערנסט יאַזעפּסאָנס קונסט, שווערע, רייך-אילוסטרירטע בענדרע, אָבער נאָר צופעליק, דרך-אַגב ווערט דערמאָנט די קליינע זאַמלונג פון זיינע געדיכטן אונטער דעם נאָמען "שוואַרצע און רויטע רויזן". דער קינסטלער האָט אַ סך געוואַנדערט, זיינע בילדער פון שפּאַניע זיינען אַן אמתער אוצר. אָבער ערגעץ-וואו האָט געטליעט אַ פייערל פון יידישקייט און האָט געזוכט פאַר זיך אַ וועג.

עס איז אויסערגעוויינלעך דער יידישער גורל אַלס פּאַלק. ערשט מיט אַ יאָר צוריק האָט די שוועדישע אַקאַדעמיע פון די אומשטערבלעכע אויפגענומען אַלס איר מיטגליד אַן אַנדערן יאַזעפּסאָן, פון דער אייגענער משפּחה, פּראָפּעסאָר עמעריוטוס ראַגנאַר יאַזעפּסאָן, אַ פּראָפּעסאָר אין קונסט-געשיכטע, אַ מחבר פון אַ גרויסער צאָל וויכטיקע ביכער, צווישן זיי אויך גרויסע ווערק וועגן פּאַריז און רוים. מען האָט אים ביים אויפגעמען אין דער אַקאַדעמיע שטאַרק גערימט אַלס איינעם פון די גרעסטע

קונסט-געשיכטלעך. מען האָט אָבער פאַרגעסן צו דערמאָנען די צוויי "ביכלעך", וואָס ליגן איצט אויף מיין שרייבטיש: "קעדיאַן" ("די קייט"), אַרויסגעגעבן אין שטאַקהאַלם אין 1912 און "יודיסקאַ דיקטער" (יידישע געדיכטן), אַרויסגעגעבן אין שטאַקהאַלם אין 1916 אין דעם פריער-דערמאָנטן באַניער-פאַרלאַג.

ווען דער מיט עטלעכע יאָר צוריק פאַרשטאַרבענער רב הכולל פון שוועדן, ד"ר מרדכי ערענפרייז, איז אָנגעקומען (פון בולגאַריע) קיין שוועדן בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה און האָט באַשלאָסן צו באַקענען שוועדן מיט דעם מאָדערנעם יידנטום און מיט דער נייער יידישער ליטעראַטור, האָט ער געפונען אין ראַנגאַר יאָזעפּסאָן, פּראָפּעסאָר פון קונסט-געשיכטע אין דעם אוניווערסיטעט פון לונד, אַ באַגייסטערטן און איבערגעגעבענעם מיטאַרבעטער. די מיטאַרבעטערשאַפט האָט געבראַכט גרויסע רע-זולטאַטן, אַ גאַנצע רייע מיט איבערזעצונגען פון יידיש און העב-רעאיש.

ראַנגאַר יאָזעפּסאָנס אַ ברודער, גונאַר יאָזעפּסאָן, איז אין פאַר-לויף פון פינף און צוואַנציק יאָר געווען דער ראש הקהל פון שטאַקהאַלם. דער זון פון גונאַר יאָזעפּסאָן, ערלאַנד יאָזעפּסאָן, איז אַ באַקאַנטער שוישפילער אין קעניגלעכן טעאַטער פון שטאַק-האַלם און איז זיכער היינט דער וויכטיקסטער דראַמאַטורג פון שוועדן. דאָס איז אַלץ מער אַדער ווייניקער "אין אַרדנונג", וואָס איז אָבער נישט אַזוי גרינג צו פאַרשטיין איז זיין שריפטשטעלער-קאַריערע. ערלאַנד יאָזעפּסאָן איז ביז איצט דער מחבר פון אַ רייע גלענצנדע נאָוועלן, ס'רוב פון אַ יידישן אינהאַלט. מיט צוויי יאָר צוריק איז דערשינען זיין גרויסע נאָוועלע "מעשה זיל-בערשטיין", אַ גרויסאַרטיק געשריבענע פסיכאָלאָגישע שטודיע פון אַן איינזאַמען, פאַרוואַגלטן יידן, וועלכער האָט אַלץ און אַלע-מען אין היינטיקע משוגענע צייטן פאַרלוירן און ווינטשט נאָר איינס, מען זאָל אים לאָזן צורו, מען זאָל נישט צונעמען ביי אים זיין איינזאַמקייט. דאָס צערייצט גראַד די נייגעריקייט פון זיינע קריסטלעכע שכנים און מען דערגייט דעם יידן די יאָרן, אַזוי ווייט, אַז ער איז גרייט צו נעמען זיך דאָס לעבן.

אויך אין אַ פריערדיקער נאָוועלע האָט ערלאַנד יאָזעפּסאָן געשילדערט דעם אויסגעשפּראַכענעם שאַרפּן קאַנטראַסט צווישן ייד און קריסט. און דער קינסטלער, וועמענס מוטער איז נישט געווען קיין יידישע פרוי, איז קיין מאָל נישט געווען נאָענט צו יידן און צו יידישע אינטערעסן...

פון וואַנען־זשע קומען די פענאַמענאַלע מאַניפעסטאַציעס פון צעזייטע און צעשפּרייטע איבער דער גאַרער וועלט יידישע נשמות?...

4

אַסקאַר לעווערטין האָט איבערגעלאָזן נאָך זיך אַ רייכע ירושה: פיר און צוואַנציק בענדער פאַרנעמען זיינע געזאַמלטע שריפטן. זיי הויבן זיך אָן מיט "לעגענדן און לידער". דער צוויי־טער באַנד באַשטייט פון "נייע געדיכטן" און דער גרויסער באַנד לאַדע "שלמה המלך און מאַסאַלף". עס קומט אַ לאַנגע רייע פאַר־טרעט־שטודיעס, עטלעכע בענדער שוועדישע און נאָרדישע ליטע־ראַטור, שוועדישע קונסט, דיכטער און בעלי חלומות, פרעמדע קונסט, פרעמדע ליטעראַטור א. א. וו.

אַסקאַר לעווערטין איז נישט געווען קיין לעבעמאַן לויט געוויינלעכע שוועדישע מוסטערן, אָבער קיין טרוקענער, קאַבינעט־געלערנטער, וואָס זוכט איינזאַמקייט און באַגנוגנט זיך מיט אַ שטיקל טרוקן ברויט, איז ער אויך נישט געווען. חוץ זיינע וויסנ־שאַפטלעכע פאַרשונגען און זיינע לעקציעס צו וועלכע מען האָט זיך געדאַרפט גוט גרייטן, האָט ער אַ סך געשריבן אויס־פירלעכע ליטעראַטור־קריטישע אַרטיקלען פאַר "סווענסקא דאָג־בלאַט", וואו עס האָבן געשריבן נאָר גרויסע שרייבער און גע־לערנטע, איז נישט קיין וואונדער, וואָס זיין געזונט איז שוין אין די יונגע יאָרן געוואָרן געבראַכן און ער האָט געמוזט פון צייט צו צייט פאַרן קיין דאַוואַס אין דער שווייץ, אַ באַרימטער פּלאַץ פאַר לונגען־קראַנקע. ער האָט געאַרבעט אינטענסיוו און שטענדיק ליידנשאַפטלעך, באַהויכט און באַוועגט. אויף דער פּראַגע,

פון וואָנען האָבן זיך ביי אים גענומען כוחות, איז דאָ אַן ענטפער, עס איז אַלץ געקומען פון דער היים פון די עלטערן, פון דער יידישער היים. אין אַ ליד, וואָס הייסט "דער פּאַטער", שילדערט ער זיין פּאַטער, נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָזן די וועלט, מיט אַ זעלטענעם פּאַטאַס, זיין גייסטיקן אוצר, זיין קרישטאָל-ליכטיקע נשמה, זיינע שטראַלנדיקע אויגן. ער האָט פון פּאַטער באַקומען די ליבע צו שיינקייט, פונקען פון זיין רייכער נשמה, פול מיט פרייד און ליבע צום לעבן. פרום אָדער נישט-פרום, אָבער נישט געזוכט קיין רייכטום.

דאָס איז נישט קיין שוועדישער פּאַטאַס. און אין דער גרוי-סער פּאַעמע "שיילאַק", און אין די שמועסן, וועלכע שלמה המלך פירט מיטן שוואַרצהויטיקן מאַסאַלף, און אין אַלע זיינע אַנדערע יידישע געדיכטן גליט אונדזער פּאַטאַס, יידישער פּאַטאַס, נישט שוועדישער. דערפאַר אפשר האָט אַזוי שטאַרק געצויגן צו אים די שוועדישע יוגנט, דאָס מערקווירדיקע געמיש פון אור-אַלטן יידישן געמיט און פון דער ריין-שוועדישער קלאַרער גייסטיקייט. דער דערפאַלג פון דעם דאָזיקן מערקווירדיקן געמיש, זיינע ברייליאַנטענע שילדערונגען פון דער שוועדישער נאַטור האָבן ביי געוויסע שוועדישע עלעמענטן אַרויסגערופן צייטנווייז אַ מין גערייצטקייט און מען האָט אים פאַרגעוואַרפן, אַז ער, דער ייד, "עקספּלואַטירט" זיין ליבע צו שוועדן און צו שוועדישער ליטע-ראַטור-געשיכטע. ביי לעווערטינען פלעגן אַזעלכע אומגעלומפער-טע טענות אַרויסרופן שטאַרקע פאַרביטערונג.

אינטערעסאַנט איז דאָ צו ברענגען אַ ציטאַטע פון אַ בוך, וואָס עס האָט וועגן לעווערטינען געשריבן אַ באַקאַנטער און זייער טאַלענטירטער, נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער שוועדישער ליטעראַטור-היסטאָריקער, האַלגער אַלעניוס, אַ קרוב פון אַסקאַר לעווערטיין:

"— לעווערטיין האָט זיך געגרייט שרייבן אַ יידישן ראַמאַן, אָבער דער פּלאַן איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. אין דעם פּלאַן פאַר דעם ראַמאַן האָט ער אָנגעשריבן: "די ראַסע איז גאַר-נישט, די ליבע איז אַלץ". פון אַלע זיינע אויסגעדיכטעטע גע-

שטאלטן איז דער, וועלכער ווי שלמה המלך טראגט אין זיך זיין (לעווערטנים) אייגענעם וועזן, איז אן שום צווייפל "קאלאנימאס". דער יונגער יידישער בעל-חלומות אין דער ראקאקא-נאוועלע מיט דעם אייגענעם נאמען, וועלכער וואנדערט פון איין געמיינדע צו דער צווייטער און פּרעדיקט דאָס עוואַנגעליום פון ליבע און ברוי-דערשאַפט און שלום. אָבער לעווערטין איז געווען פאַרביטערט, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז די ראַסע לייגט אַרויף איר שטעמפל אויף דעם מענטשן און ער אַליין האָט קיין מאָל נישט פאַרזוכט צו באַפרייען זיך פון דעם שטעמפל. מיר ווילן דאָ נישט פאַר-געמען זיך מיט לעווערטינס באַציאונג צו זיין יחוס- און ראַסע-ירושא, צו דעם יידישן געדאַנקען-גאַנג און יידישע טראַדיציעס... נאָר אַזוי פיל מוז דאָ פּעסטגעשטעלט ווערן, אַז נישט לעווערטין און נישט אַנדערע צאָלרייכע געבילדעטע יידן, וואָס האָבן פאַר-נומען אַ הויכע סאָציאַלע שטעלונג אין שוועדן, האָבן פאַרזוכט צו באַהאַלטן אַדער פאַרדעקן ("מאַסקירן") זייער ראַסע. ערלעך און מיט אַ גלייכן, שטאַלצן רוקן, איז ער געשטאַנען פאַר זיין יידנטום. יידישע מאַטיוון זיינען זייער צאָלרייך אין זיין דיכטונג, מיט דער געשטאַלט פון שלמה המלך האָט ער זיך באַנוצט אין זיין גרויסן לירישן אַפּרעכענען זיך מיט דער וועלט און מיט זיך אַליין".

דער שרייבער פון די שורות האָט זיך געטראַפן מיט יאָרן צוריק מיט האַלגער אַלעניוס און ער ווייסט, וואָס פאַר אַ ביי-טערער ערנסט עס ליגט אין זיינע ווערטער. אַלעניוס שרייבט ווייטער :

" — צוזאַמען מיט זיין פּאַלק ("ראַסע") האָט לעווערטין גע- האָט אויסצושטיין און צו ליידן און צו האָפּן, ווען דאָס פּאַלק איז געווען אונטער דעם דרוק פון האַס און פון פאַרפּאַלגונגען. די כוואַליע פון אַנטיסעמיטיזם, וואָס ער האָט איבערגעלעבט, איז ווייט נישט געווען אַזוי שטאַרק, נישט צו פאַרגלייכן מיט דעם, וואָס פאַרגיסט איצט די וועלט (די ווערטער האָט אַלעניוס געשריבן סוף 1934, ווען דער דייטשער ראַסיום האָט זיך צעשפּילט — וול. גר.), אָבער דער דרייפּוס-פּראַצעס איז גע-

ווען גענוג, כדי איבערצולאזן א טיפן שפור אויף זיין געמיט...
אין א בריוו צו געאָרג בראַנדעס וועגן זיין יידישער פּאָעמע
"קאַלאַנימוס" האָט לעווערטין דעמאָלט געשריבן: וואָס עלטער
מען ווערט — יעדנפּאָלס אויף וויפל עס האָט צו טאָן מיט מיר
— פילט מען אַלץ שטאַרקער דעם כוח פון בלוט־קרובהשאַפט
און האַפּענונג, אַז דאָס יידנטום וועט איבערקומען דעם היינטיקן
שטורעם, ווי עס איז איבערגעקומען אַ סך אַנדערע שטורעמס."

אַלעניוס גיט דאָ אַפּ אַ וויכטיקע דערקלערונג:

"— אַז לעווערטין איז געווען אַ גוטער ייד, קען זיכער נישט
געצווייפלט ווערן, דאָס קען באַשטריטן ווערן נאָר פון דעם יידישן
נאַציאָנאַליזם, אָבער זיכער איז עס אויך, אַז ער איז געווען אַ
גוטער שוועד..."

מיר קענען גוט דאָס פּראָבלעם פון דער דאָפּלטער נאַציאָנאַלער
צוגעבונדנקייט ביי יידישע דיכטערס און שרייבערס פון
אַ סך ליטעראַטורן. לעווערטין איז נישט דער ערשטער און נישט
דער לעצטער. דאָס איז געשען מיט היינע און נאָך היינע, דאָס
איז געשען מיט דיוראַעלי אַלס ראַמאַן־שרייבער און נאָך דיז
ראַעלי. דאָס איז געשען אין יעדער ליטעראַטור פון גרויסע און
קליינע קולטור־פעלקער. זיי, די, וואָס האָבן אַלס אַ מערהייט
באַהערשט די סצענע, האָבן נישט שטענדיק געקענט פאַרטראַגן
דאָס אַריינדרייגען פון כלומרשט אַ פרעמדן גייסט, וואָס האָט צו
זייער דערשטוינונג דערגרייכט די העכסטע מדרגות פון זייער
עמאַציאָנאַלען שאַפן, נאָר אַ קליין הויפן יידן, ווייניקער פון צען
טויזנט נפשות, צווישן זעקס זיבן מיליאָן שוועדן אין סאַמע צפון
פון איראָפּע, און זיי האָבן זיך געלאָזט פון זיך אַזוי פיל הערן און
זען! דאָס האָט געמוזט אַרויסרופן אַ רעאַקציע ביי דער מערהייט,
אַ גוטע, אַ באַגייטערטע, אָבער אויך אַ נעגאַטיווע און צייטנווייז
אַ ביזוויליקע.

אַסקאַר לעווערטין איז אַן שום צווייפל געווען אַ טייל פונעם

וועלט-ייִדנטום אפילו דעמאלט, ווען ער האָט זיך געפילט אַ פול-בלוטיקער שוועד. איך ווייס דאָס גענוי. איך בין אויך געווען אין פראַג, איך האָב אויך באַזוכט די טויזנט-יאָריקע "אַלט-נייע שול" און פון דאָרט געגאַנגען צו דעם גרויסן ייִדישן מאַרטירער-בית-עולם אין מיטן פון דער שטאָט. יעדער קבר איז דאָ אַ שטיק שרעקלעכע ייִדישע געשיכטע פון מיטלאַלטער. אַ סך קברים באַ-שטייען פון מערערע עטאָזשן. ערד איז געווען צו ווייניק און צו טייער. און יעדעס שטיקל ערד איז דאָ דורכגעוויקט מיט ייִדיש בלוט. מען בלייבט דאָ ווי געליימט, ווען מען גייט דאָ אַרום צווישן די קברים און מען הערט זיך צו צו דער געשיכטע פון דעם בית-עולם.

און פאַרגליווערט בלייבט מען, ווען מען געפינט פלוצלונג ביי דעם שוועדיש-ייִדישן דיכטער אַסקאַר לעווערטין צווישן אַ סך אַנדערע ייִדישע געדיכטן אונטער דעם טיטל "ייִדישע מאַטיוון" זיין "אויפן ייִדישן בית-עולם אין פראַג": נאָר זעכצן שורות זיינען דאָס, אָבער פון יעדער שורה טריפט ייִדישער האַרץ-ווייטאַג:

"לייגט נישט קיין בלומען, קיין קראַנצן
אויף די קברים, אויף זייערע ביינער,
קיין גרינע קראַנצן האָט זיי דאָס לעבן געגעבן,
נאָר שטיינער, לייגט שטיינער אויף די קברים!

"געטאַן אַזוי האָבן זייערע אַבות, געטריבן
פון לאַנד צו לאַנד מיט שפּאַט און שאַנדע,
הונדערטער יאָרן, אַן ליכט אין די געטאַס,
געשלאָגן פון יאַמער איז געווען זייער פאַלק.

"געפונען צולעצט האָט דער נע־ונדניק
אַ פּלאַץ צום אייביקן רויען
נאָך אַ היימלאַזער וואַנדערונג,
דאָס האַרץ צולעצט זיך באַפרייט
פונעם פרעמדן שפּאַט און אייגענע לייך

לייגט נישט קיין בלומען אויף זייערע קברים
אלס אַ צייכן פון ליבע
לייגט נישט קיין גרינס, לייגט שטיינער!

די ווערטער קלינגען נישט ווי שוועדישע ליריק, אָבער
סיי ייד סיי שוועד, זיינען דערשיטערט געוואָרן פון לעווערטינס
יאַמערן איבער די יידישע קברים, "נישט ראַסע, נאָר ליבע איז
וויכטיק", האָט ער געפרעדיקט און בשעת ער האָט געיאַמערט,
האָט ער ליבע געזוכט. האָט ער זי געפונען ?

עס איז דאָ אַ גרויסע ליטעראַטור וועגן דעם לעבן און שאַפן
פון אַסקאַר לעווערטין. עס איז מער ווי נאַטירלעך, אַז אין יעדער
אַפּהאַנדלונג וועגן אים ווערט אַ סך גערעדט וועגן דער ליבע
זיינער צו שוועדן און גלייכצייטיק וועגן זיין צוגעבונדנקייט צום
יידנטום. דערביי איז זיין גייסט נישט געווען געשפּאַלטן אין
צווייען. זיין גייסט האָט קיין מאַל נישט געפעלט קיין גאַנצקייט.
עס איז ביי אים געווען אַבסאָלוטע גאַנצקייט.

דאָס אויספירלעכסטע און, איך מיין, אויך דאָס בעסטע
ווערק וועגן לעווערטין האָט אָנגעשריבן זיין אינטימער פריינד אין
די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן, ווערנער סעדערהיעלס. צוויי גרוי-
סע בענדער, צוזאַמען טויזנט זייטן, רעדט ער צום סוף פון דער
אויספירלעכער פּסיכאָלאָגישער אַנאַליזע פון די כלומרשט צוויי
נשמות ביים דיכטער, וועלכע האָבן נישט אַרויסגערופן ביי אים
קיין קאַנפּליקט, נאָר פאַרקערט, זיינען געווען האַרמאָניש צוזאַ-
מענגעגאַסן, צוזאַמענגעשמאַלצן :

" — ער האָט ווייט אויסגעברייטערט דעם גייסטיקן האַר-
זאָנט פון זיין פּאָטערלאַנד און דאָס גראַד וועט אַמאָל אָנערקענט
ווערן מסתמא ווי די גרעסטע דערגרייכונג פון זיין לעבן. ער איז
געווען דער אייגענער קולטור-פאַרמיטלער ווי אַ סך אַנדערע פון
זיין פּאַלק, וועלכע האָבן געוואָלדיק פיל בייגעטראָגן צו דער
גייסטיקער אַנטוויקלונג פון פאַרשידענע פעלקער — אָנהויבנדיק
מיט די שפּאַנישע יידן, וועלכע האָבן בשעת דעם מיטלאַלטער

פאַרשפּרייט אין אייראָפּע די פירות פון דעם אַריענטס חכמה און פאַנטאַזיע".

און צום סוף :

" — אַסקאַר לעווערטין האָט ווירדיק פאַרטיידיקט זיין פאַלקס כבוד און זיין אייגענעם כבוד, פונקט אויף דעם אייגענעם אופן ווי די בעסטע פון זיין פאַלק האָבן עס געטאָן אין אַנדערע לעני דער. ווי אַ טרעגער און דערציער פון אַ גייסטיקער קולטור געהערט ער צו די גרעסטע, וואָס שוועדן האָט ווען עס איז געהאַט...".

סיי די יידישע און סיי די שוועדישע עפנטלעכקייט היט אַפּ דאָס אַנדענקען פון אַסקאַר לעווערטין. דער טאָג פון זיין פּריצייִ טיקן טויט ווערט יעדעס יאָר דערמאנט מיט דעם גרעסטן יראת הכבוד. זיין נאָמען געהערט דער געשיכטע פון דער נייער שוועדיִ שער ליטעראַטור, זיין געשטאַלט געהערט דער געשיכטע פון שוועִ דישע יידן.

הענרי נאטאנסען

(1868 — 1944)

אין 1942, אינמיטן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָט סטעפּאָן צווייג, דער גלענצענדער יידיש-עסטרייכישער שרייבער, זייענדיק אין בראַזיליע, האָבנדיק אַ גרויסן נאָמען אין דער וועלט-ליטעראַטור, זיך גענומען דאָס לעבן. איך קען קוים איי-בערגעבן, ווי טיף דערשיטערט איך בין געווען. איך פלעג אים טרעפן אין לאַנדאָן אַלס "פליכטלינג" אין הויז פון יוסף לעפּט-וויטש, מיט וועלכן ער איז געווען באַפריינדעט. איך האָב אים עטלעכע מאל געזען ביי די פאַרשטעלונגען פון דער ווילנער טרופע, וועלכע האָט גאַסטרעאָלירט אין לאַנדאָן. ביז צום היינטיקן טאָג זע איך אים אין טעאַטער ביי דער פאַרשטעלונג פון "ביי-נאַכט אויפן אַלטן מאַרק" פון י. ל. פּרץ: פאַרלייגט די הענט אויף דער ברוסט, מיט גרויסע, געשפּאַנטע אויגן, ערנסט, שוויגנדיק, געטראַכט זיינע אייגענע געדאַנקען. סטעפּאָן צווייג איז גע-ווען אַ שיינער מאַן. דאָס שענסטע אין אים, אין זיין גוט-פּראָ-פּאַרציאָנירטן קאַפּ, זיינען געווען זיינע גרויסע, אָפענע אויגן, יידישע אויגן!...

סטעפּאָן צווייג האָט זיך גענומען דאָס לעבן, ווייל דער לעבנס-קרייז האָט זיך פאַר אים געשלאָסן און געענדיקט. זעלבסטמאָרד מוז זיין אַ שרעקלעכער פּסיכישער פּראָצעס, די דערשיטערונג און דער שפּרונג אין דעם תּהום פון דעם אומבאַוואוסטן. אָבער ביי סטעפּאָן צווייג איז דאָס געקומען נישט ווי אַ דערשיטערונג,

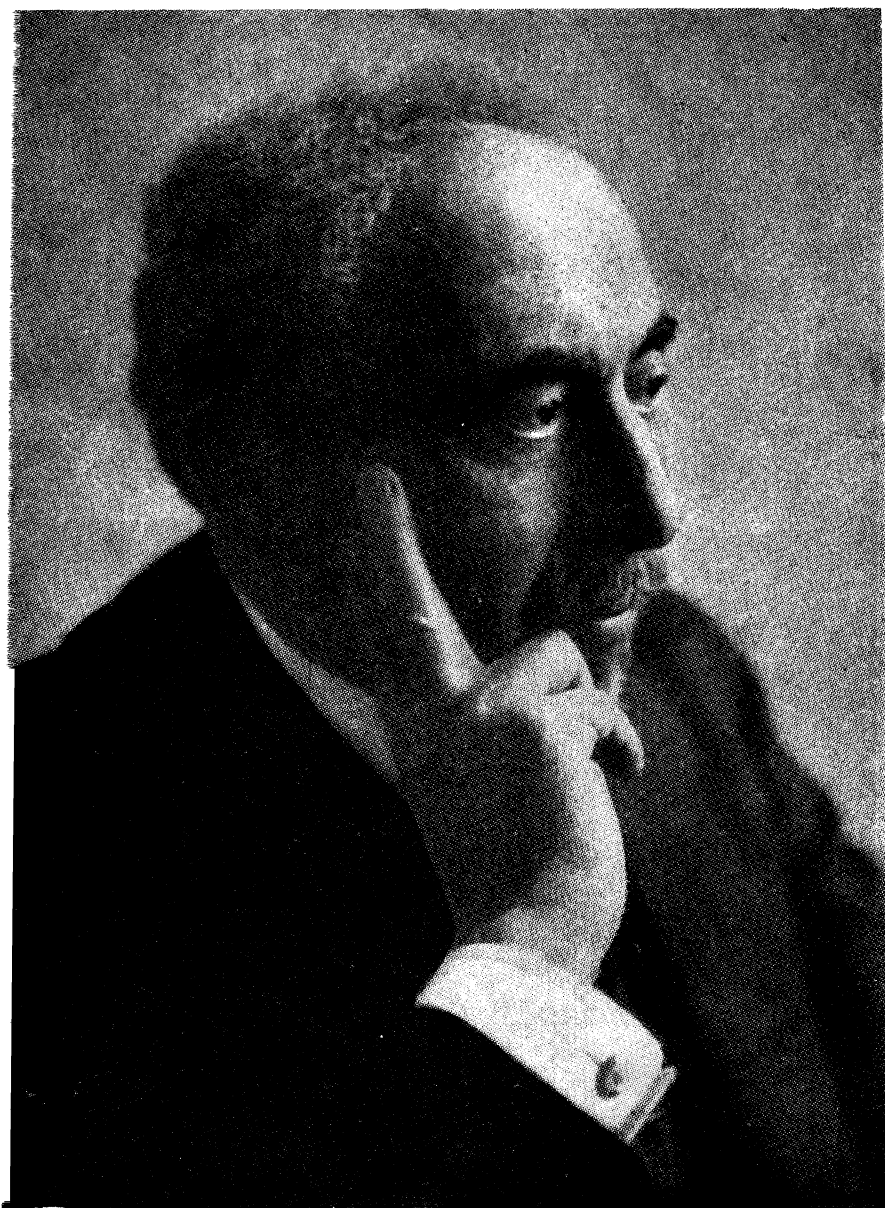
נאך ווי א קלאָרער און קלאַגעדיקער אויספיר פון א סך טראַכטן און פּילאָזאָפּירן. אַ טראַגישער סוף פאַר אַזאַ קלוגן אַנאַליטיקער און דענקער, ווי ער איז געווען. סטעפאַן צווייג איז געבוירן גע- וואָרן 1881 און איז אַוועק פון דער וועלט 1942, זייענדיק 61 יאָר אַלט.

דאָס פנים און די אויגן פון סטעפאַן צווייג האָבן מיך אויסער- געוויינלעך פאַסצינירט, ווייל יאָרנלאַנג בין איך געווען פאַרכאַפט פון די אייגענע אויגן, טיפע, שיינע יידישע אויגן ביי אַן אַנדער יידישן שרייבער, הענרי נאַטאַנסען פון דענעמאַרק. דער יידישער גורל האָט געוואָלט, אַז דער דאָזיקער טאַלענטירטער דעניש-יידי- שער שרייבער, אַ באַקאַנטער דראַמאַטורג און נאָוועליסט, אַז שוין בשעת דער מפּלה פון דייטשלאַנד אין דער צווייטער וועלט-מלחמה, שוין בשעת דער באַפרייאַונג פון דענעמאַרק פון דער פאַרשאַל- טענער דייטשער אַקופאַציע, זאַל הענרי נאַטאַנסען, וועלכער האָט בשעת דער אַקופאַציע געלעבט אין דרום-שוועדן, אין דער אונג- ווערסיטעט-שטאָדט, לונד, נעמען זיך דאָס לעבן. דאָס איז גע- שען אין 1944.

עס האָט זיך אויסגעלאָשן אַ זעלטענע יידישע נשמה, אַ פּינ- פּילנדע, אַ שעפּפּערישע. קיין מער טראַגישע יידישע פּיגור האָבן איך אין מיין לעבן נישט געטראָפּן...

הענרי נאַטאַנסען איז געבוירן געוואָרן אין אַ קליין שטעטל אין צפון פון יוטלאַנד, יערינג, Hjörning, נישט ווייט פון דעם שפיץ פון יוטלאַנד, וואו עס געפינט זיך דער באַקאַנטער קוראַרט סקאַגען. אין דעם טייל פון דענעמאַרק האָבן קיין מאָל נישט גע- לעבט באַדייטנדע גרופּן פון יידן. די פאַמיליע פון נאַטאַנסען איז געווען די איינציקע יידישע פאַמיליע אינעם שטעטל, ווייט, ווייט פון אַנדערע דענישע שטעטלעך מיט אַן איינציקער יידישער משפּחה אַבער אינגאַנצן אַן יידן.

עס איז ווערט דאָ צו דערמאָנען, אַז אויך אַן אַנדער גרויסער יידיש-דענישער שרייבער, מאיר גאַלדשמידט (1819 — 1887) איז געבוירן געוואָרן אין דרום פון לאַנד, אין דעם שטעטל וואָרדינ-

העורר נאטאנסען

באָרג, וואו עס האָט געוואוינט נאָר איין איינציקע יידישע משפּחה. אויב מען וויל איז עס אַ זעלטענער צופאַל, אַ פענאַמען, און אויב מען וויל, איז דאָס עפעס מער ווי אַ צופאַל, אַ מין סימבאָל פון דער יידישער צעזייטיקייט און צעשפרייטקייט. מען קען אָפֿ- לעבן אין דענעמאַרק צענדליקער יאָרן און נישט נאָר קיין מאָל נישט אַריינפאַלן אין אַ שטעדטל ווי יערינג, נאָר אָפּילו נישט הערן קיין מאָל דעם נאָמען. עס איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין אַ סך גרעסערע שטעדט אין יוטלאַנד, ווי למשל, אַלבאָרג, וויבאָרג, ראַנדערס און איד קען זאָגן, אַז סיי די באַפעלקערונג פון די שטעדט און סיי די פּויערים פון דעם פּלאַכן לאַנד זיינען זייער ווייט פון אַ סביבה, וואו יידן קענען זיך איינלעבן. אָפּילו אין אַרהוץ, די גרעסטע שטאָדט אין יוטלאַנד און די צווייט־גרעסטע שטאָדט אין לאַנד נאָך קאַפענהאַגן, האָבן געלעבט אַמאָל נישט מער ווי אַ צענדליק יידישע משפּחות.

עס איז געווען מער אָדער ווייניקער אַ צופאַל, וואָס האָט מיך צוזאַמענגעבראַכט מיט דעם זעלטענעם יידן, ווען איד בין גע- קומען 1915 קיין קאַפענהאַגן, זיך באַזעצט דאָ און שטאַרק פאַר- אינטערעסירט געוואָרן אין דעם לעבן פון דער קליינער אָבער אַלטער יידישער געמיינדע און אירע אַלטמאָדישע פירערס, גרויסע סוחרים, אַדוואָקאַטן, קינסטלער. פון דער יידישער איינוואַנדערונג איז אַרויס אַ פיינע גרופע יידישע אַרבעטער. און אַלץ דאָס צווישן אַ לעבעדיקער, אַקטיווער און פראַגרעסיווער זייער טאַלענטאַטער באַפעלקערונג, כמעט אינגאַנצן פראַטעסטאַנטן.

די וויכטיקסטע פערזענלעכקייט צווישן די קאַנסערוואַטיווע יידן איז געווען דער פריערדיקער רב הכולל פראַפעסאָר ד. סימאָנ- סען, צווישן די וועלטלעכע יידישע קרייזן האָבן די גרעסטע נעמען געהערט די ברידער געאַרג און עדוואַרד בראַנדעס. געווען גרויסע יידישע באַנקירן, באַרימטע אַדוואָקאַטן, פראַפעסאָרן, פובליציסטן, צווישן די אַלע יידישע נעמען האָט אָבער אַ גאַנץ באַזונדערן קלאַנג געהאַט דער נאָמען פון דעם נאָוועליסט און דראַמאַטורג, און רע- זיסער ביים קעניגלעכן טעאַטער, הענרי נאַטאַנסען. כמעט אינ- גאַנצן איזאָלירט פון דער אויסערער וועלט, פון יידן און נישט-

יידן, שטענדיק טיף פארטראכט און טיף באזארגט, האט ער גע-
מאכט אַ שטארקן איינדרוק אויף מענטשן, וועלכע זיינען צום
ערשטן מאל געקומען אין באַרירונג מיט אים. עפעס אומרואיקעס
און נישט דערזאגטעס איז געווען אין זיין אויסגעשפראַכענעם יידישן
וועזן. זיין פרוי איז געווען אַ קריסטלעכע. זיינע פאַרלעגערס זיינען
נישט געווען קיין יידן. אינעם קעניגלעכן טעאַטער האָט ער נישט
געהאַט צו טאָן מיט יידן. אין יענער צייט איז אינעם קאַפּענהאַ-
גענער קעניגלעכן טעאַטער געווען איין איינציקער שוישפּילער, אַ
באַרימטער קינסטלער, מיטן נאָמען טעקשיירע, באַרימט אַלס
לייענער פון די מעשהלעך פון דעם גרויסן דענישן דיכטער האַנס
קריסטיאַן אַנדערסען. טעקשיירע, מיט וועמען איך בין שפּעטער
געוואָרן גוט באַפריינדעט, איז געווען זייער באַרעדעוודיק, אָפט
מיט אַ היפש ביסל קלאַון-אַרטיקע אַקטיאַרישע שטיק, דורך און
דורך יידיש, איז געווען דער היפּך פון הענרי נאַטאַנסען, ער האָט
שפּעטער פאַרלאָזן דאָס קעניגלעכע טעאַטער: זיי, ד. ה. דער
גאַנצער פּערסאָנאַל, זיינען געווען פאַר אים צו סקאַנדינאַוויש, און
ער, דער ייד מיט דער לאַנגער נאַז און מיט אַן אַלטן יידישן יחוס,
איז געווען פאַר זיי צו יידיש. ער האָט נישט נאָר געלייענט ה. ק.
אַנדערסענס מעשהלעך, נאָר ער האָט זיי געלייענט און געשפּילט.
ער האָט אויף יעדן פּאַל נישט געהאַט קיין גלייכנס צו זיך אין
זיין פּאַך.

איך האָב שוין געשריבן אַ לענגערע צייט אין דער גרויסער
דענישער צייטונג "פּאַליטיקען", געשריבן כמעט יעדע וואָך וועגן
רוסלאַנד, ס'רוב גרויסע סקיצן וועגן דער דומאַ און אירע גרויסע
מענער. סיי דאָס אַרט פון מיין שרייבן און סיי די פּערזענלעכקייטן,
וועלכע איך האָב געשילדערט, — ראַדיטשעוו, קערענסקי, מיליו-
קאָוו, שיונגאַרעוו, מאַקלאַקאָוו, ראַדזיאַנקאַ א. א. וו. — זיינען גע-
ווען פּרעמד און ניי פאַר דעם קליינעם און הויך-קולטיווירטן
לאַנד און האָבן געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט. אין יענער צייט
האָב איך, מער אַדער ווייניקער צופּעליק, זיך באַקענט מיט הענרי
נאַטאַנסען. ער האָט זייער ווייניק גערעדט, אָבער געקוקט אויף
מיר מיט זיינע געשפּאַנטע אויגן, נאָר זעלטן געפרעגט וועגן יידישן

לעבן אין רוסלאַנד. יעדעס מאָל ווען איך פלעג אים קומען באַזוכן אין זיין איזאָלירטער וואוינונג אויף פרעדעריקסבערג, איינער פון די פיינסטע טיילן פון קאָפּענהאַגן, גאַנץ נאָענט פון דעם פּלאַץ, וואו עס שטייען איצט די מאָנומענטן פון אים און פון מאיר גאַלדשמידט, האָב איך געפילט אַ באַזונדערן צויבער פון זיין פּערזענלעכקייט. איך האָב זיך שטענדיק געפרעגט, וואָס זיינען די עלעמענטן פון זיין יידישער נשמה, פאַר וואָס איז ער אַזוי פאַרביטערט צוליב דער רעזערווירטער יידישקייט פון דער יידי- שער בורזשאַזי אין קאָפּענהאַגן, וואָס ווייסט ער פון יידישקייט און פון יידנטום, וואָס פעלט אים?

הענרי נאַטאַנסען דערציילט מיר אַמאָל:

— איך האָב געהערט, אַז אין אונדזער האַפּן קומען אַן שיפּן פון רוסלאַנד, אַנגעלאָדן מיט יידישע עמיגראַנטן, אויפן וועג קיין אַמעריקע. די שיפּן בלייבן דאָ נאָר עטלעכע שעה און מען לאָזט קיינעם נישט אַראָפּ פון שיף אין לאַנד און מען לאָזט קיינעם נישט צו צו זיי... איך מוז זיי גיין זען... דאָס זיינען דאָך גערודפּטע יידן... אויפן וועג צום פּרייהאַפּן קויף איך אַ זעקל מיט פּריש- געבאַקענע זעמלעך. איך וויל זיי כאַטש מיט עפעס מכבד זיין, מיט עפעס אַרויסווייזן מיין באַטייליקונג אין זייער גורל... איך קום צו צום שיף און איך זע אַ מאַסע מענטשן, אַ מאַסע יידישע פּנימער... מיר קוקן זיך אָן, אַבער מיר קענען נישט רעדן... איך קען נישט אַרויפקומען אויפן שיף. נעם איך דאָס פּריש-געבאַקענע געבעקס און וואָרף עס אַריבער אויפן שיף. און דאָ איז עפעס געשען, וואָס איך האָב נישט דערוואַרטעט. עס איז אַזעק אַ קורצע וויילע און זיי האָבן מיך אַנגעהויבן באַמבאַרדירן מיט די זעמלעך אַזוי ווי מיט שטיינער... איך בין קוים אַנטלאָפּן פונעם שיף...

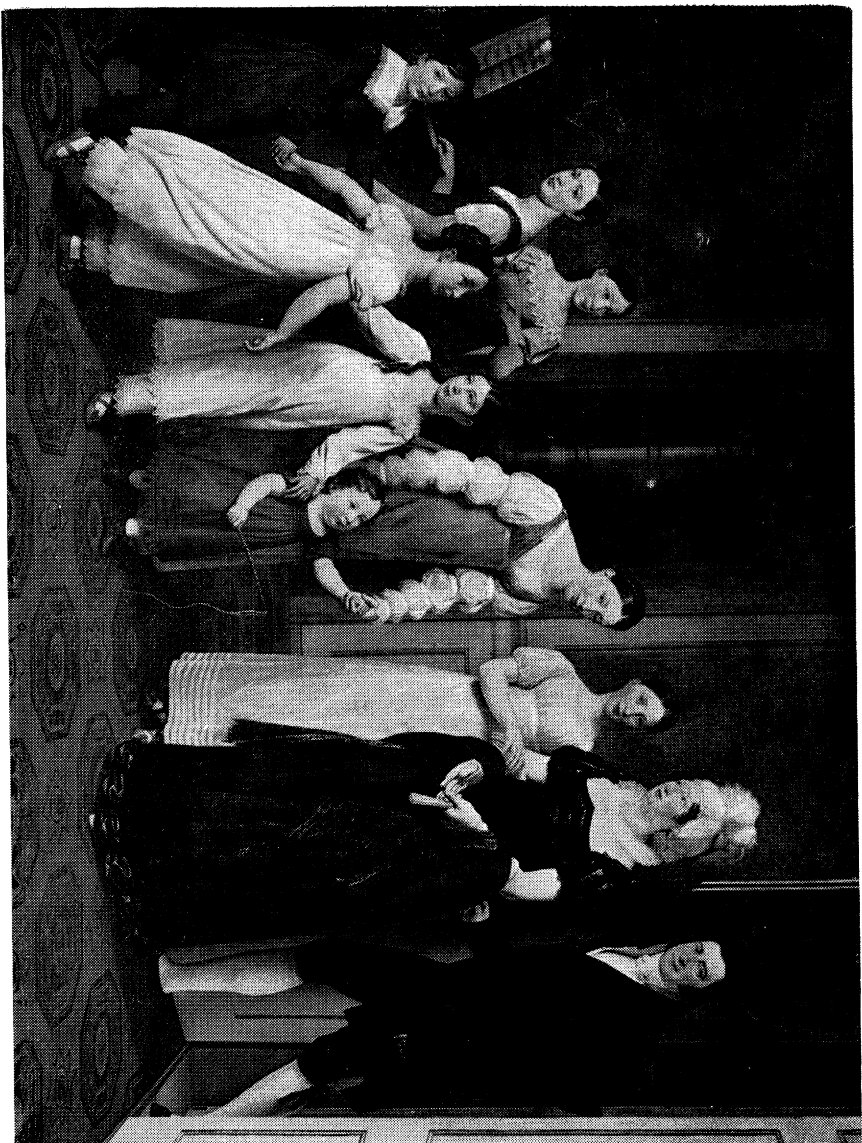
איך האָב פאַרווכט צו דערקלערן נאַטאַנסען דאָס מיספּאַר- שטענדעניש. יידישע עמיגראַנטן זיינען נישט קיין ציגיינער און נישט קיין בעטלערס. דאָס זיינען אונדזערע מוטיקסטע און יינגסטע עלעמענטן, דאָס איז אַן אַוואַנגאַרד פון די קומענדיקע בויערס פון אַ נייעם יידישן לעבן. דאָס זיינען שטאַלצע יידן, וואָס האָבן

זיך אַרויסגעריסן פון מזרח־אײראָפּע און זײנען אויפן וועג צו אַ פּרײען לאַנד און צו אַ נײען לעבן. עס איז אינעם האַפן געשען אַ טראַגיש מיספּאַרשטענדעניש. זײ האָבן נישט פּאַרשטאַנען אײער זשעסט, אײער וואונטש צו לאָזן זײ פילן אײער סימפּאַטי, און איר האָט נישט געוואוסט, ווער זײ זײנען, וואָס זײ פילן. איר האָט נישט געקענט וויסן, אַז אײער זשעסט וועט זײ אפשר באַליידיקן... הענרי נאַטאַנסען האָט נישט געמאַכט קיין דראַמאַטישע אויס־פירן פון דעם דראַמאַטישן מיספּאַרשטענדעניש. ער האָט זיך צו־געהערט צו מײנע רײד און האָט געשוויגן... געטראַכט...

**
*

נישט מאיר גאַלדשמידט און נישט הענרי נאַטאַנסען זײנען געווען די ערשטע יידן אין דער דענישער ליטעראַטור און האָבן פאַרנומען דעם אויבן־אָן אין דעם קולטור־לעבן פון דענעמאַרק. די דענישע קלאַסישע דיכטונג און דראַמאַטורגישע ליטעראַטור האָט אַ באַרימטן יידישן נאָמען, וועלכער ווערט נאָך איצט באַ־טראַכט פאַר אײנעם פון זײערע וויכטיקסטע נאַציאָנאַלע קולטור־אוצרות. דאָס איז הענריק הערץ, געבוירן אין 1797 (אָדער 1798) און געשטאַרבן 1870 נאָך דעם ווי ער איז כמעט 40 יאָר געווען פאַרבונדן מיט דעם קעניגלעכן טעאַטער אין דער ראַלע פון אַ דראַמאַטורג, אפשר מעג מען זאָגן, אין דער ראַלע פון אַ הײמישן מאַליער.

פאַר די זיטן פון יענער צײט איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אין פאַרלויף פון אַ סך יאָרן זײנען זײנע פּיעסן אויפגעפירט געוואָרן נישט אָנגעבנדיק זײן יידישן נאָמען אַלס מחבר, נאָר אַלערליי פּסעוודאָנימען און שטענדיק איבערגעבנדיק די פּיעסן צום טעאַ־טער נישט פּערזענלעך, נאָר דורך אַ פּרעמדן פאַרמיטלער, נישט האַבנדיק קײן רעכט צו זײן בײ די פּראָבן פון זײנע ווערק, נישט קענענדיק קומען אין פאַרבינדונג מיט די שווישפּילער, וואָס האָבן געשפּילט אין זײ. אין אַן עלטער פון 35 יאָר האָט הענריק הערץ זיך געשמדט. ערשט דעמאָלט האָט די פּרעסע געקענט מיטטיילן.

דאס איז דאס בארימטע און דענעמארק בילד פון דער פארליע פון איינעס פון די אמאליקע גרינדער
פון דער יידישער געמיינדע אין דענעמארק, חתונהל זערוין נאשאטאן. געמאלד פון דעם גרויסן דענישן
קונסטלער שטערנבערג (1783 — 1853).

נאשאטאן, א געשעפטמאן, א רעדאקטאר, א קולטור־טוער, און געבוירן געווארן אין אלשאטא אין 1780,
געשטארבן אין 1868. דער גרעסטער טייל פון דער לשפוחה דאס וויד אפגעשילדט...

ווער עס איז דער דראַמאַטורג מיט פּסעוודאָנימען. קיין ערשט־
קלאַסיקער רעקאָרד איז עס נישט געווען...

געאַרג בראַנדעס, דער גרויסער דעניש־יידישער ליטעראַטור־
היסטאָריקער, דער מחבר פון גרויסע ווערק וועגן שעקספיר, געטע,
וואַלטער, שרייבנדיק וועגן דער דענישער ליטעראַטור, רעדט מיט
זייער גרויסן רעספעקט נישט וועגן הענריק הערק, וועלכער איז
אַרין אויף אַן אומוירדיקן וועג אין דער דענישער ליטעראַטור,
אַריינגעגאַנגען דורך אַ הינטערטיר, און נישט וועגן מאיר גאַלד־
שמידט, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען און שטענדיק אויסגערופן,
צי מען דאַרף צי מען דאַרף נישט: "איך בין אַ ייד", "איך בין
אַ ייד"!

הענרי נאַטאַנסען האָט נישט געהערט נישט צו די ערשטע
און נישט צו די צווייטע. זיין פנים און זיין ווערק האָבן גענוג
גערעדט וועגן דעם, וואָס ער איז און וואָס ער מיינט. זיין באַרימטע
פיעסע "אינדענפאַר מורענע" ("אינעווייניק אין הויז"), וועלכע מען
שפילט אין דעם קעניגלעכן טעאַטער אין קאָפּענהאַגן פאַר די
לעצטע פּופציק יאָר ביז צום היינטיקן טאַג, און וועלכע שילדערט
דאָס יידישע היים און דאָס לעבן פון אַ יידישער משפּחה, האָט ער
אַליין אויפגעפירט. ער איז בכלל געווען איינער פון די אַנגעזעענסטע
רעזשיסאָרן ביים קעניגלעכן טעאַטער.

יא, צייטן האָבן זיך געביטן. די שווערע קאַמפּן אין דער
עפּאָכע פון קולטורעלן "שטורם און דראַנג" האָבן סוף כל סוף
פאַרט געבראַכן די מאַכט פון די קירכן־פירשטן און פון די פעאַ־
דאַלע גוטס־באַזיצער. דאָס לאַנד האָט אָפּגעאַטעמט, דאָס לאַנד
האָט אויפגעבליט עקאָנאָמיש און פּאָליטיש.

דאָס באַדייטנדסטע ווערק פון הענרי נאַטאַנסען איז זיין ראַמאַן
"פון הוגא דודס לעבן", צוערשט דערשינען אין פיר בענדער און
שפּעטער מערערע מאַל אַרויסגעגעבן אין אַ געקירצטער פאַרם
אין איין באַנד. איך האָב געהאַט אַ געלעגנהייט צו האָבן די פיר
בענדער באַלד ביים אַרויסגעבן זיי. דאָס ווערק האָט געמאַכט אַ
שטאַרקן איינדרוק מיט זיין ברייטן פאַרנעם, מיט דעם פיינעם
וואַרעמען סטיל און מיט די גרויסאַרטיק־געשילדערטע מענטשן.

יידן און נישט-יידן. אין צענטער פון דער גאַנצער האַנדלונג איז די יידישע משפחה, ריכטיקער געזאַגט, דער איינציקער זון פון דער איינציקער יידישער משפחה אין אַ פראַווינץ-שטאַדט. דער יונגערמאַן וואַקסט אויס צווישן נישט-יידן, אָבער ער ווייסט, אַז ער געהערט נישט צו זיי, אַז ער איז פון אַן אַנדער ראַסע; עס איז אים אָבער נישט קלאַר, אין וואָס ליגט דער אונטערשיד.

הוגאָ דוד וואַקסט אייס צוזאַמען מיט זיין קריסטלעכן אינ-טימען חבר און ביידע ווערן שוישפילער ביים קעניגלעכן טעאַטער. עס הויבט זיך אַן דאָס זעלבסטשטענדיקע לעבן פון דעם יונגן הוגאָ דוד, דערפאַלגן און אַנטווישונגען, קנאה, שנאה, אויס ברור דערשאַפט מיטן בעסטן פריינד, קאַנפליקטן. די קאַנפליקטן זיינען מיסטערהאַפט געשילדערט.

נאַטאַנסען באַשרייבט די אַלטמאָדישע יידישע סביבה פון קאָ-פענהאַגן און די אַלטמאָדישע יידישקייט. אין דעם ווערק ווי אין אַן אַנדער ראַמאַן "מענדל פיליפסאָן", געפינען מיר די אַלטע קליינ-בירגערלעכע יידישע סביבה מיט דעם אינסטינקט פון צוגעהערן-קייט צו איין גרויסן יידישן כלל אין דער גאַרער וועלט. וואו, ווער, ווען, דאָס איז אַלץ נישט קלאַר, אָבער דער כלל איז דאָ...

אַן אַלטער ביאַגראַפער, האַנס קיררע, האָט אין אַ גרויסער אַפּהאַנדלונג וועגן הענריק הערץ געשריבן אין 1916, דער דיכטער מיט אַ מאַסקע פון פּסעוודאַנימען האָט אומבאַמערקט זיך אַריינ-געגליטשט אין דער דענישער ליטעראַטור און פּונקט אַזוי, כמעט אומבאַמערקט, אַרויסגעפאַלן פון איר און פאַרשוואונדן. הענרי נאַטאַנסען איז אָבער אַרומגעגאַנגען מיט דעם אַפענעם יידישן פנים און איז אַוועק פון דער וועלט אַלס אַ קרבן פון יידן-האַס, אַוועק פון דער "באַפרייאונג"...

אין קיין שום לאַנד האָט דער ווידערשטאַנד קעגן די נאַצי-רציחות נישט אַרויסגעוויזן אַזאַ גרייטקייט צו פאַרטיידיקן יידישע לעבנס און יידישע ווירדע, ווי אין דעם קליינעם דענעמאַרק בשעת דער דייטשער אַקופאַציע. כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פונעם לאַנד, אַן ערך פינף טויזנט נפשות, זיינען אַריבערגעבראַכט געוואָרן קיין שוועדן. עס איז געווען אַ העלדן-קאַמף פאַר אַ פרעמ-

דער נאציאנאלער מינדערהייט, אבער די מינדערהייט האט זיך איינגעלעבט אין לאַנד, געניסנדיק פון אַלע בירגער־רעכט ווי אַלע אַנדערע בירגער און דעריבער איז זי געשיצט געוואָרן ווי אַלע אַנדערע בירגער פונעם לאַנד.

דער זעלבסטמאָרד פון הענרי נאַטאַנסען האָט געמאַכט אַ גע־וואַלדיקן רושם אין לאַנד. זיין איינפלוס, זיין שאַפן, זיין יידישע פערזענלעכקייט זיינען געבליבן לעבעדיק. זיינע פיעסן ווערן גע־שפילט, זיינע נאָוועלן ווערן געלייענט, זיין נאָמען איז נישט פאַר־געסן....

**

הענרי נאַטאַנסען איז געווען זיין גאַנץ לעבן אינטיים באַ־פריינדעט מיט אַן אַנדער גדול בישראל, מיט דעם גרויסן, אפשר גרעסטן אין זיין יאָרהונדערט, דעניש־יידישן ליטעראַטור־היסטאָ־ריקער געאַרג בראַנדעס. עס איז זיך שווער פאַרצושטעלן מער פאַרשידענע צוויי מענטשן, לויט זייער דערציאונג, זייער וויסן, זייער גייסטיקן פאַרנעם און זייער איינשטעלונג צו אַקטועלע פאַר־בלעמען, גאַנץ באַזונדערס צו יידישע פראַבלעמען. הענרי נאַטאַנ־סען איז געווען אַדוואַקאַט פון באַרוף, פיל באַלעזן, שטאַרק פאַר־אינטערעסירט אין וועלט־פראַבלעמען. געאַרג בראַנדעס איז גע־ווען אַן אמתער ענציקלאָפּעדיסט וואָס איז שייך וויסן, זייער פיל גערייזט אין דער גרויסער וועלט, אין פראַנקרייך און אין איטאַליע געווען ווי ביי זיך אינדערהיים, אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע, אין רוסלאַנד, פוילן, אין בערלין און ווין, אומעטום געקומען אין פאַרבינדונג מיט די פירנדע גייסטער פון די פעלקער. ווען בראַנ־דעס האָט געשריבן זיין בוך וועגן לאַסאַל, איז ער אַרומגעפאַרן איבער דייטשלאַנד זוכן מענטשן, וועלכע האָבן געקענט פערזענ־לעך דעם באַרימטן פאַלקס־טריבון. בראַנדעסעס שטודיען וועגן שעקספיר אָדער מיקעלאַנדזשעלאָ, וועגן וואַלטער אָדער געטע, וואַלטן געקענט אויספילן עטלעכע מענטשן־לעבנס. געאַרג בראַנ־

דעס איז געווען פערזענלעך פארבונדן מיט דו שאַן סטיואַרט מיל, מיט ערנסט רענאַן און היפּאָליט טען, מיט קראָפּאָטקין, איך האָב געהאַט דעם זכות צו קענען פּערזענלעך זייער נאָ-ענט און אַ לענגערע רייע מיט יאָרן, הענרי נאַטאַנסען, ביז ער איז געוואָרן שווער קראַנק, ליידנדיק פון דעפּרעסיע און מעלאַנ-כאָליע, און איך בין אָפט געווען אַ בן בית ביי געאַרג בראַנדעס, דעם שטענדיק אימפּולסיוון, שטענדיק יוגנטלעכן און שטענדיק שאַפּנדן לעבעדיקן יידישן דענקער. ביידע האָבן זיי זיך ליב גע-האַט. בראַנדעס האָט צונישט געמאַכט נאַטאַנסענס האַפּונגסלאָזן פעסימיזם. נאַטאַנסען האָט שטענדיק געוואָלט איבערצייגן בראַנ-דעס, אַז דאָס ווענטלעכסטע אין אים איז זיין יידישער גייסט, זיין יידישער יסוד, זיין גאַנץ יידיש וועזן. זיי האָבן זיך נישט גע-קענט פאַרשטיין.

אַ פאַר יאָר נאָך דעם טויט פון געאַרג בראַנדעס (1927), אין 1929, האָט הענרי נאַטאַנסען אַרויסגעגעבן אַ גרויס בוך, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר אַ פאַרווך צו שילדערן "אַ פאַרטרעט" פון זיין פריינד. דאָס בוך הייסט געאַרג בראַנדעס און אין זיין אַריינפיר זאָגט הענרי נאַטאַנסען, אַז ער האָט נישט בדעה צו געבן אַ ליטע-ראַטור-היסטאָרישע אַפּשאַצונג פון די ווערק, וואָס בראַנדעס האָט געשריבן, אויך נישט "אַ מאַראַליש-עטישע" אַפּשאַצונג פון זיין פּערזענלעכקייט. ער וויל נאָר פאַרווכן צו שילדערן דעם מענטש, די פּערזענלעכקייט פון געאַרג בראַנדעס. עס איז אָבער נישט מעגלעך געווען פאַר הענרי נאַטאַנסען צו האַלטן זיך אין די ראַמען פון דער געפלאַנטער אַפהאַנדלונג, ווייל עס איז נישט מעגלעך אַפּצוטיילן ביי אַזאַ גרויסן שרייבער, ווי געאַרג בראַנדעס, זיין פּערזענלעכקייט פון זיין שאַפּן. געאַרג בראַנדעס איז אַלס שרייבער אוניווערסאַל, זיין פּערזענלעכקייט איז אוניווערסאַל. אַ וויכטיקער דענישער ליטעראַטור-היסטאָריקער, ווילהעלם אַנדער-סען, זאָל האָבן געזאָגט, אַז געאַרג בראַנדעס איז געווען צו גרויס פאַר דענעמאַרק און אַז דענעמאַרק איז געווען צו קליין פאַר בראַנדעס. אין דעם ליגט אַ גרויסער אמת, אָבער אַ פּול-שטענדיקער אמת איז אין דער איבערצייגונג פון פילע באַוואונ-

דערער פון געאָרג בראַנדעס, אַז די וואָס האָבן פאַרזוכט צו מעסטן זיין יידיש וועזן מיט דער מאַס פון דער אַנגענומענער אַל-טעגלע-כער יידישקייט און האָבן אים קריטיקירט שיער נישט אַלס אַן אַפּטריניקן, זיינען געווען צו קליין, כדי צו קענען באַנעמען זיין דענקען און זיין וועזן, כדי אַריינצודרינגען אין זיין גייסטיקן מהות, אין זיינע באַגריפן וועגן יידישקייט.

עס איז דאָ אַ פּרינציפּיעלער חילוק צווישן דעם באַגריף פון קאַנווענציאָנעלער יידישקייט, אַפילו אויב זי איז נישט אויסגע-פּוצט מיט באַרד און פּאות, און יידישקייט אַלס אויסדרוק פון אַ ספּעציפּישן יידישן אוניווערסאַליזם, פון אַ וועלט-פאַרנעם. עס איז געווען אַ פּערזענלעכע טראַגעדיע פון הענרי נאַטאַנסען, וואָס ער האָט זיך פאַרלוירן אין זיין זוכן אַן אויסוועג פון דעם פּלאַנ-טער, וואָס איז ביי אים אַנטשטאַנען וועגן יידישקייט, וועגן דעם וואָס איז און הייסט יידישע קולטור א. א. וו. ער האָט געמיינט, אַז געאָרג בראַנדעס האָט נישט געפונען דעם אויסוועג און אַז דעריבער האָט ער צום סוף פון זיין לעבן געשריבן די אַנטי-קריסטוס-ביכער. דאָס איז געווען דער פאַטאַלער טעות ביי הענרי נאַטאַנסען. ער איז געפאַלן אַ קרבן פון דעם טעות און פאַרענדיקט אַזוי טראַגיש זיין לעבן...

אויגוסט סטרינדבערג

(1849 — 1912)

1

די וועלט האָט געפֿייערט מיט אַ פּאַר יאָר צוריק דעם אַנדענ־קען פונעם געניאַלן שוועדישן דראַמאַטורג אויגוסט סטרינדבערג. וועלכער איז געשטאַרבן אין 1912. געשטאַרבן נאָך אַ לעבן פול מיט שטורמישע פּערזענלעכע דראַמעס, פול מיט פּיינלעכע קאַנ־פליקטן און קאַמף, אָבער אויך מיט געוואַלדיק־גרויסע דערפאַלגן. סטרינדבערג האָט איבערגעלאָזן אַ רייכע ירושה. ער איז אויך געווען אַ גלענצנדער נאָוועליסט, אַ גרויסער פּראָזע־שרייבער.

אויב מען וויל, קען מען באַטראַכטן סטרינדבערג פאַר דעם שוועדישן שעקספיר — אַזוי עמאַציאָנעל און אינספּירירט איז די האַנדלונג אין זיינע דראַמעס, אַזוי פאַרשידנאַרטיק און אינספּיר־רינדדיק, פאַרכאַפּנדיק איז אויפגעבויט זיין פאַרבנרייכער דיאַ־לאָג. ס'איז געווען אַ גייסט, וואָס האָט זיך קיין מאָל נישט באַרו־איקט און וואָס האָט קיין מאָל נישט געלאָזט צורו זיינע מיט־מענטשן, עס איז נישט גרינג צו געפּינען אַ פאַראַלעל צו אים אין דער מאַדערנער דראַמאַטישער וועלט־ליטעראַטור — נישט איבסען, דער געלאַסענער נאָרוועגישער דענקער, נישט געטע, דער דייטשער אַלימפּיקער, נישט טאַלסטאַי אין זיינע דראַמאַטישע ווערק, קיינער פון זיי האָט נישט געטראָגן אין זיך אויף אַזאַ

אופן דעם אייביקן ברען, דעם פייער, וואָס סטרינדבערג האָט
ווי אַ וואולקאן געשליידערט פון זיך.

יידן האָבן אַ באַזונדערן גרונד צו באַטראַכטן זייער ערנסט
די פענאַמענאַלע פּערזענלעכקייט, וואָס האָט געהייסן אויגוסט
סטרינדבערג. ער איז צוערשט אַפּגעשאַצט געוואָרן, אַפּגעשאַצט
און געשטיצט געוואָרן פון אַ גלענצנדער יידישער ליטעראַרישער
פּערזענלעכקייט, עדואַרד בראַנדעס, אַ ברודער פון דעם באַ-
רימטן דעניש-יידישן ליטעראַטור-היסטאָריקער געאַרג בראַנדעס.
סטרינדבערגס פאַרלעגער איז געווען דער שוועדישער ייד באַניער.
מיט די ביידע יידן האָט סטרינדבערג געהאַט זייער נישט קיין
גוטע קאַנפּליקטן מיט אַביסל אַנטיסעמיטישן בייגעשמאַק, אפּשר
מער ווי אַביסל, נאָך זיין טויט האָט אַ גרויסער שוועדיש-יידישער
ליטעראַטור-היסטאָריקער, מאַרטין לאַס, פּרעזידענט פון דער שווע-
דישער אַקאַדעמיע, געשריבן דאָס וויכטיקסטע ווערק וועגן דעם
לעבן און און שאַפּן פון אויגוסט סטרינדבערג.

ביידע, סיי עדואַרד בראַנדעס און סיי אַלבערט באַניער, פאַר-
דינען אַן אויספירלעכע אַפּהאַנדלונג, אָבער מיר וועלן זיך דאָ באַ-
גניגענען מיט אַ פאַר קורצע באַמערקונגען. עדואַרד בראַנדעס האָט
שטודירט אין דעם קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט סאַנסקריט, סע-
מיטישע שפּראַכן און העברעאיש. ער איז געווען דער גרינדער
און אַ סך יאָרן הויפּטרעדאַקטאָר פון דער באַקאַנטער און אַמאָל
זייער איינפלוסרייכער ליבעראַלער דענישער צייטונג "פּאַליטי-
קען", אַ באַקאַנטער פּובליציסט און דראַמאַטורג, אַ ראַדיקאַל-
פּאַליטישער פירער, שטאַרק אַסימילירט, אָבער קיין מאָל נישט
פאַרלאָזן די מחנה פון זיינע אייגענע. ער איז געווען גייסטיק
אינטיים פאַרבונדן מיט זיין וועלט-באַרימטן ברודער געאַרג
בראַנדעס.

די באַניער-משפּחה האָט אויפגעבויט אין שטאַקהאַלם איינעם
פון די גרעסטע פאַרלאַגן אין אייראָפּע און אַ ליבעראַלע צייטונג
"דאַגענס ניהעטער" ("די נייעס פון טאַג"), היינט איינע פון די
גרעסטע און בעסטע צייטונגען אין אייראָפּע, מיט אַ צירקולאַציע
פון איבער 400.000 אַ טאַג. די פּאַמיליע באַניער איז אַמאָל

געקומען קיין סקאנדינאוויע פון דיסעלדאָרף, הענריך היינע'ס שטאָדט. זי האָט דאָרט געהייסן גוטקינד. דאָס אויפקומען און בליען פון דער נייער שוועדישער ליטעראַטור — סעלמאַ לאַגער-לעף, עלען קיי, אווגוסט סטרינדבערג, אַסקאַר לעווערטיין און זייער פיל אַנדערע — איז פאַרבונדן מיט דעם וואַקסן פונעם באַניער-פאַרלאַג, היינט אַ צענטראַלע קולטור-אינסטיטוציע אין לאַנד, מיט צענדליקער צייטונגען און זשורנאַלן.

2

דאָס איז געווען די צייט פון דעם שווערן קולטור-קאַמף אין אַלע סקאנדינאווישע לענדער, אַ קולטור-קאַמף קעגן דער טיף-פאַרוואַרצלטער פּאָליטישער און קלעריקאַלער רעאַקציע. אַ האַלבן יאָרהונדערט נאָך דער פּראַנצויזישער רעוואַלוציע, נאָך דעם ווי-נער קאַנגרעס פון 1815 און נאָך דער "הייליקער אַליאַנס", נאָך דער רעוואַלוציע פון 1848, האָט די מאַנאַרכיסטיש-קירכלעכע רעאַקציע פעסט געהאַלטן אין אירע הענד די פירערשאַפט און אירע פּריוילעגיעס. דורכברעכן דאָ אַ וועג פאַר די אידעען פון 19-טן יאָרהונדערט איז אָנגעקומען זייער שווער. נאָר גייסטער, ווי אווגוסט סטרינדבערג, זיינען געווען אימשאַנד צו שטורמען די פעסטונג, אונטערגראַבן זי און צווינגען זי אויפגעבן איין פּאָזיציע נאָך דער אַנדערער.

שווער איז אויך געווען דער קאַמף פאַר דער יידישער עמאַנ-סיפּאַציע אין שוועדן, הגם עס האָט זיך געהאַנדלט נאָר אין אַ קליין הייפל יידן: לויט דער אַפיציעלער סטאַטיסטיק* אין 1880 געלעבט אין שוועדן נישט מער ווי 2993 יידן, אין 1900 נאָר 3912. ערשט אין 1920 איז זייער צאָל דערגאַנגען ביז 6469 אויף אַן אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון 6.904.489. ד. ה. עטוואַס מער ווי איינע אויף טויזנט (1.1).

*) *Hugo Valentin, Judarnas Historia i Sverige.*

הונג וואַלענטיין, די געשיכטע פון יידן אין שוועדן.

דאָס טרויעריקע קאָפּיטל "אױגוסט סטרינדבערג און ייִדן" איז פֿאַר אונדז שפּאַנענד, אינטערעסאַנט און װיכטיק, אָבער אין דעם שאַפּן פון דעם שװעדישן דראַמאַטורג איז דאָס געװען נישט מער װי אַ סעריע עפּיזאָדן. פֿאַר אונדז איז דאָס אױדאי נישט קיין נײַעס. מיר זײנען צוגעװאוינט אינעם גאַנג פון דער געשיכטע צו אַ סך אַזעלכע עפּיזאָדן. עס איז אָבער אינטערעסאַנט צו זען, װי אַזױ ס'איז געקומען צו די ספּעציפּיש־ייִדישע קאַנפּליקטן און װי אַזױ סטרינדבערג האָט מאַטיווירט זיין װידערװילן קעגן געװײ־סע קרייזן פון שװעדישע ייִדן — נאָך מער אינטערעסאַנט איז צו הערן דעם ענטפּער, װאָס ער האָט באַקומען פון עדװאַרד בראַג־דעס. דער לעצטער האָט אַפּילו איין מאָל איבערגערײסן אַלע זײנע פֿאַרבײַנדונגען מיט סטרינדבערג און אין פֿאַרלוף פון מערערע יאָרן איז צװישן זײ נישט געװען קיין שום קאַרעס־פּאַנדענץ.

לאַמיר נאָך געדענקען, אַז מיר האָבן צו טאָן מיט אַן עפּאָכע פון דער צװײטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט.

3

אױגוסט סטרינדבערג איז געבוירן געװאָרן בײַ איינפּאָכע פֿאַלקס־מענטשן. ס'איז געװען די צײַט פון פֿאַרעלטערטע און שאַרף־אױסגעשפּראַכענע סאַציאַלע קאַנטראַסטן, פעאַדאַלע, געהױ־בענע קלאַסן־גרופּירונגען און שטאַרק פֿאַראַרימטע פֿאַלקס־מאַסן. אין שװעדן איז קיין מאָל נישט געװען קיין שקלאַפּעריי פון די פּױערים, קיין לײב־אײגנשאַפּט, אָבער אַן אױסערגעװײנלעכע אַרימקײט און דעריבער אױך אַ מאַסן־אױסװאַנדערונג אין מיטן פון פֿאַריקן יאָרהונדערט קיין צפּון־אַמעריקע, װאָו עס װאוינען הײַנט אין די צענטראַלע שטאַטן געדיכטע מאַסן פון גוט־אַרבעטנ־דיקע שװעדן. די דאָזיקע אױסװאַנדערונג האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער מאַדערנער שװעדישער ליטעראַטור.

דער קולטור־קאַמף און דער צוזאַמענברוך פונעם אַלטן רע־זשים האָבן געבראַכט מיט זיך דאָס נײַע שװעדין, דאָס נײַע דע־

מאקראטישע שוועדן. קונסט, וויסנשאפט און שרייבעריי האבן באקומען די חשיבות, וואס איז זיי געקומען, אבער דאס איז געווען א שווערער פראצעס און א לאנגדויערנדער.

דער יונגער סטרינדבערג האט געזוכט וויסן אויף אלע געביטן און א סך שטודירט, פון ליטעראטור ביז אסטראנאמיע און אלכעמיע. האט געפילט א דראנג צום טעאטער, געלערנט אין דער טעאטער-שולע ביים קעניגלעכן טעאטער, ארויסגעפארן אין אויסלאנד, צוגעקוקט זיך צו דעם לעבן אין די פרעמדע לענדער, גאנץ באזונדערס צו די הערשנדע סאציאלע פארהעלטענישן. אויף אלץ האט דער צוקונפטיקער גרויסער דראמאטורג רעאגירט, אלץ אויפגענומען אויף זיין באזונדערן אופן.

מיט זיין גאנצער בילדונג, מיט זיין חוש פאר זען און בא-נעמען די באשטייענדע סאציאלע ארדנונג, איז זיין גאנץ וועזן באהערשט געווען פון א מינדערווערטיקייטס-קאמפלעקס פון א באזונדערן מין: זיין מוטער איז אמאל געווען א פשוטע דינסט-פרוי. דאס האט ער קיין מאל נישט געקענט פארטראגן און פאר-געסן: "א זון פון א דינסט-פרוי" הייסט איינס פון זיינע וויכ-טיקסטע ווערק. דער קאמפלעקס האט אים פארפאלגט, קיין מאל נישט פארלאזן. דער קאמפלעקס איז פאר אים געווען דאס, וואס פאר ביראן איז געווען זיין געליימטער פוס, וואס פאר היינע איז געווען זיין שמד....

סטרינדבערג שרייבט אין דער נאָוועלע (*):

"— די רעאקציע קעגן דאס אלטע, וואס דארף פארשווינדן, האט ביי אים עקפלאָדירט אין מעכטיקע אויסברוכן. די מורא פארן גיהנום איז אַוועק. עס האט נישט קיין זין זיך מקריב זיין. די נאַטור פון דער יוגנט איז געקומען צו איר רעכט. א נייע מאַראַל איז אַנטשטאַנען, וואָס ער האָט אינטואַיטיוו אַזוי פאַרמור-לירט: אַלץ וואָס שאַדט נישט דעם מינמענטשן, איז מיר דער-לויבט. דער דרוק פון דער משפחה האט נאָר געשטערט און קיין נוצן נישט געבראַכט. האָט ער זיך אויפגעשטעלט קעגן דעם דרוק. די עלטערן האָבן קיין מאל נישט אַרויסגעוויזן קיין ליבע, נאָר

*) "Tjåntequinnans Son" — S. 130.

פארלאנגט דאנקבארקייט פאר זייערע חסדים, וואָס איז געווען זייער פליכט. האָט ער זיי אַרויסגעוויזן זיינע אמת'ע געפילן. זיין האַלב־צעבראַכענער ווילן האָט זיך אויפגעריכט. ער האָט געהאַלטן, אַז ער האָט געהאַט רעכט צו פאַרלאַנגען פונעם לעבן דאָס וואָס געהערט אים...".

דאָס איז די יוגנט־נאַטור פון סטרינדבערג, דער גרונד־קערן פון זיין דענקען און פילן.

**

ווען מען קימט אַריין אין דעם פּאָיע פון דעם קעניגלעכן דראַמאַטישן טעאַטער אין שטאַקהאַלם בלייבט מען באַלד גע־פלעפט פון דעם פון קופער געגאַסענעם קאַפּ פון אַן אויסערגע־וויינלעכן מאַן: דורכדרינגענדע שאַרפע אויגן, אַ צונויפגעצויגע־נער מויל, אַ ברייטער שטערן. עס איז די פּערוזאַניפּיצירונג פון אַ מענטש־וואולקאַן. עס שפּריצט פון די אויגן קלוגשאַפט און ווילן, אַ דינאַמישער, סענסיטיווער ווילן.

דאָס איז אווגוסט סטרינדבערג, דער מחבר פון "דער חלום", "דער פּאָטער", "פּריילין זשוליע", "קיין דאַמאַסקוס", "טויטנאַנץ", "מעסטער אַלאָף", "גוסטאַוו וואַזאַ" און נאָך און נאָך. סטרינד־בערג האָט געשריבן די באַרימטע היסטאָרישע דראַמעס: "עריק דער פּערצנטער" און "קאַרל דער צוועלפטער", דער קעניג, וואָס האָט פאַרלוירן די שלאַכט ביי פּאַלטאַוואַ קעגן דער רוסישער אַרמיי, אַנטלאָפּן אין דער טערקיי אויף עטלעכע יאָר, געקומען צוריק קיין שוועדן און דאָ דערהרגעט געוואָרן פון עמעצן — אַ מאַרד, וועלכער איז ביו צום היינטיקן טאַג נישט אויפגעקלערט געוואָרן.

צווישן די פּיעסען פון סטרינדבערג פאַרנעמען אַ וויכטיקן אַרט קאַמעדיעס, וואָס האָבן צו טאָן מיט פּרויען און געבראַכענע ליבעס־פאַרהעלטענישן. דער גרויסער דראַמאַטורג האָט אַליין חתונה געהאַט מערערע מאַל. די נאָוועלע, איינס פון זיינע ערשטע סענסאַציאָנעלע ווערק, פאַר וועלכער ער איז צוגעצויגן געוואָרן

צו א געריכטלעכער פאראנטווארטונג, האָט געהייסן "חתונה האָבן"
("גיפטאָס") און האָט געבראַכט אַ סך צרות זיין יידישן פּאַרלעגער
באַניער. דער פּראָצעס האָט זיך געענדיקט מיט אַ באַפּרייאונגס־
אורטייל, געבראַכט דעם שרייבער אַ גרויסע רעקלאַמע און ביי
אים אַליין אַרויסגערופן נישט קיין צו גרויסע באַוואונדערונג
פאַר דעם באַשעפּעניש, וואָס הייסט: די פּרוי!...

עס איז נישט גענוג צו זאָגן, ווי עס ווערט אָפט געטאָן, אַז
אוואָסט סטרינדבערג איז געווען אַ קרענקלעך סענסיטיווע פּער־
זענלעכקייט, אַ פּינד פון דער באַשטייענדער סאַציאַלער אָרדנונג
דערפאַר, ווייל פאַר אים איז נישט געווען אין איר קיין געהערי־
קער פּלאַץ. אַ געבוירענער נעוואַסטעניקער און אויסגעוואַקסן אין
שווערע, שטיקנדע פּאַמיליע־אומשטענדן, פול מיט אַלערליי קאַמ־
פּלעקסן פון קינדווייז אָן, איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט אַ
באַוואוסטזיניקער, טיפּער פּאַראַכטונג צו דער אַמאָליקער קליינ־
בירגערלעכער געזעלשאַפט און איר אַזוי־גערופענער "מאַראַל", מיט
האַס צו דער אויפגעקומענער געלד־בורזשוואַזיע. דער אַדעל מיט
זיינע קלינגענדיקע טיטולן, די קירכע, דאָס אַלמעכטיקע באַאַמטנ־
טום, זיינען געווען פאַר אים, דעם "זון פון אַ דינסט־פּרוי", ווי
פּערזענלעכע שונאים. ער האָט זיי גוט אַבסערווירט און גוט
געקענט זייער עגאָאיזם און זייער גייסטיקע נישטיקייט, זייער
געמיינע, בייזוויליקע באַציאונג צו דעם קליינעם מענטשעלע.
וועלכער איז בשום אופן נישט געווען אימשטאַנד צו אַרטיידיקן
זיך אַדער שטעלן אַ ווידערשטאַנד. ער האָט שיער זיך נישט
געקויקט מיט זייער נישטיקייט, בשעת ער האָט זיי געשילדערט
ווי מיאוסע קאַריקאַטורן, אָפט איבערטריבענע קאַריקאַטורן, אַבער
פאַרט קאַריקאַטורן נאַענטע צו די אַריגינאַלן.

אין זיינע באַרימטע נאָוועלן־ און עסייען־זאַמלונג — "דאָס
רויטע צימער" ("ריידע רומעט"), "די נייע מדינה" ("דע נייע
ריקעט") א. א. וו. — שאַנעוועט ער נישט קיין געזעלשאַפטלעכע
גרופע, קיין עפּנטלעכע אינסטיטוציע, די שוועדישע אַקאַדעמיע,
דאָס טעאַטער, די פּרעסע, די געשעפּטס־וועלט, די רעגירונג און
די בעאַמטע, די גרעסערע און די קלענערע — פון אַלץ מאַכט

ער חזוק, ווייל אלץ איז געווען געקויפט און פארקויפט, אלץ איז געווען פארשימלט, פארפוילט, קארומפירט און גוט נאָר אויף פארניכטעט צו ווערן. סטרינדבערג האָט יאָרן פארבראַכט אין אויסלאַנד, אין פראַנקרייך, אין דער שווייץ, אין דייטשלאַנד, האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט צו זען און צו פאַרגלייכן.

צווישן די פילע קאָמפלעקסן, וועלכע האָבן באַהערשט דעם געניאַלן שוועדישן סאַטיריקער, איז אויך געווען זיין שאַרפע נעגאַטיווע באַציאונג צו דעם ביסל יידן, דענסטמאַל, מיט הונד-דערט יאָר צוריק, אינגאַנצן אַ פאַר טויזנט נפשות, וועלכע האָבן געלעבט אין שוועדן און זיך אויפגעאַרבעט, פאַרנומען אַ וויכטיקן פלאַץ אין אַלע טיילן פון דער געזעלשאַפט.

אין דעם פריער־דערמאנטן בוך "די נייע מדינה" איז דאָ אַ סקיצע, וואָס הייסט "מאָזעס". מאָזעס איז אַן אויפגעקומענער ייד, אַ דורכשניטס־ייד, אַ ייד, וואָס איז געקומען קיין שוועדן מיט פופציק יאָר צוריק און איז געוואָרן אַ בירגער, אַ גוטער בירגער פון לאַנד, ניין, נישט נאָר דאָס, ער איז געוואָרן אַ פאַט־ריאַט, אַ סופער־פאַטריאַט, אַ קאַכלעפל אויף אַלע חתונות. קיין שוועדישער פאַטריאַט קען זיך גאָר נישט פאַרגלייכן מיט דעם פאַטריאַטיזם פון מאָזעסן. וואו מען דאַרף נאָר שיקן אַ דעלע־גאַציע איז מאָזעס אין דער שפיץ פון דער דעלעגאַציע. אַפילו ווען עס גייט אַ דעלעגאַציע צו דעם הויפט־גלח פון דער קירכע, איז מאָזעס אין דער שפיץ פון דער דעלעגאַציע...

ווען מען דערמאנט זיך די יידישע טיפן, וואָס דער גרויסער פראַנצויזישער שרייבער ראָמען ראַלאַן האָט געשילדערט אין זיין באַרימטן צען־בענדיקן ראָמאַן "זשאַן כריסטאָף", קען מען בשום אופן נישט באַטראַכטן סטרינדבערגס "מאָזעס" פאַר אַן אַנטי־יידישן פראַדוקט. אין פאַרגלייך מיט דעם, וואָס סטרינדבערג מאַכט פון זיינע אייגענע, פון דער שוועדישער אַמאַליקער בור־זשואַזיע, איז "מאָזעס" פשוט אַ צאַצקע, אַפילו קיין קאַריקאַטור. דאָס ביסל שוועדישע יידן פון הונדערט יאָר צוריק איז אויסגע־וואַקסן אין שטעלט מיט זיך פאַר היינט אַ פיינע יידישע געמיינדע, מיט וועלכער יידן מעגן זיין שטאַלץ.

דרך-אגב, סטרינדבערג אליין האָט נישט דערלייגט אַ סך צו יידן פון יענער אַמאָליקער צייט. עס וואָלט אפשר קיין גרויסער סטרינדבערג נישט געוואָרן פונעם יונגן דינאַמישן דיכטער, אויב נישט יידן. זיין גאַנצער טאַלאַנט, זיין ברילאַנטענע פען, זיין קריי-טיק און סאַרקאָזם, וואָלטן נישט געווען אימשטאַנד צו שטורמען די פעסטונג פון דער איינגעוואַרצלטער רעאַקציע און ברעכן "די באַשטייענדע אַרדנונג", אויב הילף וואָלט נישט געקומען — פון דעם שבת, וואָס ער רופט אָן מאָזעס. אַ וויכטיקער שוועדישער ליטעראַטור-היסטאָריקער, דזשאַן לאַנדקוויסט, שרייבט אין דער איינלייטונג צו דער קאַרעספּאָנדענץ צווישן סטרינדבערג און עדו-אַרד בראַנדעס:

— "ס'איז געווען דער דענישער עדוואַרד בראַנדעס, וואָס האָט אַנטדעקט סטרינדבערג. ער האָט עטלעכע יאָר געאַרבעט אויף דעם, כדי צו פאַרשאַפן סטרינדבערג אַ נאַמען און אַ מאַרק (פאַר זיינע ביכער) אין דענעמאַרק... עדוואַרד האָט אָנגעהויבן די קאַרעספּאָנדענץ חודש יולי 1880 מיט אַ דאַנק-בריוו פאַר צושיקן אים דאָס בוך "דאָס רויטע צימער". אין סטרינדבערגן האָט עס בראַנדעס דערוען דעם וועקער און פירער פון דער שוועדישער און נאָרדישער ליטעראַטור אין דער צוקונפט. בראַנדעס סטימור-לירט אַלץ שטאַרקער אין אים די אַמביציע צו ווערן דער גייסטי-קער פירער און זאָגט:

— איר זענט דער מאַן, וואָס דאַרף וועקן די שוועדישע ליטע-ראַטור און דאַרף ווערן דער פירער אין די נייע צייטן. אייער כוח און אייער ווילן איז נישט קלענער פון ביארנסאָנס און איב-סענס. איר האָט אַ גרעסערע בילדונג. אין אַ קורצער צייט אַרום וועט אייער נאַמען קלינגען צוזאַמען מיט די שענסטע נעמען, וואָס די נאָרדישע ליטעראַטור פאַרמאַגט. דאָס וועט אייך געבן דעם אויטאָריטעט, וואָס איר דאַרפט האָבן און די נויטיקע ענערגיע" (*).

אויף דעם ענטפערט סטרינדבערג צו בראַנדעס:

"הויכגערטער הער דאָקטאָר,

— "אייער בריוו פול מיט פריינדשאפט איז פאַר מיר געווען אַ גרויסע אויפמונטערונג און אַ פרייד דערפאַר, ווייל איר זענט

א באקאנטער מאן און א פראגרעסיווער מאן, דערפאר, ווייל איך בין אינגאנצן דא אײנער אליין, אזוי גוט ווי אליין אין דעם קאמף, וואס איך האב אָנגעהויבן. אייער אנערקענונג און נאך מער אייער סימפאטיע האָט געשטאַרקט מיין מוט — אין אונדזער לאַנד לעבט מען ווי אַ טויטער מענטש און מען ווערט צעריסן אויף שטיקער נאָר צוליב אייפערזוכט (א קראַנקהייט ביי אַלע קליינע פעלקער!) און קיינער נעמט זיך נישט אָן פאַר דעם צווייטן. יא, דאָס האָט מען געזען, ווען מיין בוך "דאָס רויטע צימער" איז דערשינען און מען האָט זיך געוואָרפן אויפן שרייבער אויף אַ געמיינעם און שמוציקן אופן און קיין איינציקע שטימע האָט זיך נישט געלאָזט הערן קעגן דעם.

— "איר קענט דעריבער פאַרשטיין, ווי שטאַלץ און שטאַרק איך פיל זיך פון אייער אנערקענונג, נישט נאָר אַלס אַ שרייבער אָבער טאַלאַנט".

צו באַקומען אַזאַ אויפמונטערונג פון יענער זייט גרענעץ פון אַ באַקאַנטן שרייבער, פונעם רעדאַקטאָר פון "פאליטיקען", האָט צו יענער צייט געהייסן צו באַקומען דאָס גרויסע געווינס. דענע-מאַרק איז געשטאַנען אין דער שפיץ פון דעם שווערן קאַמף פאַר קולטור-באַנייאונג אין צפון פון אײראָפּע. אויך דער גרויסער נאָר-וועגער, הענריק איבסען, האָט שווער געליטן פון דער קליינ-לעכקייט פון זיינע אייגענע לאַנדסלייט. איבסענס "בראַנד" וואַלט מסתמא געבליבן יאָרן און יאָרן נישט געדרוקט, אויב געאַרג בראַנדעס וואַלט נישט באַשטאַנען אויף דעם, אַז דער דענישער פאַרלאַג "גילדענדאל" זאָל די באַרימטע דראַמע דרוקן. איבסענס "נאָראַ" און "געדאַ גאַבלער" האָבן זיך צוערשט באַוויזן אויף דער טעאַטער-בינע אין קאַפּענהאַגען.

**

*) Georg och Edvard Brandes, Brevveksling, T. VI. Gyl-
dendal, Kobenhavn 1939.

די קאַרעספּאָנדענץ פון געאַרג און עדוואַרד בראַנדעס, פאַרלאַג גילדענדאַל,
קאַפּענהאַגן, 1939.

סוף 1961 איז אין שטאָקהאָלם דערשינען אַ גרויסע אָפּ־האַנדלונג וועגן אווגוסט סטרינדבערג אונטער דעם נאָמען "דער פּיינט פון דער געזעלשאַפט — אַ שטודיע אין סטרינדבערגס אַנאַר־כּיזם" (*). דער שרייבער הייסט סווען־גוסטאַוו עדקוויסט, מסתמא אַ פיניש־שוועדישער ליטעראַטור־פּאַרשער, וועלכער איז גוט באַ־קאַנט מיט דער געשיכטע פון דער רוסישער ליטעראַטור און באַ־זונדערס מיט דער געשיכטע פון די רוסישע רעוואָלוציאַנערע באַוועגונגען. דאָס בוך איז 450 זייטן שטאַרק פון אַ גרויסן פּאַר־מאַט, איז אויסגעצייכנט דאַקומענטירט און איז אַרויסגעגעבן פון דעם שוועדישן סאַציאַליסטישן פּאַרלאַג "טידען" ("די צייט"). דאָס בוך איז פּאַרטראַכט און עגשריבן מיט אַ גרויסן פּאַרנעם. מען דערזעט אַן אַנדער סטרינדבער, ווי דער, וואָס איז שטענדיק גע־מאַלן פון ליטעראַרישע דילעטאַנטן, וועלכע האָבן געזען אויף דער בינע אַ פּאַר סטרינדבערג־פּיעסן און געהאַלטן זיך באַרעכטיקט צו שרייבן וועגן דעם עקסטראַוואַגאַנטן כאַראַקטער פון דעם גרויסן דראַמאַטורג.

דער מחבר פונעם אינהאַלטסרייכן בוך דערציילט אין זיין קורצער אינפירונג, אַז ער האָט זיך געווידמעט דער אַרבעט לויט דעם פּאַרשלאַג פון זיין לערער, פּראַפעסאָר וויקטאָר סוואַג־בערג. צו נעמען זיך "שטודירן סטרינדבערג'ס סאַציאַליסטישן רעוואָלוציאַניזם". פּראַפעסאָר סוואַגבערג איז אַ וויכטיקער קענער פון דער געשיכטע פון פּאַליטישע און סאַציאַלע אידעען פון 19־טן יאָרהונדערט.

סטרינדבערג האָט אַ סך פּאַרבאָכט אין די אַכציקער און ניינציקער יאָרן פונעם פּאַריקן יאָרהונדערט אין דער שווייץ און אין פּראַנקרייך, האָט גענוי אַבסערווירט די פּאַליטישע באַווע־גונגען און רעוואָלוציאַנערע אַקציעס. ער האָט גוט געקענט דעם אונטערשיד צווישן קאַרל מאַרקס'עס און מיכאַיל באַקונינ'ס טע־אָריעס און דעם קאַמף, וועלכער האָט געפירט צו דעם אויסשליסן

*) Sven-Gustaf Edquist, *Samhällets Fiende. En Studie in Strindbergs Anarkism*. Tidens Förlag, Stockholm.

די אַנאַרכיסטן פונעם ערשטן סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל (1872). ער האָט דערוואַרטעט אַ רעוואָלוציע, אָן איבערקערעניש, דעם אָנהויב פון דער רעאַליזירונג פון אַנאַרכיזם. ער האָט דער-וואַרטעט דעם אויפשטאַנד פון פּאַלק. ער האָט געקענט די "ניהי-ליסטישע" שטרעמונגען אין די רוסישע רעוואָלוציאָנערע באַווע-גונגען, אָבער דאָס וואָרט ניהיליזם האָט ער פאַרביטן מיטן וואָרט פּאַלקסטימלעך. פון דער שווייץ און פון פּראַנקרייך אַלאַרמירט ער און אַפּעלירט צו זיינע פּריינד אין סקאַנדינאַווע, צו עדוואַרד בראַנדעס אין קאָפּענהאַגן, צו היידענשטאַם אין שוועדן, צו יאַנאַס לי אין נאַרוועגן. ער שרייבט ווי אָן איבערצייגטער סאָציאַליסט. ער איז פּאַליטיש אַנטוויקלט, ער איז אַ רייפער פּאַליטישער דענ-קער. דרך אַגב: אין אַ בריוו פון 12-טן יוני 1885 צו עדוואַרד בראַנדעס, נאָך יאָרן פון צעשיידן זיך, מאַכט ער אַ באַמערקונג: "אומעטום זע איך, אָז די יידן זיינען דאָס זאַלץ פון דער ערד" (*). קאַרל מאַרקס, פּערדינאַנד לאַסאַל, היינריך היינע!...

אַ געוואַלדיקן איינדרוק האָט געמאַכט אויף סטרינדבערג זאַלאַס ראַמאַן "זשערמינאַל". ער האָט איצט דערוואַרטעט די אַקציע, די גרויסע אַקציע, אָבער ער האָט זיך נישט דערוואַרט די גרויסע אַקציע. ענדקוויסט שרייבט:

"—סטרינדבערג האָט גערעכנט, אָז מען קען דערוואַרטן מער פון אַנאַרכיזם ווי פון סאָציאַליזם" (*).

אין אַ בריוו פון 1-טן מאַי 1887 צום פּריינד, דעם באַרימטן מאַלער קאַרל לאַרסאָן, שרייבט סטרינדבערג:

"— ווען מיר האָבן מיט צוויי יאָר צוריק גערעדט וועגן סאָציאַליזם, האָסט דו געענטפּערט: קיין סאָציאַליזם, בעסער אַנאַר-כיזם! מיינע דערפאַרונגען, די שטודיען, דאָס לעבן האָבן מיך געפירט אויך דערצו: איך בין אָן אַנאַרכיסט" (**).

די שטודיעס וועגן אויגוסט סטרינדבערג אין שוועדן גייען נאָך אָן נאָך אַלץ ביז צום היינטיקן טאַג...

*) „Samhällets Fiende” — S. 346-347.

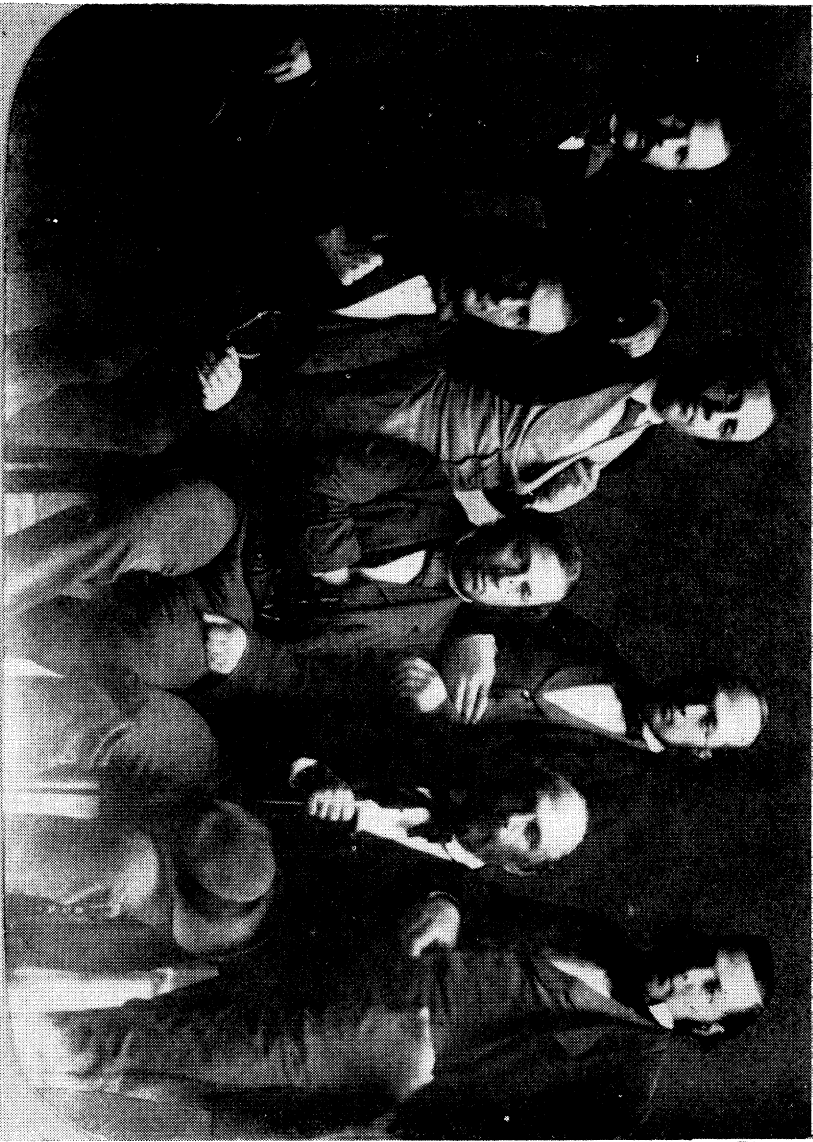
**) „Samhällets Fiende” — S. 369.

„די יאָזעפּסאַנס“

אױגוסט סטרינדבערג, דער גרויסער שוועדישער דראַמאַטורג און סאַטיריקער, האָט אין אַ טאַג פון אַ פאַרביטערטער שטימונג קעגן אַלץ און אַלעמען אויסגעגאַסן זיין שווער האַרץ אויף די פאַר שוועדישע יידן, װעלכע האָבן דעמאָלט געלעבט אין שוועדן און האָבן געהאַט גענוג אַמביציע און ענערגיע, כדי אויפצואַרבעטן זיך און פאַרנעמען אַ חשובן אָרט אין דער בירגערלעכער געזעל־שאַפט (*). די נאַװעלע הייסט „מאַזעס“. דער „מאַזעס“, אַ קאַרי־קאַטור, װאַס פּערזאָניפּיצירט ביי סטרינדבערגן דעם באַזונדערן טיפּ פון אויפגעקומענע יידישע גבירים, איז פול מיט הומאַר. מען האַלט זיך ביי די זייטן, װען מען לייענט די בייסיקע כלומרשט אַנטיסעמיטישע נאַװעלע.

מיר האָבן אָבער אין דער געשיכטע פון די שוועדישע יידן אַן אַנדער מין יידן, װאַס מיר אידענטיפּיצירן מיט דעם נאַמען „יאָזעפּסאַן“. אַ גאַנצער בוקעט, װאַס איז צוזאַמענגעשטעלט פון „יאָזעפּסאַנס“ פון דער אייגענער משפּחה, יידן, װאַס האָבן גרע־סערע פאַרדינסטן פאַר דער שוועדישער קולטור װי די יידישע און אפילו נישט־יידישע „מאַזעסן“ האָבן געהאַט. װעגן די יידישע יאָזעפּסאַנס זיינען שוין געשריבן גרויסע װערק און נאָך מער װעלן מסתמא געשריבן װערן. מיר מעגן זיין שטאַלץ מיט די „יאָזעפּ־סאַנס“, אויב מיר זאָלן באַשטיין אויף דער אַמביציע צו האָבן אין שוועדן אַ װאַזשנעם יחוס־בריוו.

(*) װעגן דעם אייגענעם ענין אויף די זייטן 98 — 88 פון דעם בוך.

• MARTIN • AUGUST • LUDVIG • SEMMY • WILHELM • JACOB • EDWARD •
: 1821 29/1 : 1822 25/8 : 1832 20/2 : 1814 21/1 : 1827 26/7 : 1818 27/3 : 1825 29/7 :
: 18 85 29/1 : 1867 27/1 : 1899 29/1 : 1861 1/7 : 1917 1/7 : 1880 29/8 : 1882 19/2

מיר פרעזענטירן דאָ אויף אַ בילד, וואָס נעמט אַריין נישט מער און נישט ווייניקער ווי זיבן ברידער יאָזעפּסאָנס, אַ גרופּע פון אַ גאָר באַדייטנדן היסטאָרישן אינטערעס. די גרופּע געהערט צו דער עפּאָכע פונעם קאָמף פאַר עמאַנסיפּאַציע פון די שוועדישע יידן. זי פּערזאָנליכערט היינט דאָס שוועדישע יידנטום, מער ווי סטרינדבערגס "מאָזעס".

דער זיידע פון "די ברידער יאָזעפּסאָן", וועלכע מען זעט דאָ אויפן בילד, האָט געהייסן דוד יאָזעפּסאָן. ער איז געקומען פון פרענצלאַן, דייטשלאַנד, קיין שוועדן אין 1780. ער איז געווען פון פּאָך אַ לערער. זיין זון סאַלאַמאָן, אַ סוחר, דער פּאָטער פון "די ברידער", האָט חתונה געהאַט מיט אַ שיינער און טאַלאַנטירטער פּרוי, בעאַטאַ לעווין. סאַלאַמאָן איז פרי געשטאַרבן און די אלמנה האָט געדאַרפּט אַליין אויסהאַלטן און דערציען די קינדער. דאָס זיינען געווען פאַר איר יאָרן פון שווערער נויט, אָבער זי האָט דערגרייכט איר צוועק.

דער צווייטער אויף לינקס אינעם בילד, אווגוסט, איז דער פּאָטער פון איינעם פון די היינטיקע פּראָמינענטע יידישע מנהיגים אין שוועדן, גונאַר יאָזעפּסאָן, קנאַפּע דרייסיק יאָר פּרעזידענט פון דער געמיינדע אין שטאַקהאַלם, און דער פּאָטער פון פּראָפּע-סאָר ראַנגנאַר יאָזעפּסאָן, אַ באַקאַנטער קונסט-היסטאָריקער און מיטגליד פון דער שוועדישער אַקאַדעמיע.

דער דריטער אויף לינקס פון דעם בילד, לודוויג (1832 — 1899), איז געווען זייער באַקאַנט אַלס טעאַטער-שעף, ער איז איינגעטלעך דער הויפּט-בויער פון מאַדערנעם טעאַטער אין שוועדן. ער איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט פרעזענטירט דעם גרויסן נאַרוועגישן דראַמאַטורג איבסען אויף דער שוועדישער בינע. דער צווייטער פון רעכטס יעקב (1818 — 1880), איז געווען "מוזיק-דירעקטאָר" אין אופּסאַלאַ, אַ קאָמפּאָזיטאָר פון אַ סך ליי-דער, וועלכע ווערן געזונגען ביז צום היינטיקן טאָג. ער איז געווען דער אמתער רעפּרעזענטאַנט פון דער ראַמאַנטישער עפּאָכע אין דער שוועדישער מוזיק. געווען צווישן די זיבן ברידער דערפּאָלג-

רייכע געשעפטסלייט, באזיצערס פון האַטעלן, פּאָטאָגראַפּערס און אַזוי ווייטער.

די קרוין פון דער יאָזעפּסאָנס משפּחה איז דער זון פון סעמי יאָזעפּסאָן, (1814 — 1861), דער גרעסטער מאלער, וואָס שוועדן האָט געהאַט, ערנסט יאָזעפּסאָן (1851 — 1906). ערנסט יאָזעפּסאָן איז אויך געווען אַ גוטער דיכטער, אַ טרוימער, וואָס האָט געלעבט אַ לעבן אין זיין אייגענער וועלט, אין זיין אייגענער גייטיקער וועלט.

ווען מיט יאָרן צוריק איז אין פאַריו אַראָנזשירט געוואָרן אַ רעטראַספעקטיווע אויסשטעלונג פון מאלעריי־קונסט אין שוועדן, האָבן די בילדער פון ערנסט יאָזעפּסאָן פאַרנומען אַ צענטראַלן פּלאַץ. אַזאַ פּלאַץ פאַרנעמען זיי אויך אין די שוועדישע קונסט־גאַלעריען.

ערנסט יאָזעפּסאָן, אַן איינזאַמער מענטש, געבונדן מער פון אַלץ צו זיין מוטער, האָט אַ סך געוואַנדערט אין אייראָפּע, פאַר־בראַכט אַ סך צייט און געאַרבעט אין שפּאַניע. זיינע בילדער פון שפּאַניע זיינען שעדעוורן פון אַ גרויסן קינסטלער.

וועגן דער מאלעריי פון ערנסט יאָזעפּסאָן איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע ליטעראַטור. זיין פּערזענלעכקייט און זיין שאַפּן זיינען אַ טייל פון דעם שוועדישן כלל, נישט נאָר פונעם יידישן. ער האָט אַליין צוגעגרייט די מצבה פאַר זיין קבר. אויף איר האָט מען געלאָזט אויסקריצן די ווערטער:

— קינסטלער, דיכטער, פּיאַנער...

סטרינדבערגס "מאָזעס" קען באַטראַכט ווערן נאָר אַלס אַן אויסברוך פון היסטעריע...

ערנסט יאָזעפּסאָן איז געווען אַ טראַגישע פיגור — אַזוי ווי סטרינדבערג איז געווען אַ טראַגישע פיגור. מיט אַ געוויסן אונטערשיד. ער האָט נישט חתונה געהאַט, ווי סטרינדבערג, דריי מאָל, ער האָט בכלל נישט חתונה געהאַט, זיין אייניקע ליבע איז געווען זיין מוטער, צו וועלכער ער איז געווען צוגעבונדן מיט לייב און לעבן. ער איז געווען איינזאַם, באַטראַכט די וועלט "סובּ ספּעציאַ עטערניטאַטיס", ד. ה. פון דער הויך פון אייביקייט, זיין

ליריק איז געווען געוועבט פון זיידן און מעלאַנכאַליע. זיין קונסט איז פאַר אים געווען נישט קיין פאך און נישט קיין באַרוף, נאָר אַ רוף פון די הימלען.

סטרינדבערג אַליין האָט באַוואונדערט ערנסט יאַזעפסאָן און האָט אים געווידמעט אַ נאָוועלע "די גרויסע" אַלס קעגנזאָץ צו אַן אַנדער נאָוועלע, וואָס הייסט "די קליינע", אין וועלכער ער שיל-דערט ליידנשאַפטלעך דעם מאַרטירער-וועג פונעם גרויסן קינסט-לער (*). ווי עס פאַסט פאַר סטרינדבערג זאָגט איינער פון זיינע העלדן וועגן יאַזעפסאָן:

" — דער, וואָס זיצט דאָרט איינזאַם, ווי אויסגעלאַשן, וואָלט געדאַרפט זיין דער ערשטער צווישן אונדז, אויב דו און אַזעלכע ווי דו וואָלטן נישט געמישט דעם גיפּט-בעכער פאַר אים — און דו ביזט דאָך נישט ווערט אפילו, אַז ער זאָל שפּייען אויף דיר — ווייל איר זענט די, וואָס האָבן אים באַרויבט פון זיין ערע, ברויט און זעלבסט-באַוואוסטזיין...".

זיין גאַנץ לעבן האָט ערנסט יאַזעפסאָן געווידמעט דער מאַ-לעריי. ער האָט געצייכנט אין דער פרייער צייט. נאָך זיין טויט זיינען געבליבן פון אים איבער טויזנט צייכענונגען.

ערנסט יאַזעפסאָן איז געווען אין דער קונסט אַזוי ווי אויגוסט סטרינדבערג אין דער ליטעראַטור, אַ נאָוואַטאַר, אַ פּיאַנער, און האָט נאָטירלעך געהאַט ביטערע שונאים — אין דער קינסטלער-וועלט. אָבער ער איז געגאַנגען זיין אייגענעם וועג...

נאָך איידער ער איז געשטאַרבן, איז ער אנערקענט געוואָרן פאַר דעם גרויסן, געניאַלן קינסטלער פון שוועדן...

(* „ערנסט יאַזעפסאָן“ פון פּער-אַלאַח צענשטרעם, זייט 219.

געאָרג בראַנדעס

(1842 — 1927)

מען קען נישט אָנהויבן שרייבן אַ בוך וועגן געאָרג בראַנדעס און מען קען נישט לייענען אַ בוך וועגן דעם גרויסן דעניש־יידישן ליטעראַטור־היסטאָריקער און דענקער נישט האַבנדיק אין זינען די ספעציעלע אומשטענדן פון זיין לעבן און אַרבעט: כמעט זיין גאַנץ לעבן איז ער געווען אַ פרעמדער צווישן אייגענע און נישט קיין אייגענער אַפילו אין זיין נאַענטסטער, אָבער פאָרט אַ פרעמד־דער סביבה. פאַר יידן איז ער געווען צו ווייניק ייד, אין געוויסע יידישע נאַציאָנאַליסטישע קרייזן איז ער אָפט באַטראַכט געוואָרן פשוט פאַר אַ יידן־פיינטלעכן גייסט; פאַר זיינע נישט־יידישע קרייזן איז ער געווען צופיל ייד, צופיל אינטערנאַציאָנאַליסט, כמעט אַנטי־דעניש...

די דאָזיקע פערמאַנענטע טענות צו אים האָבן אים נישט געלאָזן צורו, ביז ער האָט זיך אַזוי צוגעוואוינט צו זיי, אַז ער האָט זיי צולעצט אינגאַרירט, ס'רוב נישט געענטפערט אויף זיי. אָבער פון צייט צו צייט פלעגט עס אויפרייסן ביי אים און דע־מאַלט האָט ער געגעבן דעם געהעריקן ענטפער. מיר ברענגען דאָ איינעם אַזאַ ענטפער פון געאָרג בראַנדעס, וואָס איז געדרוקט אין אַ באַנד פון זיינע סקיצן און אָפּהאַנדלונגען און איז דערשי־נען אין 1913 אונטער דעם נאָמען "ראַסן־טעאָריעס". די אַרט און ווייזע פון זיין שרייבן, דער סטיל, דער הומאָר געפאָרט מיט אַ לייכטער איראָניע, זיינען דאָ טיפיש פאַר דער שרייבערישער

געאָרג בראַנדעס

פיזיאָנאָמיע פון געאָרג בראַנדעס. אינעם אַרטיקל רעכנט ער זיך אָפּ מיט עטלעכע באַקאַנטע דענישע שרייבערס. ווען דער באַנד מיט די אַרטיקלען איז דערשינען, איז בראַנדעס שוין געווען 71 יאָר אַלט. ער איז געבוירן געוואָרן אין 1842 און געשטאַרבן אין 1927, זייענדיק 85 יאָר אַלט. דאָ איז דער אַרטיקל, פון וועלכן מיר האָבן נישט איבער-זעצט נאָר אַ צענדליק שורות, צו סקאַנדינאַוויש פאַר פרעמדע לייענער.

געאָרג בראַנדעס שרייבט :

— "אין אַן אַרטיקל, וואָס הייסט: "געאָרג בראַנדעס און די דענישע דערציאָונג", געשריבן פון יאַקאָב קנודסען, דעם אויס-געצייכנטן און פון אַלעמען אנערקענטן שרייבער, ווערט געזאָגט: "געאָרג בראַנדעס איז אַ ייד פון אַ וואַזשנעם יחוס. איך ווייס, אַז ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן האָט ער נישט געוואָלט רעדן וועגן דעם, ווייל עס האָט נישט קיין שום שייכות צום ענין, אָבער ווען עס רעדט זיך וועגן אים אַליין, האָט עס יאָ אַ שייכות. איך קען באמת נישט קיין שענערן לויב פאַר אַ מאַן, ווי דעמאָלט, ווען מען זאָגט וועגן אים, אַז ער איז אַ געבוירענער ייד, אָבער דאָס איז אַ געפערלעכע זאַך פאַר אים, ווען מען זאָגט עס צו זיינע נישט-יידישע מיטמענטשן, צווישן וועלכע ער לעבט — בפרט דעמאָלט, ווען ער ווערט זייער גייסטיקער פירער. פאַר אַ דורכ-שניט-מענטש שפילט נישט דאָס נאַציאָנאַלע אַ צו גרויסע ראָלע, אָבער פאַר אַ גרויסן מענטשן איז דאָס נאַציאָנאַלע אַ געוואָלדיקער כוח און עס רופט זיך אָפּ אויף יעדן ברעקל פון זיין וועזן, אויף זיין בלוט, זיין נשמה — גאַנץ גלייך, צי ער אַליין באַטראַכט דאָס פאַר וויכטיק אָדער נישט. דער דאָזיקער עלעמענט באַשטימט אויך דעם כאַראַקטער פון זיין באַציאָונג צו דעם פרעמדן פּאָלק, צווישן וועלכן ער לעבט."

"מען האָט אונדז גייסטיק דעראַבערט, דווקא נישט עפעס אַ פיינטלעכע מאַכט, אָבער פאַרט אַ פרעמדע מאַכט, אַ פרעמדע ראַטע. און געאָרג בראַנדעס איז אין דעם כמעט אַליין שולדיק." עס אַנטוויקלט זיך דאָ ווייטער דער געדאַנק, אַז צוליב דעם

האָט זיך "ס'רוב אין דער וועלט פון שיינער ליטעראַטור, גאַנץ באַזונדערס אין דער וועלט פון קונסט" אַריינגעקומען עפעס ציגיי-
נערישעס.

דער אַרטיקל (פון יאַקאָב קנודסען) איז בכלל דורכגעדרונגען מיט אַ שטאַרק אויסגעשפּראַכענעם גוטן ווילן. פון אַ רייך־פּערזענ-
לעכן שטאַנדפּונקט וואָלט איך זיך גאַרנישט געקענט ווינטשן אַ גרעסערע אנערקענונג. נאַטירלעך בלייבן אונזערע פּערזענלעכע באַציאונגען מיט דעם העכסט־טאַלענטירטן שרייבער אַבסאָלוט אומבאַרירט.

זיין גרונד־געדאַנק איז פאַר מיר נישט ניי, ווייל אין אונדזערע צייטן שטויסט מען זיך אָן אויף אים אומעטום. ער איז פּאַלש און פּאַרפּלאַנטערט נאָר דעם קאַפּ... צווישן די ראַסן־טעאָרעטיקער זיינען דאָ טאַלאַנטן, אָבער צווישן זיי זיינען אויך דאָ גאַנץ אומ-
וויסנדע מענטשן.

צושריט גאַנץ אַלגעמיינע געדאַנקען וועגן דעם :

יעדער מענטש, וואָס לעבט היינט, האָט מיליאָרדן מאָל מי-
ליאַרדן פון אור־עלטערן. מען דאַרף זיין אַ זייער גלויביקער מענטש,
כדי צו מיינען, אַז זיי האָבן אַלע געהערט צו דער אייגענער פּאַ-
מיליע.

מען מעג זאָגן, אַז אין יעדער פּאַמיליע האָט אין פּאַרשידענע עפּאַכן דאָס קינד געהאַט אַן אַנדערן פּאַטער, ווי דער, וואָס ווערט באַטראַכט אַלס דער אַפיציעלער פּאַטער.

ריכאַרד וואַגנער, למשל, איז געוואָרן דער נאַציאָנאַל־העלד פון די דייטשע נאַציאָנאַליסטן. ער באַדייטעט פאַר זיי די העכסטע קינסטלערישע אַנטוויקלונג פונעם דייטשן פּאַלק. אין אַ באַקאַנטער אָפּהאַנדלונג האָט ער אויסגעדריקט זיין אַפּשיי פאַר דעם "יידישן וועזן אין דער מוזיק". דאָס האָט ער אַריבערגעפירט אין דער מוזיק די אַלטע גערמאַנישע וועלט פון לעגענדעס. אָבער לויט יעדער וואַרשיינלעכקייט, איז עס כמעט ווי זיכער, אַז זיין אמתער פּאַטער איז געווען דער יידישער שוישפּילער גייער. אין אים איז די מוטער געווען פּאַרליבט, בשעת זיין פּאַטער איז געווען

משוגע. מיט אים האָט זי חתונה געהאַט ווי נאָר וואָנגערס פּאַטער
 איז געשטאַרבן. אָט דאָ האָט מען דעם גאַנצן נאַציאָנאַליזם.
 און הויף דעם: יעדעס מאָדערנע פּאָלק, פּונקט אַזוי ווי די,
 וואָס שטאַמען פון אַלטע צייטן, איז אַ רעזולטאַט פון כּמעט אומ-
 באַרעכנבאַרע מישונגען פון פּאַרשידענע פעלקער. פינאַ האָט
 נאָכגעוויזן, אַז אַ סך מער ווי פּופּציק פּאַרשידענע פעלקער בילדן
 דאָס מאָדערנע פּראַנקרייך. גאַלדשמידט האָט דאָס אייגענע באַ-
 וויזן וועגן דעם ישראל-פּאָלק פון די אַלטע צייטן. די פּלוידעריי
 וועגן אַן אַרישער ראַסע, וועגן אַ סעמיטישער ראַסע א. א. וו. איז
 שוין לאַנג אויפגעגעבן פון די געלערנטע, אָבער ווערט נאָך אַלץ
 איבערגעזחזרט עקשנותדיק פון אומוויסנדע מענטשן. היינט צו טאָג
 קען מען זיך גאַרנישט באַגיין אַן דעם. מען האָט זיך גענויטיקט
 אין אַ מין וויסנשאַפטלעכן אויסטויש, כדי צו באַווייזן די נאַענט-
 קייט צווישן פּאַרשידענע שפּראַכן און מען האָט פּאַבריצירט אַ
 גאַנצן ראַמאַן וועגן עפעס אַ געהיימיספולן פּאָלק, די אַריער,
 וואָס האָט געשאַפּן בשעת זיין וואַנדערונג איבער דער וועלט די
 פּאַרשידענע איראַפעאישע פעלקער. אָבער ראַסע און שפּראַך
 לאַזן זיך נישט צוזאַמענמישן; די גאַלען האָבן זיך אויסגעלערנט
 די שפּראַך פון לאַטיין, אָבער פון דעם זיינען זיי נישט געוואָרן
 רוימער.

אין מיין אַרטיקל "נאַציאָנאַליזם" האָב איך געצויגן די אויפ-
 מערקזאַמקייט דערצו, אַז זיי, די צוויי נייע, נאַציאָנאַלע מלוכות,
 וועלכע זיינען געשאַפּן געוואָרן סוף פון 19-טן יאָרהונדערט: אי-
 טאַליע און דייטשלאַנד, האָבן די פירערשאַפט איבערגענומען דער
 אַמווייניקסטנס איטאַליענישער פּיעמאַנט און דאָס אַמווייניקסטנס
 דייטשע פּרייסן. צווישן די סלאָוון איז דאָס רוסישע פּאָלק דאָס
 פירנדע פּאָלק און איז אַליין אויף העלפט מאַנגאַליש.

זייער אַפט זיינען די נאַציאָנאַלע העלדן פון אַ פרעמדער אַפ-
 שטאַמונג. פּרינץ אייגען, דער נאַציאָנאַל-העלד פון עסטרייך, קומט
 גאָר פון סאַוואַי; דער אונגאַרישער נאַציאָנאַל-העלד גענעראַל
 טילי איז אַ פּאָליאַק, ס'הייסט פון אַ גאַר פרעמדער ראַסע; דער
 פּראַנצויזישער מאַריץ פון סאַקסען איז אַ דייטש; נאַפּאָלעאָן איז

אַן איטאַליענער; דער דענישער (סקולפּטאָר) טאַרוואַלדסען איז
אַ נאַרוועגער.

לאַמיר באַטראַכטן נאָר איין גרויס לאַנד, ווי למשל, פראַנק-
רייך, וואו עס האָט זיך אין דער לעצטער צייט אַנטוויקלט אַ האַס
צו די פּרעמדע און אַן אַפּשטויסנדע באַציאונג צום פּרעמדן בלוט.
גראַדע אין דעם לאַנד איז אַ גרויסע צאָל פון די גלענצנדסטע
מענטשן געווען פון פּרעמדער אַפּשטאַמונג. מאַנטעניס מוטער איז
עווען אַ פּאַרטוגעזישע יידישע פּרוי! דער קאַרדינאַל רעף, די
מאַרשאַלן און הערצאָגן פון בראַגלי, גאַמבעטאַ, עמיל זאַלע, שטאַ-
מען פון איטאַליע; מאַרשאַל פון בערוויק קומט פון ענגלאַנד;
מאַק מאַהאַן פון אירלאַנד; אַנרי הוסיי פון גריכנלאַנד; רוסיאַ,
בענזשאַמען קאַנסטאַן, מאַדאַם דע סטאַל זיינען שוויצער; מיראַ-
באַ האַט אין זיך געהאַט איטאַליעניש בלוט; סאַנקט־בעוו —
ענגליש. רוסיאַנדס נאַציאָנאַל־דיכטער פּושקין האַט אין זיך געהאַט
נעגער־בלוט; אַזוי האַט געפּלאַסן נעגער־בלוט אין די אַדערן
פון דעם עלטערן און פון דעם יינגערן אַלעקסאַנדער דיומאַ.

דער וויכטיקסטער נאַציאָנאַלער דיכטער פון שוועדן, בעלמאַן,
קומט פון ברעמען; דעם גרעסטן סקולפּטאָרס זייערן סערגעלס
עלטערן שטאַמען פון איינגעוואַנדערטע דייטשן. אין דענעמאַרק
איז טאַרוואַלדסען אַ האַלבער איסלענדער; איילענשלעגערס ביידע
עלטערן קומען פון דייטשן; די קאַמפּאַניסטן (דענישע) קילאַו,
ווייזע און האַרטמאַן זיינען פון דייטשער אַפּשטאַמונג. האַלבערג,
דער טאַטע פון דער דענישער ליטעראַטור, איז נישט קיין דעני-
שער; איבסען, נאַרוועגנס באַרימטעסטער דיכטער, קומט פון אַ
דענישער פּאַמיליע פון ים־לייט, אין וועמענס אַדערן עס איז
צוזאַמענגעמישט דייטש בלוט מיט שאַטלענדישן בלוט, דייטש און
ווידער דייטש. אין אַ ביאַגראַפיע, וועלכע ער האַט אַליין אנער-
קענט אַלס ריכטיק, האַט ער געלאָזט זאַגן, אַז קיין איינציקער
טראַפּן פון נאַרוועגישן בלוט האַט נישט בייגעטראָגן צו דעם
אויסבילדן זיך פון זיין טעמפּעראַמענט.

די נאַציאָנאַליסטישע באַוועגונג אין דעם מאַדערנעם איי-
ראַפּע — צי דאָס איז אין פראַנקרייך, וואו די באַוועגונג ריכטעט

זיך ס'רוב קעגן די פראטעסטאנטן, אדער אין דייטשלאנד, עסט-
רייך, רומעניע און רוסלאנד, וואו עס ווענדעט זיך ס'רוב קעגן
יידן — איז אומעטום אויסגעשפראכן "אנטיסעמיטיש". די בא-
וועגונג באשטייט אויף דעם, אז מענער און פרויען, וואס זיינען
אפשר פון יידישער אפשטאמונג — ווייל וואו וויסט מען דאס
אויף זיכער? — בלייבן שטענדיק א פרעמדער עלעמענט און
קענען האבן א נישט קיין געווינטשטן איינפלוס אויף א באפעל-
קערונג פון א ראמאנישן, גערמאנישן אדער סלאווישן יחוס.
דער דאזיקער אויסטייטש דערשטוינט ספעציעל, ווען מען
הערט אים פון מענטשן, וועלכע רופן זיך אן אזוי הייס און ליידיג-
שאפטלעך קריסטן. די זינלאזיקייט און חוצפה פון דעם, לאזט
זיך ספעציעל זען, ווען מען באטראכט דעם פאקט, אז קיין שום
אידעען האבן אזוי שטארק נישט באהערשט אייראפע און אמע-
ריקע, אייראפע אין משך פון קנאפע צוויי טויזנט יאר און אמע-
ריקע זינט עס איז אנטדעקט געווארן, ווי קריסטנטום.
אין די מיסטע פאלן ווייזט זיך ארויס, אז די פאקטן, גאנץ
געוויינלעכע און נארמאלע, רעדן פון אן אנדער איינפלוס. ראשעל
און סארא בערנאר ווערן שטענדיק באטראכט פאר רעפרעזענ-
טאנטן פון פראנצויזישער שוישפיל-קונסט, יאהאנע לואיזע היי-
בערג פון דענישער טעאטער-קונסט. הענריק הערץ געהערט צו
דעם דענישן גייסטיקן לעבן, א פריינד און א חבר אין קאמף פון
י. ל. הייבערג. וועגן א מאסע פון די מאדערנע שרייבער ווייסט
מען, אז יידיש בלוט פליסט אין זייערע אדערן; אין דער דעני-
שער ליטעראטור, צום ביישפיל, זיינען דאס יוליוס פרידעריציא,
פ. פ. ריסט, מיליוס עריקסען און הענריק פאנטאפידאן. די מעכ-
טיקסטע סאציאל-דעמאקראטיע אין דער וועלט, די דייטשע, איז
געשאפן פון פערדינאנד לאסאל און קארל מארקס. צוויי מענער,
וואס ביידע זייערע עלטערן זיינען געווען יידן. די אידעען פון
מארקס זיינען אזעק ווייט איבער די גרענעצן פון דייטשלאנד און
האבן פארבראכט די ארבעטער-באפעלקערונג פון גאנץ אייראפע
און אמעריקע.

עס איז אן אמת דאס וואס די פילאזאפיע האט שוין פון

לאנג אן אנערקענט, אז אן איינפלוס קען נישט אויסגעאיבט ווערן צווישן צוויי קאטעגאריעס פון פארשידענעם כאראקטער (פאָלום האָט געהאַט דעם אייגענעם כאראקטער ווי לוטער)...
נאַטירלעך, יאַקאַב קנודסען האָט רעכט: די דענער זיינען

דעראַבערט געוואָרן פון אַ פּרעמדער ראַסע. דאָס איז געשען אין די צייטן (פּרעהיסטאָרישע — וול. גר.) פון האַראַלד בלאַטאַן און אַנסגאַר. נאַטירלעך איז יאַקאַב קנודסען גערעכט, עפּעס ציגייער־אַרטיקעס איז געווען אויך אין יעזוס קריסטוס אַליין, ווייל ער האָט געוואַנדערט אַלס פּרעדיקער פון שטאַט צו שטאַט. נישט האַבנדיק קיין היים, נישט האַבנדיק קיין פּלאַץ, וואו ער וואַלט געקענט צולייגן זיין קאַפּ. אפשר איז עס אויך דערפאַר, ווייל אין זיין לערנען איז געווען אַ פּרעמדקייט, האָט מען עס נישט גע־קענט צופאַסן לויט דער לערע פון גרונדוויג און מען האָט איר קיין מאָל נישט געקענט פּאַלגן אין דענעמאַרק...

ס'איז ווי איך האָב שוין פּריער געשריבן:

ווען צעזאַרע באַרדזשיאַ איז געוואָרן דער באַרימטעסטער פּירשט פון דער צייט פון איטאַליענישן רענעסאַנס, איז עס געשען דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַ שפּאַניער. מאַזאַרין, נאַפּאָלעאָן, גאַמבעטאַ האָבן רעגירט פּראַנקרייך נישט נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס זיי זיינען געווען פון אַ פּרעמדער אָפּשטאַמונג. נאָר גראַדע דערפאַר, ווייל זיי זיינען דאָס געווען. דערפאַר ווייל אין זיין גייסט זיינען געווען עלעמענטן פון פּרעמדקייט (סלאַוויש) האָט ביסמאַרק געמאַכט אַזאַ איינדרוק אויף די דייטשן. דיוראַעלי האָט אַלס לאַרד ביקאַנספּילד געקענט ווערן צוערשט דער פּירער פון ענגלישן אַדעל און שפּעטער פון גאַנץ גרויס־בריטאַניע נישט געקוקט אויף אַלע שוועריקייטן און פּאַראַרטיילן, און היינט צו טאָג ווערט ער אַלץ מער אנערקענט מיט יעדן טאָג. קאַוואַר האָט אין זיך גאָר נישט געהאַט פון אַ פּיעמאַנטעזישן אַדעלסמאַן — אַזוי ווי זיין נאָמען אַזוי איז אויך זיין וועזן געווען פּראַנצויש. פּאַרנעל, דער נישט־געקרוינטער קעניג פון אירלאַנד, איז גאָר נישט געווען קיין אירלענדער, נישט קיין קעלטער, נאָר אַן ענג־

לענדער, אפילו א פראטעסטאנט געווען, ס'הייסט, האָט צוגעהערט דעם אייגענעם פּאָלק און דער אייגענער רעליגיע, קעגן וועלכע ער האָט געקעמפט מיט דעם אימפעט פון אַ קאטוילישן קעגנער.

די פּאַרשטעלונגען, וואָס יאַקאָב קנודסען האָט וועגן דער געפאַר פונעם יידישן פּאָלק, ווערן געטיילט פון אַ געוויסער צאָל פון דענישע שרייבערס. אויך לאנגע, צום ביישפּיל, האָט נישט לאַנג געשריבן אין אַ בריוו פון פּאַריז, אַז די שטאַט פּאַרלירט פון טאָג צו טאָג איר ספּעציעלן כאַראַקטער און דאָס איז הויפּט־זאַכלעך אַ דאַנק דער יידישער אינוואַזיע.

לויט זיין מיינונג האָבן די יידישע דראַמאַטיקער (ער רופט אַן אַנרי בערנשטיין און אַנרי באַטיי, וועלכער איז גאַר נישט קיין ייד) אַרויסגעיאָגט דעם "פּראַנצויזישן גייסט" פון טעאַטער. ער דערמאנט נישט פּאַרטאַריש, וועלכער איז אַ סך גרעסער און וועמענס פּיעסן האָבן געמאַכט אַזאַ טיפּן אינדרוק, מסתמא ווייסט נישט אויך לאנגע, פון וואָנען ער שטאַמט. לאנגע האָט עס ביטער באַקלאַגט, אַז אין פּאַריז זיינען נישטאַ מער די אַמאָליקע טעאַטער־קריטיקער, ווי קאַטול מענדעס און אַנרי באַר. עס זעט אויס, אַז ער ווייסט נישט, פון וואָנען זיי שטאַמען. פאַר סווען לאנגע פעלט עס אין די פּיעסן פון בערנשטיין און באַטיי, וואָס זיינען "יידישע", חן, זיי האָבן נישט קיין שום הומאָר, קיין שום האַרציקייט, קיין שום רייך־מענטשלעכע סימפּאַטיע — אַ טויטע קעלט שלאַגט פון זייער נערוועזן אַפּטימיזם. "און זיי דערציילן כמעט גאַרנישט וועגן פּראַנקרייך, וועגן פּאַריז; זייער פעאַיקייט צו זען און צו אַבסער־וירן איז ביז גאַר באַגרענעצט"... "זייערע פּיעסן האָבן אין זיך אַ מין באַזונדערן טרוקענעם פייער, וואָס זייער ראַסע באַזיצט".

דער אַממייסטן טיפּישער דיכטער פון יידישן פּאָלק איז אין די נייערע צייטן היינריך היינע. פעלט אים חן? פעלט אים הוֹ־מאָר? עס דוכט זיך, אַז ער האָט פון דעם שטאַף גענוג אויף צו פּאַרטיילן עס צווישן צוויי מיליאָנען אַנטיסעמיטן. איז דאָס יידיש דאָס פעלן פון מענטשלעכער סימפּאַטיע? די באַרימטעסטע יידישע פיגור איז יעזוס. באַזיצט ער דאָס נישט?

עס איז געוואָרן אַ מאַדע אין דענעמאַרק און אין נאָרוועגן צו רעדן וועגן אַ טויטער קעלט, וואָס כאַראַקטעריזירט דאָס ייִדישע שאַפּן. איז אנטאקאלסקי אַלס סקולפטאָר אָדער אַנטאָן רובינשטיין אַלס קאָמפּאָניסט קאָלט? איז אין עסטרייך אין אונדזערע צייטן אַרטור שניצלער אָדער הוגאָ פּאָן האַפּמאַנסטאַל קאָלט? איז דאָס וואָסערמאַן אין דייטשלאַנד?

אונדזערע גוטע שרייבער וואָלטן באַדאַרפט זיין גענוג קלוג, כדי נישט איבערצונעמען די מורא פון די דורכשניטס־טאַלאַנטן פאַר דעם גייסטיקן איינפלוס מצד די יידן. אין דענעמאַרק קומט פאַר אַ פאַרשלייערטע ליטעראַרישע אַנטיסעמיטישע אינטעריגע. נישט לאַנג איז אין נאָרוועגן אַרויס אַ בוך פון אַ שרייבער, אָן אַדוואַקאַט ביים העכסטן געריכט, סאַקסלונד, אָן אַ גוזמא מעג מען זאָגן, אָן דאָס איז מייסט הומאַריסטישע בוך, וואָס איז ביז איצט געשריבן וועגן מאַדערנעם יידנטום. ער וואָרנט דאָס אַרימע נאָרוועגן צוליב דער פינצטערער געפאַר אַריינצופאַלן אין די הענט פון די פּערציק יידן, וועלכע מען האָט אַריינגעלאָזן אין לאַנד אין 19־טן יאָרהונדערט. אַ געוויסער טעאָדאָר גאַספאַרי, עפעס אַ דיכטער, וועמענס פּאָטער שטאַמט פון יידן, אַ פּאַקט וואָס דער זון פאַרשווייגט, האָט אָפּגעדרוקט אין "אַפּטענפּאַסטן" צוויי לאַנג עאַרטיקלען וועגן דעם בוך, אין וועלכע ער פּאַלעמזירט מילד מיט דעם אַדוואַקאַט. אין הסכם מיט די ראַסן־טעאָריעס פון יאַקאָב קנודסען און מיט דער סעמיטישער טויטן־קעלט פון בערנשטיין אין סווען לאַנגע'ס אַרטיקל, שרייבט ער (טעאָדאָר גאַספאַרי): "איז דער אייז־קאַלטער אַטעם, וואָס איז אין פאַרלויף פון פּערציק יאָר געקומען פון דעם ליכט ברענגען פון געאַרג בראַנדעס'עס אַרבעט אָן אַנוואָג? אַ ליכט, וואָס איז בלענדענד קלאָר, אָבער אָן דער אַנדערער אייגנשאַפט פון ליכט: אָן וואַרימקייט, אָן האַרציקייט, אָן דעם אינערן געמיט..."

נישט אַפט האָט געאַרג בראַנדעס געגעבן זיך די מי אַפּצורגעבן זיך מיט אַזאַ מין פּאַלעמיק, די קאָמפּאַניע קעגן אים איז אַנגעגאַנגען אַזוי אַפט און אַזוי אינטענסיװ, אָן עס וואָלט ביי אים נישט געבליבן קיין צייט פאַר זיינע פאַרשונגען און שרייבן, אויב

ער וואָלט רעאָגירט אויף אַלע אָנפאַלן. פון דעם דאָ געדרוקטן אַרטיקל איז גרינג צו זען, אַז די אָנפאַלן האָבן ס'רוב געטראָגן אַן אויסגעשפּראַכענעם אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער.

געאַרג בראַנדעס האָט אָבער געהאַט אויך גענוג אויסצושטיין פון אָנפאַלן מצד יידן. פּאַנאַטישע ציוניסטן האָבן אים נישט גע- קענט מוחל זיין, וואָס ער האָט געענטפּערט ד"ר הערצל אויף זיין איינלאַדונג מיטצואַרבעטן מיט אים מיט אַן אָפּזאָג, מיט אַ פּריינד- לעכן בריוו, אין וועלכן ער האָט געווינטשט דערפּאַלג דעם מחבר פון "יידנשאַט", אָבער נישט אָנגענומען זיין קאַנצעפּציע וועגן דער יידן-פּראָגע. דער דעניש-ידישער ליטעראַטור-היסטאָריקער האָט געהאַט זיינע אייגענע געדאַנקען און אידעען וועגן יידנטום און יידישער געשיכטע.

יידן האָבן פּאַרלאַנגט פון אים, ער זאָל ביי יעדער געלעגנהייט זיך אידענטיפּיצירן מיט יידישע אינטערעסן, אָבער ער האָט גע- האָט זיין אייגענע איינשטעלונג און זיך נישט געלאָזט אַריינזאָגן און דיקטירן. ער האָט אַליין געוואוסט, וואָס ער האָט צו טאָן. מען פלעגט אים פּאַרביטערן דאָס לעבן פון אַלע זייטן און ער האָט צייטנווייז אָפּגעענטפּערט יידן מיט דער אייגענער שאַרפּקייט, מיט וועלכער ער האָט זיך אויסגעטענהט מיט די נישט-יידישע אַנגרייפּער. ער האָט אָבער שטענדיק געטראָגן מיט כבוד און ווירדע זיין יידישן איך...

די ווערק פון געאָרג בראַנדעם אין אַ כראַנאלאָגישער אַרדענונג

- 1866 .1. דואַליום אין דער נייעסטער פּילאָזאָפּיע.
- 1868 .2. עסטעטישע שטודיען.
- .3. פראַנצויזישע עסטעטיק אין אונדזער צייט.
- 1870 אַן אָפּהאַנדלונג וועגן היפּאָליט טען.
- 1870 .4. קריטיק און פּאַרטעטן.
- .5. הויפּט־שטרעמונגען אין דער ליטעראַטור פון 19־טן יאָרהונדערט.
פּאַרלעזונגען געהאַלטן ביים קאַפּענהאַגענער אוניווערסיטעט,
הערבסט 1871. עמיגראַנטן־ליטעראַטור, 1872.
- 1871 .6. אויפּקלערונג און פּאַרטיידיקונג. אַנטי־קריטיק.
- 1872 .7. „הויפּט־שטרעמונגען“... פּאַרלעזונגען, הערבסט 1873. די ראַמאַנט־
טישע שולע אין דייטשלאַנד.
- 1873 .8. „הויפּט־שטרעמונגען“... פּאַרלעזונגען, הערבסט 1873. די רעאַק־
ציע אין פּראַנקרייך.
- 1873 .9. „הויפּט־שטרעמונגען“... פּאַרלעזונגען, פּרילינג 1874 און
הערבסט 1875. נאַטוראַליזם אין ענגלאַנד. ביראָן און זיין
גרופּע
- 1875 .10. דענישע דיכטער ; כאַראַקטער־בילדער.
- 1877 .11. סערען קירגעגאָרד.
- 1877 .12. יעסאיא טעגנער, ליטעראַטור־פּסיכאָלאָגישע שטודיע.
- 1878 .13. בענזשאַמען דיזראַעלי, יארל ביקאַנספּילד, אַ ליטעראַרישע כאַ־
ראַקטעריסטיק.
- 1878 .14. פּערדינאַנד לאַסאַל, אַ קריטישע שטודיע.
- 1881 .15. „הויפּט־שטרעמונגען“... פּאַרלעזונגען, הערבסט 1879. די ראַמאַנט־
טישע שולע אין פּראַנקרייך.
- 1879 .16. מענטשן און שאַפּונגען אין דער נייער אייראָפּעאישער
ליטעראַטור.
- 1883

17. מענער פון מאָדערנעם דורכברוך. 1883
18. לודוויג האלבערג. 1884
19. בערלין, די הויפטשטאָט פון דייטשלאַנד. 1885
20. איינדרוקן פון פוילן 1888
21. איינדרוקן פון רוסלאַנד. 1888
22. דענישע פּערזענלעכקייטן. 1889
23. פּרעמדע פּערזענלעכקייטן. 1889
24. „הויפט־שטרעמונגען“... פּאַרלעזונגען אין 1883 און 1887. דאָס יונגע דייטשלאַנד. 1890
25. אויסלענדישע נאַענטע און פּערזענלעכקייטן. 1893
26. וויליאַם שעקספּיר, דריי בענדער. 1895 — 1896
27. הענריך היינע. 1897
28. יוליוס לאַנגע. 1898
29. יוגנט־לידער. 1898
30. הענריק איבסען. 1898
31. דענעמאַרק אין דרום־יוטלאַנד. 1899
32. געזאַמלטע שריפטן. 1899 — 1902
33. געזאַמלטע שריפטן. 1903 — 1906 — 1910
34. פינף דענישע דיכטער. 1902
35. זעלבסטביאָגראַפיע, דריי בענדער. 1905 — 1908
36. אַרמאַן קאַרעל. 1911
37. פּויגל־פּערספּעקטיוו. 1913
38. געטע, צוויי בענדער. 1915
39. וועלט־מלחמה. 1916
40. וואַלטער, צוויי בענדער. 1916 — 1917
41. נאַפּאַלעאָן און גאַריבאַלדי. 1917
42. צעזאַר, צוויי בענדער. 1918
43. דענעמאַרק, געזאַמלטע שריפטן. 1919
44. רעדעס. 1920
45. מיקעלאַנדזשעלאָ, צוויי בענדער. 1921
46. האַמער. 1921
47. טאַלייאַן 1923
48. פּראַנקרייך אין 18־טן יאָרהונדערט. 1924
49. די לעגענדע וועגן יעזוס. 1925
50. העלאַס. 1925
51. פּעטרוס, אַפּאָסטאָל. 1926
52. אורקריסטנטום. 1927

חויז די דאזיקע ווערק, וואס זיינען כמעט אלע פון גאר א גרויסן פארנעם — די "הויפט־שטרעמונגען" מאכן אויס זעקס בענדער, די צוויי בענדער וועגן צעזאר פארנעמען כמעט עלף הונדערט זייטן, די דריי בענדער וועגן שעקספיר אכט הונדערט זייטן, האט געארג בראנדעס איבערגעזעצט פון ענגליש אויף דעניש עטלעכע ווערק פון דושאן סטיוארט מיל; געשריבן איינלייטונגען צו א גרויסער צאל ביכער; איבערגעזעצט רענאנס אפהאנדלונג וועגן שפינאזא; ארויסגעגעבן צוזאמען מיט זיין ברודער עדוארד בראנ-דעס זעקס בענדער ליטעראטור און ליטעראטור־געשיכטע "דאס 19-טע יארהונדערט" און אין פארלויף פון צענדליקער יארן גע-שריבן סיסטעמאטיש אפהאנדלונגען פאר דער קאפענהאגענער ציי-טונג "פאליטיקען".

געאָרג בראַנדעס

פערדינאנד לאסאל

(1825 — 1864)

הונדערט יאָר ווערט הייַיאַר זינט דער דאָזיקער זעלטענער פּאַלקס־טריבון, אַן אמתער אַדלער, פול מיט נייע אידעען וועגן סאַציאַלן יושר, פול מיט דינאַמיזם און שוואונג, איז פּלוצלונג אומגעבראַכט געוואָרן אין אַ זינלאָזן און, מען מעג זאָגן, אומ־ווירדיקן קאַמף. פּערדינאַנד לאַסאַל, געבוירן אין אַ יידישער פּאַ־מיליע אין ברעסלאָו, אין 1825, איז דערשאַסן געוואָרן אין אַ דועל אין זשענעווע אין 1864, נישט זייענדיק קיין 40 יאָר אַלט. דער מערדער איז געווען אַ רומענישער באַיאַר, פרינץ יאַנקאַ ראַ־קאַוויטש, אַ סטודענט אין דעם זשענעווער אוניווערסיטעט. די דועל איז פאַרגעקומען צוליב אַ שיינער יונגער מיידל, מיט וועל־כער דער סטודענט האָט געזאָלט חתונה האָבן און וועמענס פּאַטער האָט גראָב באַליידיקט לאַסאַל. דער דייטש־יידישער אַרבעטער־פירער האָט זיי אַלעמען קוים געקענט. דעם 31־טן אויגוסט 1864 איז לאַסאַל געשטאַרבן און איז דעם 14־טן סעפטעמבער 1864 באַגראָבן געוואָרן אויף דעם יידישן בית־עולם פון ברעסלאָו. אַ שטערן, ווי אַ מעטעאָר, האָט זיך בליצשנעל אַראַפּגעלאָזן און פאַרשוואונדן.

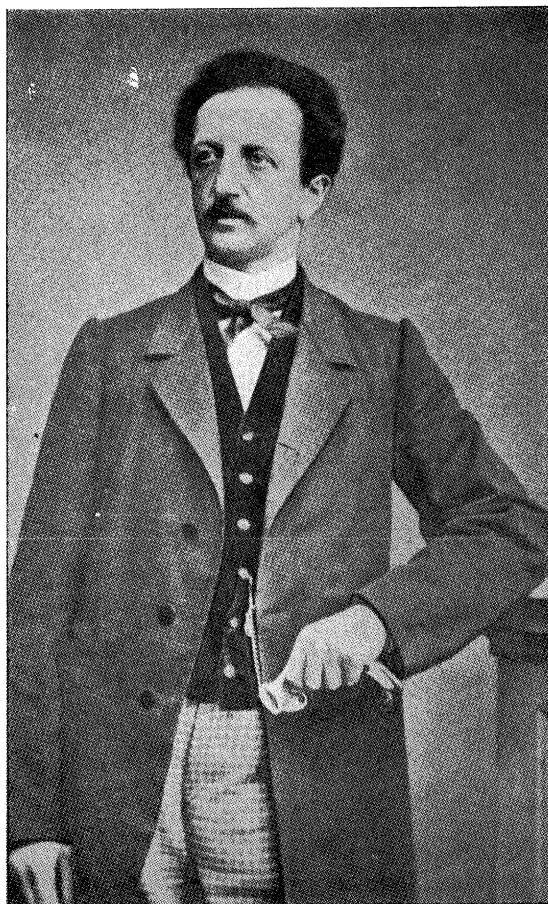
עס איז נישט קיין וואונדער, וואָס דער נאָמען פונעם מאָן, וועלכער איז שוין אין זיינע גאַנץ יונגע יאָרן געוואָרן אַ לעגענד־דאַרע פיגור, איז נאָך זיין טויט געוואָרן אַ לעגענדע. אַ גלענצנ־

דער רעדנער, א טיפזיניקער שרייבער, א הויכגעבילדעטער פילאָ-
 זאָף, א פירער פון אַן ערשטער אַרבעטער-אַרגאַניזאַציע איז פּלוצ-
 לונג געפאלן אַן אַ פאַרוואַס, אַן אַ פאַרווען. לאַסאַל האָט זיך פאַר-
 ליבט אין דעם שיינעם מיידל, וועלכע ער האָט זייער ווייניק גע-
 קענט, און געוואָלט חתונה האָבן מיט איר. אַן עפיזאָד פון אַ ביי-
 ליקן ראַמאַן האָט פאַרענדיקט די קאַריערע פון אַ גייסטרייכן,
 מוטיקן פירער מיט ליידנשאַפטן שטאַרקער פון אים אַליין.
 גראַד די וואָס האָבן באַוואַנדערט דעם אויפקום פון דעם
 יונגן גלענצנדן פירער, די גרויסע האַפנונג אין דעם נייען דייטש-
 לאַנד אונטער דער פירערשאַפט פון דעם ביסמאַרק-יונקערטום,
 זיינען געבליבן געפּלעפט פון דעם לייכטיזיניקן פאַרשווינדן פון
 זיין לעבן.

דער זשענעווער כראַניקער פון יענער צייט דערציילט, אַן
 מער פון פינף טויזנט מענטשן זיינען געווען ביי דער טרויער-
 צערעמאָניע אין דעם מאַסאַנען-טעמפל אין זשענעווע. צווישן די
 אַנוועזנדיקע איז אויך געווען מיכאיל באַקונין. די שווייץ און
 גאַנץ באַזונדערס זשענעווע איז צו יענער צייט געווען אַ וויכ-
 טיקער צענטער פאַר פּאָליטישע עמיגראַנטן. דער דייטשער אַר-
 בעטער-פאַראיין האָט אין 1891 אַוועקגעשטעלט אַ מאַרמאַרשטיין
 אויפן פּלאַץ הינטער זשענעווע, וואו די דועל איז פאַרגעקומען.
 אויפן שטיין זיינען אויסגעקריצט די דאַטע פון זיין געבורט און
 די דאַטע פון זיין טראַגישן טויט.

*
 **

דער ערשטער און אין פאַרלויף פון מערערע צענדליקער
 יאָרן דער איינציקער ביאַגראַפער פון פּערדינאַנד לאַסאַלס לעבן
 און שאַפן איז געווען דער דעניש-יידישער ליטעראַטור-היסטאָרי-
 קער געאַרג בראַנדעס, וועלכער האָט זיך צו יענער צייט באַזעצט
 אין בערלין נאָך זיינע אייגענע גרויסע אידעאָלאָגישע קאַנפּליקטן
 אין קאַפּענהאַגען. געאַרג בראַנדעס האָט געמוזט דורכפירן אַ
 גרויסע פאַרשונגס-אַרבעט, אַרומפאַרן אין דייטשלאַנד און געפינען

פערדינאנד לאסאל

מענטשן, וועלכע האָבן פּערזענלעך גוט געקענט לאַסאַל. די ער-
שטע סקיצן צו דעם בוך וועגן לאַסאַל האָבן זיך געדרוקט אין
דעם דייטשן זשורנאַל פון געאַרג און עדואַרד בראַנדעס "דאָס
ניינצענטע יאָרהונדערט" אין פאַרלויף פון די יאָרן 1874 — 1875.
ד. ה. צען יאָר נאָכן טויט פון לאַסאַל. עס האָט זיך אויך געדרוקט
דער מאַטעריאַל אין אַ וואַכנבלאַט אין דייטשלאַנד מיט אַ צירקור-
לאַציע פון צען טויזנט קאָפּיעס. ווען דאָס בוך איז דערשינען
האַט עס געהאַט אין דייטשלאַנד אַ גרויסן דערפאַלג און איז איבער-
געזעצט געוואָרן אין פאַרשידענע שפּראַכן. גאָר אַ גרויסן דער-
פאַלג האָט דאָס בוך געהאַט אין רוסלאַנד. די פּערזענלעכקייט פון
לאַסאַל, זיינע פּילאָזאָפּישע שריפטן, זיין אויפקומען און זיין מוט
האַט פאַסצינירט מענטשן, האָט פאַרכאַפט די פאַנטאַזיע, האָט גע-
זוכט אַן ענטפּער אויף הונדערט פּראַגן פון יענער צייט — נאָך
דער רעוואָלוציע פון 1848, ביים אָנהויב פון דער גרויסער אינ-
דוסטריאַליזאַציע אין אייראָפּע, ביי די ערשטע גרויסע פאַרזוכן צו
אַרגאַניזירן אַ ברייטע אַרבעטער-באַוועגונג. צווישן די יאָרן 1848
און 1864 איז די צייט, ווען די דייטשע אימפּעריאַליסטישע עקס-
פּאַנסיע האָט זיך געגרייט צו אירע גרויסע קריגס-קאַמפּאַניעס:
1864 — די מלחמה פון פּרייסן קעגן דענעמאַרק, פון וועמען מען
האַט צוגענומען די פּראָווינצן שלעזוויג און האלשטיין; 1866
— די מלחמה קעגן עסטרייך-אונגאַרן און 1870 — 1871 — די
מלחמה קעגן פּראַנקרייך, פון וועלכער מען האָט צוגענומען עלזאַס
לאַטרינגען. בשעת דעם גרויסן נצחון איבער פּראַנקרייך איז אינעם
פּאַלאַץ פון ווערסאַל געגרינדעט געוואָרן, ריכטיקער געזאַגט, אויס-
גערופן געוואָרן די גרינדונג פון דער דייטשער אימפּעריע מיט
אַ האַהענצאלערן אין דער שפּיץ. עס איז אמת, אַז ביסמאַרק האָט
באַוואונדערט דעם קלוגן און בריוונדן פּערדינאַנד לאַסאַל, הגם
די לעגענדע וועגן דעם לעצטנ'ס איינפלוס אויף דעם אייזערנעם
קאַנצלער איז שטאַרק איבערטריבן. זיי האָבן זיך געטראָפּן נאָר
אין איינציק מאָל און עס איז זייער צווייפּלהאַפּט, צי לאַסאַל
וואַלט געקענט באַרוואַקן דעם אַוואַנטוריסטישן אימפּעט פונעם
פּרייסישן יונקערטום. עס איז אַבער פאַרט געווען אַ גרויסע קאָ-

טאטראפע זיין אומדערווארטעטעס פארשווינדן פון דער סצענע
אין אזא וויכטיקן פאר גאנץ אייראפע מאמענט.

**
*

פערדינאנד לאסאל איז געבוירן געווארן אין דער אלטער
גרויסער יידישער שטאדט ברעסלאו, וועמענס נאמען איז אזוי
אפט פארבונדן מיט דעם נאמען פון אונזער היסטאריקער גרעץ
(1817 — 1891). לאסאלס פאטער איז געווען א יידישער געשעפטס-
מאן, היימאן לאסאל, א טיכטיקער און פיינער מאן. עס איז דא
געווען די ספעציפיש-יידישע בירגערלעכע סביבה. דאס איז געווען
די סביבה, וואס האט פון קינדווייז אן ארויסגערופן ביי לאסאל
א ווידערווילן. עס איז נישט געווען דער גרויסער יידישער קאפי-
טאליזם, אבער עס איז דא געווען אלץ איינגעטונקען אין געשעפט,
אין געלד-אינטערעסן, ער האט זיך אלס יונגער בחור געפילט,
ווי א ווארימער ייד, וועלכער האט שטארק רעאגירט אויף אלץ,
וואס איז געווען יידיש. אלס א 14-יאריקער בחור פארשרייבט ער
אין זיין טאגעבוך, ווי אויפגעבראכט ער איז צווענדיק, ווי יידן
זיינען נישט גענוג שטאלץ ביי זיך, כדי מיט ווירדע צו פארטיי-
דיקן זייער צוגעהערדיקייט צום יידנטום. אין 1840 ווערט באקאנט
דער בלוט-בילבול פון דמשק (דאמאסקוס) און די פאגראמען אויף
יידן. דאס רופט ארויס שטורמישע פראטעסטן ביי לאסאל. אונ-
טער דער דאטע פון 21-טן מאי 1840 פארשרייבט ער ביי זיך
אין טאגעבוך: "א, ס'איז שרעקלעך צו לייענען, שרעקלעך צו
הערן! די האר שטעלן זיך אוועק אויפן קאפ, דאס הארץ און
אלע געפילן פראטעסטירן ווילד! א פאלק, וואס קען דאס טאלע-
רירן, איז א מיוזעראבל פאלק!". "יידן וואלטן געדארפט אונטער-
צינדן דאמאסקוס פון אלע עקן, אויפרייסן די שטאדט און אונטער-
גיין צוזאמען מיט זייערע שונאים...".

געאָרג בראַנדעס שרייבט: "לאסאל פלעגט אין די שפעטערע
יאָרן זאָגן: ס'זיינען דאָ צוויי זאַכן, וואָס איך האָב פּיינט מער
פון אַלץ אין דער וועלט: זשורנאליסטן און יידן און איך געהער

דאך צו ביידע. אבער ווען ער איז געווען 15 יאר אלט, האט ער זיך געפילט ווי א פרינץ פון ישראל...".

דער יונגער לאסאל איז שטארק צוגעבונדן צום פאטער און מוטער, צו דער משפחה, אבער ער באטראכט זיך אלס א זייער וויכטיקער וועזן, האט א סך אמביציע און זיכער א סך פלענער פאר דער צוקונפט. ער פארלאזט די לאטיין-שולע אין ברעסלאו און באזוכט א געוויסע צייט די האנדלס-שולע אין לייפציג. גיין, די קאריערע פון א געשעפטסמאן ציט אים נישט צו זיך. ער האט זיין ארט געזען אין צענטער פון דער גרויסער וועלט, אינמיטן פון די גרויסע געשעענישן. ער דארף זיך ארומקוקן, ער דארף זיך נעמען צו ערנסטע שטודיען, אריינדרינגען אין די געשעענישן, באנעמען און פארשטיין זייער צוזאמענהאנג. לאסאל האט זיך אפ-געגעבן פילאזאפישע שטודיען.

צוויי גייסטער, צוויי יידישע רעוואלוציאנערע גייסטער, פאר-כאפן פערדינאנד לאסאל אין די יארן פון זיין יוגנדלעכן אויפ-בריוו און זיין זעלבסטשטענדיקן זוכן: דאס זיינען לודוויג בערנע מיט זיינע "בריוו פון פאריז" און היינריך היינע, דער דייטשער לארד ביראן מיט זיין קוק אויף דער מאדערנער געזעלשאפט. די צוויי אזוי פארשידענע אין זייער כאראקטער און אין זייער קריטישער מעטאדע יידן האבן געקענט עפענען די אויגן פון א וויסנס-דורשטיקן יונגן מענטשן, געקענט אים געבן מער ווי צוויי אוניווערסיטעטן, מער ווי די לעקציעס פונעם אפגאט-פילאזאף העגעל. היינע האט געשריבן פאר דייטשלאנד וועגן פראנקרייך און פאר פראנקרייך וועגן דייטשלאנד. בערנעס בריוו פון פראנק-רייך האבן געגעבן די שארפע אנאליזע פון א נייער וועלט. אזוי שטארק איז געווען דער איינדרוק און דער איינפלוס פון בערנע און היינע אויף פערדינאנד לאסאל, אז ער האט זיך געמוזט צייטן-וויי פרעגן, צי זיי זיינען נישט צו עקסטרעם אין זייערע אפשא-צונגען און מיינונגען.

גאנץ פאסצינירנד קלינגט די געשיכטע וועגן דעם צוואנציק-יאריקן לאסאלס ערשטן באזוך אין פאריז און זיין טרעפן זיך מיט היינע. עס איז געווען נאטירלעך, אז דער יונגערמאן איז געווען

באַגייסטערט צו טרעפן דעם וועלט־באַרימטן, שטענדיק לעבעדיקן
 און שטענדיק שפרודלנדן דיכטער, וועמען ער האָט אַזוי פיל גע-
 ליענט און באַוואַנדערט. וויכטיק איז, אַז היינע איז געווען מיט
 אַ מאָל באַצויבערט פון דעם יונגמאַן. דער 46-יאַריקער דיכטער
 האָט שוין געהאַט גענוג ענטווישונגען אין לעבן און איז געווען
 זייער פאַרזיכטיק ביים באַגעגענען נייע מענטשן, אָבער פאַר לאַ-
 סאַל האָט זיך דאָס האַרץ פון דעם דיכטער מיט אַ מאָל געעפנט.
 ער האָט זיך אין אים גוט אַריינגעקוקט און האָט אים דערקענט.
 אין אַ בריוו צו זיין פריינד אין בערלין, וואַרנהאַגען פאַן ענזע,
 דער מאַן פון דער באַרימטער ראַשעל וואַרנהאַגען, שרייבט היינע:
 " — מיין פריינד, הער לאַסאַל, וואָס וועט אייך איבערגעבן
 דעם בריוו, איז אַ יונגערמאַן מיט די מייסט־אויסגעצייכנטע
 גייטיקע אייגנשאַפטן, מיט דעם גרונדלעכסטן וויסן, מיט דעם
 שאַרפסטן בליק פון אַ מאַן, וואָס איך האָב ווען עס איז געטראָפן.
 היינעס באַגייסטערונג פאַר דעם יונגן לאַסאַל האָט אַ באַ-
 זונדערע באַדייטונג, ווען מיר נעמען אין באַטראַכט, אַז דער מחבר
 פון די "שלעזישע וועבערס", דאָס באַרימטע שטורמיש־רעוואָל-
 ציאַנערע ליד, איז געווען אַ סען־סימאָניסט, אַן אַנטילנעמער אין
 אַ באַוועגונג, וואָס איז געווען ווייט פון וויסנשאַפטלעכן סאַציאַליזם,
 וואָס האָט אָבער פאַראַויסגעפילט און פאַראַויסגעזאָגט די אַרגאַני-
 זירטע באַוועגונג פון די פּאָלקס־מאַסן. דער דיכטער האָט געזען
 אין דעם יונגמאַן פון ברעסלאַו דעם ענטוואַסטישן פּאָלקס־
 פירער אין דער צוקונפט....

**

די גלאַנץ־עפאַכע פון דער דייטשער סאַציאַל־דעמאָקראַטישער
 פאַרטיי און איר הויפטבאַזע, די "געווערקשאַפטן", געהערן צו דעם
 אָנהויב פון דעם היינטיקן יאַרהונדערט, ווען ביסמאַרק און מאַלטקע
 זיינען נישט נאָר פאַרשוואַנדן פון דער סצענע, נאָר זיינען אויך
 אוועק פון דער וועלט; ווען דאָס פרייסישע יונקערטום האָט דאָמי-
 נירט גאַנץ דייטשלאַנד און אין דער שפיץ פון דעם אימפעריאַליס-
 טישן דורך און דורך מיליטאַריסטישן און מיליטאַנטישן קייזער-

רייך איז געשטאנען דער אָנגעבלאָזענער, באַמבאַסטישער און גע-
נוג בלאַפּערישער ווילהעלם דער צווייטער.

בראש פון דער דייטשער סאַציאַל־דעמאָקראַטיע איז גע-
שטאַנען דעמאָלט די הערלעכע פיגור פון אויגוסט בעבעל, אַ
זעלטענער, וואונדערלעכער רעדנער, אַ מאַן פון פאַלק, אָבער
אַרומגערינגלט פון אַ גרויסער גרופע אַרבעטער־פירערס, ווי:
זינגער, עדואַרד בערנשטיין, דאָויד. צו די גייסטרייכע אידעאַ-
לאַגן פון דער באַוועגונג האָט געהערט דער טיפער טעאַרעטיקער
קאָטסקי.

עס זיינען אַוועק זעכציק יאָר זינט די גרויסע פאַליטישע און
זייער שאַרפע דעבאַטן אין רייכסטאָג צווישן בעבעלן און דעם
רייכסקאַנצלער בילאָוו, וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסאַרטי-
קער רעדנער — אָבער דער שרייבער פון די שורות, וועלכער
האַט דעמאָלט בייגעוואוינט אַ סך זיצונגען פון דעם רייכסטאָג,
געדענקט די דאָזיקע דעבאַטן אַזוי ווי ער וואָלט זיי געהערט מיט
אַ פאַר טעג צוריק. אַזוי קלוג פאַליטיש און ווירדיק סאַציאַליס-
טיש איז געווען דאָס אויפטרעטן פון דער פאַרטיי. אָבער מיט
וואָס האָט זיך געענדיקט די געשיכטע פון דער פאַרטיי, ווען
היטלער האָט פאַרכאַפט די מאַכט אין דייטשלאַנד, ווען אַ משו-
גענער, געשלאָגענער אָפיציער ווי גערינג האָט פּרעזידירט די
ערשטע פייערלעכע זיצונג פון רייכסטאָג אונטער דער נאַצי־רע-
זשי און שיידעמאַן, דער פירער פון דער סאַציאַל־דעמאָקראַטישער
פאַרטיי, איז געזעסן אין זאַל און נישט געהאַט נישט דעם מוט
און נישט די קראַפט זיך אויפצוהייבן און אויפרייסן די זיצונג,
לאָזן הערן און אָפהילכן אין דער וועלט זיין פּראָטעסט??

דאָס איז געשען מיט קנאַפע 50 יאָר נאָך דעם טראַגישן טויט
פון פּערדינאַנד לאַסאַל, אין יאָר 1864, אַ מאַן נישט נאָר פון
פּערזענלעכן מוט און קוראַזש, נאָר אויך אַ מאַן פון גרויסן
שוואַנג און זיין דענקען, אַ גרויסער וויזיאָנער...

פּערדינאַנד לאַסאַל איז געווען אַ וואונדערלעכער רעדנער און
דעבאַטירער. ער האָט באַקומען אַ גרויסע פּילאַסאָפּישע אויסביל-

דונג און אַ דיסקוסיע, וואָס האָט ביי אים תיכף אָנגענומען די פאַרעם פון אַ ראַפּינירטן פּילפּול, איז געוואָרן זיין צווייטע נאַטור. אַזוי ווי ער איז פון אַ ליבהאַבער אַדוואַקאַט געוואָרן אַ טיפּזניקער אַנאַליטיקער פון יורדישע באַגריפּן און אַן ערנסטע אויטאָריטעט אין רעכט־פּילאָסאָפּישע פאַרמולירונגען, אַזוי איז ער געוואָרן דער שאַרפּער קאַפּ אין אַנאַליזירן די באַגריפּן פון אַרבעט און קאַפּיטאַל. פאַר מאַרקס און פאַר קאָוטסקי האָט ער פאַפּולאַריזירט די נייע אידעען.

זיין אַנאַליז פון דעם פּראָדוקציע־פּראָצעס האָט קלאַר אַרויס־געבראַכט די ראַלע פון דעם אַרבעטער. דאָס האָט געפּאַסט פאַר דעם באַוואוסטזיין פון דער נייער אינדוסטריעלער אַרבעטער־מאַסע, אַבער נישט פאַר די רעאַקציאָנערע באַזיצערס פון דער אינדוסט־רייע. ער האָט גערעדט אויף פאַרזאַמלונגען, געשריבן, אויפגע־קלערט און אַפּעלירט צו דעם פּאַלק.

מען האָט לאַסאַלן אָנגערופן "דער געבוירענער אַגיטאַטאָר", ווייל ער האָט אָן אויפהער גערעדט און געפּרעדיקט, גערופן און אַגיטירט. הגם דער "קאָמוניסטישער מאַניפעסט" פון קאַרל מאַרקס און פּרידריך ענגעלס האָט אַלע געדאַנקען און אידעען, וואָס לאַ־סאַל האָט פּריער געפּריידיקט, האָט מאַרקס נאָך דעם טויט פון לאַסאַלן גערעדט פון זיין גרויסער פּראָקטישער אַרבעט אָן דער נייטיקער טעאָרעטישער צוגעגרייטקייט. אויף וויפּיל דאָס איז נישט ריכטיק, קען מען זען פון לאַסאַלס שריפטן. נאָר פון מערץ 1862 ביז 1864 האָט ער אָנגעשריבן נישט ווייניקער פון צוואַנציק שריפטן, צווישן זיי דריי פיר ערנסטע ביכער און די איבעריקע, נישט געקוקט אויף זייער קורצער און לייכטער פאַרעם, געשריבן מיט אַ וויסנשאַפּטלעכער באַגרינדונג. מיר ברענגען דאָ אַ רשימה פון די צוואַנציק שריפטן מיט זייערע דייטשע טיטלען, כדי דער לייענער זאָל קענען אַליין משפטן :

1862 : Herr Julian Schmidt der Literaturhistoriker. — Ueber Verfassungswesen. — Arbeiterprogramm. — Die Philosophie Fichtes. — Die Wissenschaft und die Arbeiter. — Criminalprocess, 2nd Instanz.

- 1863 : Indirecte Steuer. — Macht und Recht. — Was nun ? — Criminalprocess, 3rd Instanz. — Offenes Antwortschreiben. — Die Arbeiterfrage. — Arbeiterlesebuch. — Die Feste, die Presse und der Frankfurter Abgeordententag.
- 1864 : Capital und Arbeit. — Hochverratsprocess. — Erwiderung auf eine Recension. — Ronsdorfer Rede. — Criminalprocess, 2nd Juni.

מען קען פארשטיין דאס שטוינונג פון די, וואס האבן פער-
זענלעך געהאט צו טאן מיט לאסאלן און גאנץ באזונדערס פון
די, וואס האבן געפארשט די אינהאלטס-רייכע ירושה, וואס
איז געבליבן נאך דעם טויט פונעם שטורמישן פאלקסטריבון;
עס איז געווען דעמאלט נישט צו פארשטיין און עס איז אויך
קוים צו באגרייפן היינט, פון וואנען עס האט זיך גענומען ביי
איין מענטשן אזוי פיל כוח, אזוי פיל וויסן, אזוי פיל ענערגיע
פאר נעמען אזא אקטיוון אנטויל גלייכצייטיק אין אזוי פיל, אפט
פארוויקלטע ענינים. מיר ווילן זיך דא נישט אפשטעלן אויף
זיין ראַלע ווי דער פארטידיקער פון די אינטערעסן פון דער
גרעפין האצפעלד, א פרוי, וועלכע האט שטארק געליטן פון א
גריוואמען מאן, א ברוטאלן פרייסישן יונקער, וואס זייערע פרא-
צעסן, מיט דער באטייליקונג פון לאסאלן, האבן יאָרן לאַנג פאַר-
כאַפט די עפנטלעכע מיינונג פון גאַנץ דייטשלאַנד. מען מעג באַ-
טראַכטן דעם ענין ווי אַ גרויסן בירגערלעכן געוועלשאַפט־סקאַנדאַל
מיט פערדינאנד לאסאל ווי אַ צענטראַל־פיגור.

עס איז אפשר געווען אומפארמיידלעך, אז ס'רוב פון די,
וואס האבן געשריבן וועגן לאסאלן, זאלן אפגעבן אזוי פיל פלאץ
זיין פריוואטן לעבן, זיינע עראטישע אוואנטורעס און דעם פאר-
נעם פון זיין הויזפירונג אין צענטער פון בערלין. דער יונגער מאן,
וואס איז אויסגעוואקסן אין א טראדיציאנעלער היים פון א בא-
שיידענעם יידישן סוחר אין ברעסלוי, האט אין בערלין געפירט
א לעבן פון אן אויפגעקומענעם פרייסישן אריסטאקראט, אזוי ווי
ער וואלט וועלן מאניפעסטירן פאר דער גרויסער וועלט, א דאס
אלץ שטערט אים נישט צו זיין דער גרויסער ארבעטער־פירער

און געפינען צייט פאר זיינע ערנסטע שטודיעס, פאר אויפטרעטן אויף גרויסע ארבעטער-פארזאמלונגען, פאר באטייליקן זיך אין וויכטיקע פראצעסן און פארטיידיקן נייע באגריפן וועגן רעכט און אומרעכט. לאסאל האט באוויזן די דאזיקע מייסטערשיקייט.

דאס לעצטע יאר האט פערדינאנד לאסאל דערשפירט, אז ער ווערט אויסגעמאטערט, אז ער פארלירט כוחות. דאס באוואוסטזיין, אז עפעס האט זיך אינעווייניק איבערגעריסן און אז עפעס מוז מען טאן, כדי ווידער צו געווינען דעם אימפעט, דאס צערודערט זיינע נערוון. די פאליטישע לאגע אין אייראפע איז געווארן געשפאנט. לאסאל האט געוואלט זען א פאראייניקט דייטשלאנד. זיין פאליטישער פארנעם איז געווען פון א שטאטסמאן, נישט נאר פון אן אגיטאטאר. די פראבלעם דענעמארק, די פראבלעם עסטרייך, די פראבלעם פראנקרייך! דאס זיינען די וויזערס פאר דעם וועג צו פאראייניקונג אין איין גרויסער דייטשער מלוכה!

פערדינאנד לאסאל האט איבערגעשפילט און איבערגעשאצט זיין פערזענלעכען מאגנעטיזם און זיינע כוחות. ער האט געהאלטן אין איין ארומפארן איבער דעם לאנד און ריידן אויף די מאסן-פארזאמלונגען פון ארבעטערס. ער האט זיך אויף קיינעם נישט פארלאזן. אין בערלין האט ער די גאנצע צייט אויפגענומען איין ארבעטער-דעלעגאציע נאך דער אנדערער. הונדערטער בריוו פלעגן אַנקומען און הונדערטער בריוו פלעגן אַרויסגעשיקט ווערן, אזוי לאנג ווי לאסאל האט געלעבט, האט קארל מאַרקס פאַרהאַלטן זיך רואיק, געשוויגן. ערשט ווען דער פאַלקסטריבון האט פאַר-ענדיקט זיין לעבן, איז געקומען די אַפשאַצונג און די קריטיק...

מיר האָבן אין אָנהייב פון דעם אַרטיקל זיך דערלויבט צו זאָגן, אז פערדינאנד לאסאל איז אוועקגעגאנגען פון דער וועלט אויף אַ לייכטזיניקן און, מען מעג זאָגן, אומווערדיקן אופן. ווען מען נעמט אין באַטראַכט זיין אַרבעט און זיין שאַפן, זיין איינפלוס, זיין אינטעליגענץ און זיינע מעגלעכקייטן — קען מען נאָר באַוויינען זיין טויט אין אַ דועל...

וויליאם שעקספיר

(1564 — 1616)

ס'איז גאנץ גלייך, צי וויליאם שעקספיר איז דער אמתער מחבר פון דער אומגלויבלעך גרויסער צאל טעאטער-פיעסן און סאָנעטן, אָדער דאָס איז אַ נאָמען, וואָס דעקט דאָס שאַפן פון מערערע געניאלע שרייבערס, ווי עס באַשטייען אויף דעם אַ סך ליטעראַטור-פאַרשערס. דער ליטעראַטור-אוצר פון שעקספירן איז אַ פענאַמען אין דער וועלט-ליטעראַטור. "האַמלעט" און "יוליוס צעזאַר", "אַטעלאָ" און "ראַמעאָ און זשוליעטע", "דער קויפּמאַן פון ווענעדיג" און "מאַקבעט", "קאַריאַלאַנוס" און "קעניג ליר" און נאָך און נאָך — אַלע גרויסע, מאַנומענטאַלע ווערק, אַזוי פאַר-שידן און אַזוי טיפּזיניק, אַזוי געהויבן און אַזוי מענטשלעך, אַז עס איז נישט קיין וואונדער, וואָס מען פּרעגט זיך שטענדיק, צי איז דאָס בכלל מעגלעך, אַז איין מענטש האָט עס געשאַפן.

שעקספיר איז געבוירן אין 1564 און איז געשטאַרבן אין 1616, ד. ה. געווען נאָר 52 יאָר אַלט ביים שטאַרבן. קיין מאַנוס-קריפּטן און קיין בריוו, געשריבן מיט דער האַנט פון שעקספירן, זיינען נישטאָ. ס'איז געבליבן זייער אַ קנאַפּער מאַטעריאַל און נישט קיין זייער זיכערער וועגן זיין ביאָגראַפיע. עס זיינען אַוועק עטלעכע הונדערט יאָר, קיין ענטפּער אויף די פּראַגעס איז נישטאָ. אָבער די פיעסן פון שעקספירן זיינען ביז צום היינטיקן טאָג אַקטועל אין העכסטן גראַד און ווערן געשפּילט אין יעדער גרויסן

טעאטער, אויב עס זיינען פאראן די פאסיקע אַרטיסטן פאַר דעם רעפערטואַר. און אַזוי בלייבט עס.

אינס איז אַבער אַבסאָלוט נייטיק אויף צו פאַרשטיין און באַנעמען שעקספירן, דאָס איז דער היסטאָרישער הינטערגרונט פון שעקספיר־טעאטער און זיין דראַמאַטישער פראָדוקציע. אין דעם פרט איז אינטערעסאַנט צו ברענגען דאָ דעם אַריינפיר פון געאַרג בראַנדעס צו זיין גרויסן און אויספירלעכן ווערק וועגן וויליאַם שעקספיר:

— "דעם אייגענעם יאָר ווי מיקל אַנדזשעלאַ איז געשטאַרבן אין רוים איז וויליאַם שעקספיר געבוירן געוואָרן אין סטראַטפאָרד — אַוואָן. דער גרעסטער קינסטלער פונעם איטאַליענישן רענע־סאַנס, וועלכער האָט געמאַלן די בילדער אויף דעם פלאַפּאָן פון דער סיקסטינישער קאַפעלע, האָט אָפגעטראָטן זיין פלאַץ דעם גרעסטן קינסטלער פון ענגלישן רענעסאַנס, וועלכער האָט געשאַפן "קעניג ליר". דער טויט האָט געטראָפן שעקספירן אין דער שטאַט פון זיין געבורט כמעט אין דער אייגענער צייט, ווען סערוואַנטעס איז געשטאַרבן אין מאַדריד. די צוויי גרעסטע באַשאַפערס פון מענטשלעכע טיפן פונעם שפּאַנישן און ענגלישן רענעסאַנס, פון דאָן־קישאַט און פון האַמלעט, פון פּאַלסטאַף און פון סאַנטשאַ פאַנ־טשע, זיינען מיט אַמאַל פאַרשוואַונדן.

"מיקל אַנדזשעלאַ האָט פּרעזענטירט מעכטיקע און ליידנדיקע העלדן, און קיין איטאַליענישער קינסטלער קען זיך נישט פאַר־גלייכן מיט אים אין טראַגישער ליריק און גרויסקייט. די הער־לעכסטע פיגורן פון סערוואַנטעסן פאַרבלייבן מאַנומענטן פון אַזאַ דערהויבענעם הומאַר, אַז זיי שטייען אויף אַ באַזונדערן אַרט אין דער וועלט־ליטעראַטור. קיין שפּאַניער קען זיך נישט פאַרגלייכן מיט זיין הומאַריסטישער קראַפט.

"שעקספיר האָט דערגרייכט מיקל אַנדזשעלאַ אין זיין פאַטאַס און סערוואַנטעסן אין זיין הומאַר. דאָס אַליין גיט אַ פאַרשטעלונג וועגן דעם פאַרנעם פון זיין געניאַליטעט."

איין קלייניקייט: שעקספיר איז געשטארבן אין 1616, אבער די ערשטע פאר שורות וועגן אים זיינען געשריבן געווארן ערשט אין 1709. עס דויערט לאנג ביז די שטראלן פון געוויסע פלאַ-נעטן דערגרייכן די וועלט...

**

וויליאם שעקספיר איז פריער פאר אלעמען געווען א טעאָ-טערמאָן, אליין אַ שוישפילער און אַן אַנפירער פון אַ טעאָטער, וועלכער איז באַקאַנט געווען אי מיט זיין רעפערטואַר, אי מיט זיין שפילן. די טעאָטער-בינע איז געווען זיין וועלט, טעאָטער-קונסט איז געווען אין זיין בלוט. אַז ער האָט גוט געקענט גע-שיכטע, רוימישע געשיכטע, ווי אויך די גריכישע מיטאַלאָגיע, איז נישטאָ קיין שום צווייפל. דערמיט, מיט זיין קענטעניש, האָט ער זיך געקענט באַנוצן ווען ער האָט געוואָלט ווי עס איז רעאַגירן אויף די פּאָליטישע געשעענישן אינדערהיים. עס האָבן זיך גע-גרייט גרויסע צוזאַמענשטויסן און בלוטיקע קאַנפליקטן אין ענג-לאַנד. ווען שעקספיר איז געשטארבן איז אַליווער קראַמוועל (1599 — 1658) געווען 17 יאָר אַלט. אין צייטן פאַר גרויסע רעוואָלוציאָ-נערע איבערקערענישן און בשעת גרויסע רעוואָלוציאָנערע באַווע-גונגען איז גוטער טעאָטער זייער אַ וויכטיקער פאַקטאָר.

וויליאם שעקספיר איז נישט געווען סתם אַ גוטער שוישפי-לער און דראַמאַטורג. ער איז געווען אַ קענער פון דער בינע און פון דער קונסט צו שפילן. אין דער צווייטער סצענע פונעם דריטן אַקט פון "האַמלעט" דערשיינט אויף דער בינע די טרופע פון שוישפילערס, וועלכע האַמלעט האָט צוגעגרייט פאַר דער פאַר-שטעלונג, בשעת וועלכער ער וועט אויפדעקן און אויפרייסן די קאַנספיראַציע, וואָס האָט געפירט צום טויט פון זיין פאַטער. דאָ וועט ער נעמען נקמה פון דעם מערדער, דעם קעניג, און פון זיין מוטער, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיטן מערדער. האַמלעט גיט די לעצטע אינסטרוקציעס צו די שוישפילערס. ער זאָגט זיי זאָכן,

וואָס יעדער גוטער רעזשיסער זאָגט אָן היינט זיינע שוישפּילערס
פאַר אַ וויכטיקער פאַרשטעלונג:

— איך בעט אייך, דעקלאַמירט איצט פאַר מיר די רעדע,
ווי איך האָב זי פריער פאַר אייך דעקלאַמירט! מאַכט עס לייכט,
זאָלן די ווערטער ליגן גלאַט אויף דער צונג. אויב איר זאָלט די
ווערטער קייען ווי אַ סך פון אונדזערע שוישפּילער טאָן דאָס, —
דאָן קען איך פונקט אזוי גוט לאָזן די בראַנדוואַכט אויסשריייען
זיי. שניידט נישט די לופט מיט די זשעסטן פון אייערע הענט אַט
אזוי, זאָלן די באַוועגונגען זיין נידלעך, ווייל וויפיל שטורם עס
זאָל נישט זיין אין אייערע ליידנשאַפטן, מוזט איר אָפהיטן אַ גע-
וויסע מאַס, כדי עס זאָל זיין אנגענעם צו הערן אייך. עס שניידט
מיר אין האַרצן, ווען איך הער אַזאַ פראַסטן פאַריוקן-טרעגער
ווי ער רייסט די ליידנשאַפטן אין שטיקער ווי שמאַטעס, און דאָס
אַליץ נאָר כדי די אויערן פונעם עולם זאָלן פלאַצן פון דעם טומל
און געשרייען. און דער עולם האָט דאָך מייסטנס נישט קיין פאַר-
שטענדעניש פאַר עפעס אַנדערעס ווי טומל און געשרייען... אַזאַ
חברהמאַן וואָלט איך אָפּגעלאָזט גוטע פעטש פאַר זיין איבער-
טרייבן... איך בעט אייך, מיידט דאָס אויס...

— "זייט אַבער אויך נישט צו שוואַך. לאַזט אייער אייגענעם
נאַטירלעכן שכל זיין אייער וועגווייזער. זאָלן אייערע זשעסטן
שטימען מיט די ווערטער און די ווערטער מיט די זשעסטן. גע-
פינט דעם נאַטירלעכן מיטלוועג, ווייל יעדע איבערטרייבונג צע-
שטערט די מיינונג פון דעם געזאַגטן..."

נאָר די פאַנטאַזיע פון אַזאַ געניאַלן רעזשיסער ווי שעקספּיר
איז געווען האָט געקענט אזוי דראַמאַטיש אויפבויען די האַנדלונג
אין זיינע ווערק, די שילדערונג פון די קאַנפּליקטן, די אַנטוויקלונג
פון יעדער האַנדלונג. דערפאַר איז זיין ווערק קיין מאָל נישט
פאַרעלטערט, שטענדיק אַקטועל, ווייל שטענדיק מענטשלעך... ער
האָט געקענט די בינע און ער האָט נאָך בעסער געקענט דעם עולם
און דעם געשמאַק פון דעם עולם... ער האָט געקענט דינען דעם
עולם, אַבער ער האָט געהאַט זיין אייגענעם געשמאַק און זיין ווילן.

**

יידן האָבן זייער אייגענעם חשובן מיט שעקספירן. זיין "שיי-לאַק" ("דער סוחר פון ווענעדיג") איז אַזוי אומשטאַרביק, ווי אַנטיסעמיטיזם איז אייביק, מען קען עס אויך אַנדערש זאָגן: "שיילאַק" איז אַזוי לאַנג אומשטערבלעך, ווי אייביק עס זיינען די באַנדעס פון אַזעלכע גוטע קריסטלעכע פעלשערס, שווינדלערס און אַלערליי אַנדערע אַנטי-סאַציאַלע פאַראַזיטן, ווי אַנטאַניאַ, דער אַנטי-שיילאַק-העלד פון דער פּיעסע. עס וועט נאָך לאַנג אַנגיין די דיסקוסיע וועגן דעם, צי שעקספיר האָט געוואַלט זיך אידענטיפּיצירן מיט דעם געמיינעם חברה-מאַן אַנטאַניאַ אָדער, פאַר-קערט, געוואַלט אַנשפּייען דער גאַנצער קריסטלעכער וועלט אין פנים אַריין און באַווייזן, וואָס איז אַזוינס קריסטלעכע מאַראַל. לאַמיר געדענקען, אַז מיט פיר הונדערט יאָר צוריק האָט די קריסטלעכע קירך רעגירט און אַז עס איז נישט אַזאַ פאַרברעכן, וואָס די קירך איז נישט באַגאַנגען דעמאָלט, און אַלץ אין נאַמען פון יושר. מען דאַרף נישט לייענען די געשיכטע פון "ראַקאַמ באַל", אָדער די געשיכטע פון דער "מאַפּיאַ", פּראַמינענטע פאַר-ברעכער-אַרגאַניזאַציעס — מען דאַרף לייענען די געשיכטע פון דער קאַטוילישער קירך, פון דעם וואַטיקאַן, פון די קרייץ-צוגן, פון דער אינקוויזיציע און אויך פון פּראַטעסטאַנטיזם...

ווען מען וויל ריכטיק אַפּשאַצן שיילאַקן, דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט אַלע ווערק פון שעקספירן, אַלע געהויבענע געדאַנן קען, וואָס ער זאָגט אַרויס, דעמאָלט ווייסט מען, אַז ער האָט גע-האַט אַ געפּיל פאַר דעם פינצטערן גורל פון יידן אין מיטלאַלער און פאַר די ליידין פון דעם אומגליקלעכן "סוחר פון ווענעדיג". שעקספיר האָט גוט געקענט געשיכטע.

פאַר שיילאַקן, דעם וואוכערניק, האָט שעקספיר אוודאי גע-האַט רעספעקט. עס איז באַקאַנט, אַז שעקספיר אַליין האָט גע-געבן געלט אויף פּראַצענטן און גענומען נאָר צען פּראַצענט. לייען געלט און נעמען פּראַצענטן איז געווען אַ נאָבעלע באַשעפּטיקונג. און שעקספיר האָט דאָך זיכער געוואוסט, אַז יידן האָבן נישט

געהאט קיין רעכט צו באארבעטן די ערד און באשעפטיקן זיך מיט מלאכות. יידן האבן געמעגט נאָר האַנדלען, לייען געלט פאַר פּראָצענטן. די אַנטאַניאַס האָבן זיך געקענט האַלטן נאָר אַ דאַנק יידישע פּראָצענטניקעס. און נישט נאָר אַנטאַניאַס...

נאַטירלעך, מען קען לייענען שיילאַקן ווי מען וויל אָדער ווי מען איז געשטימט: איז מען אַביסל אַנטיסעמיטיש, געניסט מען, צווענדיק די פייניקונג פון שיילאַקן; איז מען אַבער באַ- הערשט פון ריין-מענטשלעכע געפילן, מוז מען האָבן מיטלייד מיט אַ גורל-געשטראַפֿטן ייד. הענריך היינע האָט דערציילט וועגן אַ האַרץ-רייסנדיקער סצענע אין לאַנדאָן נאָך אַ פאַרשטעלונג פון "סוחר פון ווענעדיג": ער איז געווען אַ יונגער, אַבער שוין גענוג באַקאַנטער דיכטער און איז צום ערשטן מאַל געווען אין ענג- לאַנד. נאָך דער פאַרשטעלונג האָט ער דערהערט, אַז עמעצער הינטער אים האָט זיך שטאַרק צעוויינט. ער האָט זיך אומגעדרייט און דערזען אַ פרוי, וועלכע האָט געוויינט און אַלץ איבערגע- חזרט:

— אַן אומרעכט איז מען באַגאַנגען צו דעם מאַן...

דאַס איז געווען אַן ענגלישע פרוי, מסתמא נישט קיין זייער פּרומע קריסטלעכע נשמה. זי האָט נישט געקענט אויסשטיין די מיאוסע סצענעס, וואו מען האָט געפייניקט דעם יידן דערפאַר, ווייל ער האָט געוואַלט נקמה נעמען פון דעם צעלאָזענעם קריסט- לעכן געזינדל.

היינע דערציילט דערביי נאָך עפעס. ער איז נאָך דער אויפ- טרייסלונג אין לאַנדאָנער טעאַטער געווען אין ווענעדיג און איז אַוועקגעגאַנגען צום ריאַלטאָ זוכן אַ ייד, וואָס זאָל אויסזען ווי שיי- לאַק. עס איז אויך היינט אינטערעסאַנט זיך אַרומצודרייען ביי דעם האַלב-קיילעכדיקן ריאַלטאָ-בריקל, אַבער אין היינעס צייטן, ס'הייסט אַרום הונדערט און צוואַנציק אָדער מער יאָרן צוריק, זיי- נען דאָרט געווען יידישע געשעפטן, ס'הייסט געלט-בייטערס און געלט-באַרגערס. ער האָט אַבער דאָרט קיין יידן נישט געטראָפֿן. עס איז געווען יום כיפור. איז ער אַוועק אין געטאָ און אַריין אין

שול, עס איז שוין געווען בין־השמשות, מען האָט געהאַלטן ביי נעילה. עס האָבן זיך געטראָגן געוואַלדיקע יללות צום הימל. דער גאַסט האָט געשאַרט מיט די אויגן, געזוכט און דערזען אַ יידן, וועלכער איז געווען ביז איבערן קאַפּ פאַרוויקלט אין טלית און געשריען צום רבונו של עולם. היינע האָט דערפילט, אַז דאָס וויינט דער ייד שיילאַק און בעט פאַר דזשעסיקאַן, זיין טאַכטער, וואָס די קריסטלעכע רוצחים האָבן ביי אים צוגעגנבעט...

איך בין אויך מערערע מאל געווען אויפן ריאַלטאָ-בריקל אין ווענעדיג און אין דעם אַלטן טייל פון שטאָט, אין דעם הויף פון דעם אַמאָליקן געטאָ, וואו עס געפינען זיך ביז איצט איינע אַנט־קעגן דער אַנדערער דריי שולן, איינע פון זיי שוין אַזוי אַלט, אַז מען האָט זי געשלאָסן. איינע פון די צוויי איבערגעבליבענע, די גרעסערע, איז אינגאַנצן פון פיין־געשניצטן האַלץ אין אַ לענג־לעכער אַוואַל־פאַרעם. דאָ איז מסתמא היינע געווען יום כיפור און דערזען דעם יידן, פאַרוויקלט אין אַ טלית. איינס האָט אַבער דאָ היינע נישט געקענט זען דעמאָלט: אויף דער געביידע פון דרויסן איז צו דעם מויער צוגעפלאַסטערט געוואָרן אַ מאַראַרענע פליטע מיט אַ טעקסט, אַז בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשן דעפאַרטירט פון ווענעדיג הונדערט יידן. מען ווייסט וואוהין די דייטשן האָבן זיי דעפאַרטירט. זיי האָבן פון אומעטום אין איטאַליע דעפאַרטירט יידן, אַפילו פון דעם קליינעם וואונדער־שיינעם וועראַנאַ, וואו שעקספירס "ראַמעאַ און זשוליעטע" האָבן געשפילט זייער טראַגישע ליבע, האָבן זיי צוגענומען דרייסיק יידי־שע נפשות...

ניין, שעקספיר האָט נישט געקענט זיין שיילאַקס שונא...

**
*

עס איז כמעט זיכער פעסטגעשטעלט, אַז שעקספיר איז קיין מאל נישט געווען אין איטאַליע, יעדנפאַלס נישט אין ווענעדיג. האָט ער דאָך נישט געקענט געבן דער פיעסע אַזאַ לאַקאַלן קאַלאַ־

ריט ווי מען זעט אין דעם "קויפמאן פון ווענעדיג". איז טאקע מעגלעך, אז א פיעסע פון אן אנדער באקאנטן דראמאטורג פון יענער צייט (מארלאווע?) מיט אן אינהאלט פון דעם אייגענעם כאראקטער ווי די שיילאק-געשיכטע, איז פריער געשפילט גע-וואָרן און שעקספיר האָט אויסגענוצט די פארבן פון די פרעמדע בילדער. אַנטיסעמיטישע פיעסן האָבן צו יענער צייט נישט גע-פעלט. יידן האָבן בכלל נישט געהאַט קיין רעכט צו לעבן אין ענגלאַנד. ערשט שפעטער, ווען אַליווער קראַמוועל האָט איבער-גענומען די מאַכט, האָט ער קעגן דעם ווילן פון זיין אומגעבונג און קעגן דעם ווילן פון פאַרלאַמענט אָפגעשאַפן דעם פאַרבאַט און דערלויבט יידן צו באַזעצן זיך אין ענגלאַנד.

קראַמוועל האָט געפירט מלחמה קעגן דער קאַטוילישער קירכע, אָבער ער האָט נישט ווייניקער פיינט געהאַט דעם פאַנג-טיזם פון דער פראַטעסטאַנטישער קירכע. דער גייסט פון אַזאַ פראַטעסטאַנטישער קירכע ווי קאַלוויניזם איז נישט געווען בעסער און מענטשלעכער אין די אויגן פון דעם פרומען קראַמוועל, אַ מערקווירדיקער און אייגנאַרטיקער פירער פון אַ גרויסער רעוואַ-לוציע. זיין אומבאַדייטנדער מאַנומענט שטייט היינט אין לאַנדאָן נישט ווייט פון פאַרלאַמענט איינער אַליין. מען דאַרף זיך גוט באַקענען מיט דער גאַלעריע פון שעקספירס קעניגלעכע פּערזענ-לעכקייטן, מיט די ריטשאַרד'ס און די הענריכ'ס, כדי צו פאַר-שטיין דאָס לעבן און שאַפן פון אַליווער קראַמוועל, דעם ציווילן פירער פון אַרמייען, וועלכער האָט קיין אינציקע שלאַכט נישט פאַרלירן און סוף כל סוף געלאָזט אָפּהאַקן דעם קאַפּ פון דעם קעניג.

דאָס זיינען געווען שטורמישע צייטן אין ענגלאַנד און שעקס-פיר האָט אויף איין אָפּן אַדער אויף אַן אנדערן געוועקט דאָס געוויסן פון פאַלק, גערופן צום געוויסן. עס ווילט זיך נישט גלויבן, אַז אין דעם געוויסן פון דעם געניאַלן דראַמאַטורג איז נישט געווען אַביסל סימפּאַטיע און מיטלייד מיט דעם אומגליקלעכן "קויפמאן פון ווענעדיג"....

הענריך היינע

(1856 — 1797)

עס איז אינטערעסאנט היינט צו לייענען אונדזער גרויסן דיכטער, האַבנדיק אין זינען דאָס היינטיקע דייטשלאַנד — נאָך דער עפאָכע פון היטלעריזם און "נאַציאָנאַל סאָציאַליזם". היינע איז געבליבן דער וואָס ער איז געווען זיין גאַנץ לעבן ביז דער טראַגישער סוף זיינער איז געקומען. אָבער וואָס פאַר ענדערונגען זיינען געשען מיט זיין דייטשלאַנד פאַר די לעצטע הונדערט יאָר! נישטאָ מער פרייסן, וואָס דער דיכטער האָט אַזוי געהאַסט... אַ מויער שטייט אינמיטן בערלין און צעטיילט די באַפעלקערונג פון דער הויפטשטאָט אויף צוויי פיינטלעכע לאַגערן... נישטאָ מער קיין קעניגסבערג, וואו קאַנט האָט געהאַלטן זיינע לעקציעס אין פילאָזאָפיע... נישטאָ מער קיין קייזער... דאָס אַלטע דייטשלאַנד איז באַגראָבן אויף שטענדיק....

הענריך היינע האָט זיין גאַנץ לעבן געליטן פון צוויי אומ-היילבאַרע קראַנקהייטן, פון זיין ליבע צו דייטשלאַנד, אַ ליבע, וואָס ער האָט אויסגעקרענקט אין פאַריוו, נישט קענענדיק קומען אַהיים, און פון זיין לייכטזיניקן שמד, וואָס האָט אים געמאַכט מער ייד ווי ער איז געווען פריער בשעת זיין אַקטיווער באַטייליקונג אין דער "געזעלשאַפט פאַר פאַרשפרייטן קולטור און וויסן צווישן יידן". די ערשטע קראַנקהייט האָט ער געהיילט דערמיט, וואָס ער האָט געשריבן פאַר דייטשע צייטונגען וועגן דעם לעבן אין פראַנקרייך און אין דער אייגענער צייט פאַר דעם פראַנצויז-

זישן עולם וועגן דייטשלאַנד. אינגאַנצן דייטש איז ער נישט געווען. בשעת דער פראַנצויזישער אַקופאַציע פון דיסעלדאָרף, די שטאַט, וואו ער איז געבוירן געוואָרן און אויסגעוואַקסן, האָט די באַפעל-קערונג דערשפּירט וואָס איז אַזוינס פראַנצויזישער גייסט, און זיין אייגענער פּאָטער איז דאָך געווען אין פראַנצויזישן דינסט. הענריך היינע האָט אַלס קינד געזען אין דיסעלדאָרף נאַפּאַלעאָן, רייטנדיק אין פאַרק פון דער שטאַט. דאָס איז נישט קיין קלייניקייט. זיכער האָט ער זיך געפילט בעסער און גרינגער געאַטעמט אויף די בולוואַרן פון פאַריז ווי אין די גאַסן פון די אַלטמאַדישע שטעט פון דייטשלאַנד....

דער דייטשער "נאַציאָנאַלער" היסטאָריקער טרייטשקע, אַ גרויסער דייטשער אַוטאָריטעט, האָט באַוואוסטזיניק געזאָגט אַ ליגן, ווען ער האָט דערציילט, אַז היינע איז געוואָרן פראַנצויזישער בירגער. ניין, הענריך היינע, פונקט אַזוי ווי לודוויג בערנע, ביידע צווישן די פירנדע גייסטער פון "יונג דייטשלאַנד", זיינען געבליבן דייטשע יידן, ביידע געטראָגן דעם יאָך פון צוגעהערן-קייט צום לאַנד, וואו יידישקייט און יידנטום זיינען שטענדיק גע-ווען טריף. גערמאַניזם פאַרטראָגט נישט יידישקייט...

היינע אַלס דיכטער, שטענדיק באַוואונדערט אין דייטשלאַנד גופא, האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן מזל: זיין נאָמען האָט מען שטענדיק געפאַרט מיט געטע — "דער צווייטער נאָך געטע" — אָדער מיט דעם אַנטוישטן, פאַרביטערטן און אַ סך מער ווי היינע פּאָליטיש דערצויגענעם לודוויג בערנע, — בשעת זיין וועזן, זיין גייסטיקער מהות האָט גאַרנישט געהאַט געמיינשאַפטלעכעס נישט מיט דעם ערשטן און נישט מיט דעם צווייטן. היינע איז אַ וועלט פאַר זיך.

עס איז שווער אַריינדרינגען אין דעם שיין און וואָרים געשרי-בענעם "רבי פון באַכאַראַך", ווייל דאָס איז אַ פראַגמענט פון אַ גרעסערן ווערק, וואָס מיר האָבן נישט און וואָס מען קען אַפילו נישט אַנשטויסן זיך וועגן דעם קלימאַקס און דעם סוף פון דער

האנדלונג. מיר ווייסן אפילו נישט, צי דער דיכטער האָט נישט צוליב וועלכע ס'איז באַזונדערע מאַטיוון פאַרניכטעט דעם לעצטן טייל פון דער דערציילונג. היינע איז געווען פאַרטאָן אין ערנסטע וויסנשאַפטלעכע שטודיען פון מיטלאַלטערישער געשיכטע און איז געווען גוט באַקאַנט מיט פאַרפאַלגונגען פון יידן, אין אַלערליי ביל-בולים אויף יידן, אין אַלערליי פייניקונגען און נגישות. דער "רבי פון באַכאַראַך" איז אפשר געווען פאַרטראַכט אַלס אַ גרעסער ווערק, אָבער איבערגעריסן און אַפגעשטעלט.

דערפאַר האָט היינע ברייט פאַרטראַכט און אויספירלעך פאַר-ענדיקט, פול מיט צאָרן און פאַראַכטונג, דעם "וויכוח", דעם דיס-פוט, צווישן דעם קאַטוילישן מאַנאַך און דעם רב. דער דיספוט איז אַראַנזשירט אַלס אַ גרויסער פאַראַד, אין אַנוועזנהייט פון דעם קעניג און די וויכטיקסטע נאַביליטי אַרום דעם קעניג, און אַ ריזיקן המון. דער גלח ווערט ווילד און געמייך פון אַנהויב אָן. וואָס מער דער רב באַהערשט זיך, אַלץ געמיינער און היציקער ווערט דער גלח. ער שיט פעך און שוועבל, אַנשטאַט אַרגומענטן און באַווייזן האָט מען נאָר זילזולים. דער גלח מוז וויסן, אַז ער וועט שוין נישט אויסנעמען ביי די צוהערער...

מער פאַראַכטונג צו דעם קריסטלעכן דעבאַטער וואַלט קיין דיכטער נישט געקענט אַרויסווייזן. מען דערזעט אין דעם בעסטאַ-לישן פנים פון דעם מאַנאַך די בעסטעס פון דער אינקוויזיציע בשעת זיי פייניקן דעם יידן "למען השם"...

היינע'ס שמד איז געווען אַ נאַרישער קאַפריז און אַ פאַלשער חשבון און קיין מענטש האָט עס נישט געוואוסט בעסער ווי דער דיכטער אַליין. מען קען נישט פאַרגעסן, און היינע האָט עס זי-כער נישט פאַרגעסן, אַז ער האָט געלעבט אין אַן עפאַכע, ווען יידנטום האָט זיך שוין אַרויסגעריסן פון דער פינצטערניש פונעם מיטלאַלטער און געזוכט נייע וועגן אין דער נייער געשיכטע. לאַמיר דאָ דערמאנען נאָר אייניקע גרויסע יידישע נעמען נאָך מאַזעס מענדעלסאָן (1729 — 1786), צווישן זיי אויך משומדים : — לודוויג בערנע (1786 — 1837) ; מאַזעס העס (1875 —

1812); פערדינאנד לאסאל (1825 — 1864); קארל מארקס (1818 — 1883); לעאפאלד צונץ (1794 — 1866).

דער לעצטער נאָמען קלינגט באמת זייער דראַמאַטיש, ווען מיר רעדן וועגן הענריך היינע. לעאפאלד צונץ, וועלכער איז געװאָרן דער גרויסער היסטאָריקער פון דער יידישער מאַרטיראָװאַגיאַע, איז געווען דער הויפטפירער צוזאַמען מיט היינע אין דער געזעלשאַפט פאַר פאַרשפּרייטן קולטור און וויסן צווישן יידן. לעאפאלד צונץ איז באַשערט געווען צו זען אַ גאַנצע רייע פון זיינע מיטאַרבּעטער, יעדער איינציקער פון זיי באַדייטנדע געלערנטװע און וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, פאַרלאָזן די מחנה און אַוועקגיין פונעם יידנטום. דער שמד פון היינע האָט פאַר דעם דיכטער אַליין נישט געהאַט קיין שום ווערט, גאַרנישט געענדערט אין זיין געדאַנקען־גאַנג. זיין סאַרקאָזם, ווען ער האָט אויף זיין אייגענעם אופן געקלאַנגט, אַז ״קיין קדיש״ וועט מען נאָך אים נישט זאָגן, איז געווען געריכטעט קעגן זיך אַליין. ער האָט געוואוסט, אַז ער האָט באַגאַנגען אַ גרויסע זינד קעגן זיך אַליין. יידישע עלעמענטן זיינען קיין מאָל נישט פאַרשוואונדן פון דעם דיכטערװע טעמאַטיק. ער האָט זיך גענוג געשטראַפּט...

**

די פּאָפּולאַריטעט פון הענריך היינע איז אויסגעוואַקסן ביי די גרויסע מאַסן אַ דאַנק זיין ״בוך דער לידער״, וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן אין אַ סך שפּראַכן. דער עולם איז פאַרװאָרט באַפּט געוואָרן פון די צאַרטע, האַניג־זיסע ראַמאַנטישע לידער, נישט געשריבן אין דער פאַרמעלער, עקזאַקטער דייטשער שפּראַך, נאָר אויסערגעוויינלעך מילד און מוזיקאַליש. עס איז נישט קיין צופאַל געווען, וואָס גרויסע קאַמפּאָזיטאָרן ווי שומאַן און שובּערט, ליסט און אַנטאָן רובינשטיין און הונדערט אַנדערע, האָבן געשריבן מוזיק צו היינעװעװע לידער. ״דו ביסט ווי איינע בלומע״, ״איך האָבע דיך געליבט״, ״אין חלום האב איך די געליבטע געזען״ — דאָס איז אַלץ לירישע דיכטונג, וואָס האָט אַמאַל גע-

פאסט צו דעם סטיל און ריטם פון דעם בידערמייער־סענטימענ־טאליזם, אָבער נישט צו דעם גייסט פון ״דייטשלאַנד, דייטשלאַנד, איבער אַלעס!״ און נישט צו דעם טראַמפּן פון דעם סאַלדאַטן־שטיוול בעת דעם פּאַראַדע־מאַרש. דער דיכטער פון די ליבע־לידער האָט אויך געקענט האַסן. ווען ער דערמאָנט זיך אין זיינע שונאים, באַזונדערס אין דעם פּרייסישן יונקערטום, זינגט ער גאַר אַנדערש :

**Du, hässlicher Vogel, wirst du einst
Mir in die Hände fallen,
Da rupfe ich dir die Federn aus
Und haue dir ab die Krallen.*)**

היינע איז פאַרשפּאַרט געווען די נקמה. דער ״העסלעכער פּויגל״ איז שוין פּאַרניכטעט. נישט נאָר די פעדער זיינע האָט מען ביי אים אַרויסגעריסן און נישט נאָר די נעגל אָפּגעהאַקט. נאָר אויך דעם קאָפּ אָפּגעהאַקט...

דער אמת איז, אַז היינע האָט קיין מאָל נישט געשריבן אַ ״בוך דער לידער״. דאָס בוך איז אַנטשטאַנען פון דעם, וואָס מען האָט געזאַמלט יוגנט־לידער פון היינע, געשריבן און געדרוקט אין פּאַר־שידענע צייטן, און וואָס האָבן געהאַט ביים עולם אַ גרויסן דער־פּאָלג. עס האָט לאַנג געדויערט ביז דער פּאַרלעגער האָט זיך געלאָזט איבעררעדן און קעגן זיין אייגענעם ווילן אַרויסגעגעבן דאָס ״בוך דער לידער״. ער האָט באַצאָלט אַ פּאַר גראַשן דעם דיכטער און האָט געמאַכט איינס פון די גלענצנדסטע געשעפטן, וואָס דער פּאַרלאַג האָט ווען עס איז געהאַט מיט די ווערק פון אַ דיכטער.

היינע׳ס דיכטונג האָט געהאַט אַ גרויסן דערפּאָלג. אָבער די מיינונג, אַז דער מין דיכטונג איז געווען די הויפטפּאַרם פון זיין שרייבן איז פּאַלש. אין אַ פּאַרוואָרט צו איינעם פון זיינע ווערק שרייבט ער אַליין, אַז ער ווייסט, אַז מען דערוואַרטעט פון אים

*) Deutschland, „Ein Wintermärchen“, gesam. Schriften, Band 17, Seite 128. Hoffman und Campe, 1868.

דאָס בוך אין דער פּאַרם פון ווערזן, אָבער דאָס פּראָזאַ-שרייבן איז אים נענטער און ליבער.

היינע'ס הויפט-טעמאַטיק האָט זייער ווייניק צו טאָן מיט זיינע לירישע ווערק פון דער יוגנט-צייט. היינע האָט אַ סך שטור-דירט, האָט גוט אָבסערווירט, האָט געהאַט אַ גוטע פּאַרשטענדע-ניש פאַר די געשעענישן אין פּראַנקרייך פאַר דער רעוואָלוציע פון 1848 און נאָך איר. ער האָט גוט געקענט קאַרל מאַרקס, וועלכער האָט ליב געהאַט דעם דיכטער, הגם ער איז נישט מסכים געווען שטענדיק מיט זיינע מיינונגען; ער האָט אויך געקענט דעם היסטאָריקער און שפּעטערדיקן דיקטאַטאָר טיער; ער איז געווען זייער נאָענט מיט דעם קאָמפּאָזיטאָר מערבער און צוזאַמען מיט אים געהאַפּן ריטשאַרד וואַגנער, דעם גרויסן דייטשן קאָמפּאָזיטאָר און דעם נאָך גרעסערן יידן-פּיינט אַריינצו-טרעטן אין דער מוזיקאַלישער וועלט פון פּראַנקרייך. (מען מעג דאָ באַמערקן דרך אגב, אַז דעם גאַנצן אינהאַלט פון דער אָפּערע "דער פּליענדער האַלענדער" האָט וואַגנער באַקומען פון הענריך היינע).

דער וויכטיקסטער ביאָגראַפּער פון היינע אַדאַלף שטראַדמאַן

זאָגט¹:

— פון דעם ערשטן טאָג אָן זינט היינע האָט געשטעלט זיין פּוס אויף דער ערד פון פּראַנקרייך, האָט ער זיך באַטראַכט פאַר דעם באַרופּענעם פּאַרמיטלער צווישן דייטשלאַנד און פּראַנקרייך. ער האָט אין דעם געזען אַ ספּעציעלע מיסיע — צו סטימולירן דאָס גרויסע ווערק פון פעלקער-פאַרברידערונג, אויפקלערנדיק די עסענץ פון דעם דייטשן גייסט פאַר די פּראַנצויזן און באַקענענדיק זיינע אייגענע לאַנדסלייט מיט דער פּראַנצויזישער מענטאַליטעט. אויף וויפּיל ערנסט ער האָט זיך באַצויגן צו דער דאָזיקער מיסיע קען מען זען פון זיין שרייבן בשעת ער האָט געלעבט אין פּאַריז, ווי אויך פון די פייערלעכע ווערטער, מיט וועלכע ער האָט אָפּגע-

*) Adolf Strodtman II. Seite 253, 1869.

שלאסן זיין טעסטאמענט, ווען ער האט אים דיקטירט דעם 13-טן
אָוועמבער 1851 :

— "עס איז געווען די גרעסטע אויפגאבע פון מיין לעבן צו
ארבעטן פאר אַ האַרציקער פאַרשטענדיקונג צווישן דייטשלאַנד
און פראַנקרייך און נישט צו דערלאָזן, אַז אינטערנאַציאָנאַלע פאַר-
אורטיילן און פיינטשאַפט זאָלן אויסגענוצט ווערן. איך גלויב, אַז איך
האַב פאַרדינט אַ דאַנק פון ביידע, פון מיינע אייגענע לאַנדסלייט,
ווי אויך פון די פראַנצויזן".

**

די ערשטע העלפט פון דעם ניינצענטן יאָרהונדערט איז איי-
ראַפּע געווען אַן עדות, אַפט אַ מיטבאַטייליקטער, פון גרויסע
איבערקערענישן. דער צענטער פון די געשעענישן איז געווען
פאַריז. נאָך דעם ווינער קאָנגרעס פון 1815 האָט די רעאַקציע,
מיט דער "הייליקער אַליאַנס" אין דער שפיץ, געמאַכט אַלערליי
פאַרזוכן אומצוקערן זיך צו "די אַלטע, גוטע צייטן" פון פאַר
דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. אָבער נאָך דער רעוואָ-
לוציע פון 1830 איז געקומען דער שטורם פון 1848, וואָס האָט
אויפגעטרייסלט גאַנץ אייראָפּע. מיט דעם פאַרשווינדן פון דעם
עסטרייכישן קאָנצלער מעטערניך, דער הויפט־אַנפירער פון דער
רעאַקציע, וואָלט דער גאַנג פון די געשעענישן זיך געקענט שטאַרק
ענדערן, אויב אין מזרח פון אייראָפּע וואָלט נישט דאָמינירט ניקאָ-
לאַי דער ערשטער. עס האָט נאָך געזאַלט אַוועקגיין אַ האַלבער
יאָרהונדערט פון דעם גרויסן רוסישן אינקוויזיטאָר איידער דער
גאַנצער בנין וועט זיך איינברעכן. און ער האָט זיך איינגעבראַכן.
פאַר אַזאַ וויסנס־רייכן שרייבער, פאַר אַזאַ סענסיטיוון באַאָ-
באַכטער ווי הענריך היינע, וועלכער האָט אַלץ געזען און אַלץ
געפילט, האָבן די שטורמישע געשעענישן געמוזט מאַכן אַ גע-
וואַלדיקן איינדרוק. ער פאַרקערט אין די הויכע פּאָליטישע ספּערן,
אָבער די אינטערעסן פון די ברייטע פּאָלקסמאַסן זיינען פאַר אים

אמנאָענטסטן. עס בליט די פראַנצויזישע אינדוסטרי, עס זאָמלען זיך גרויסע קאָפיטאַלן אין די הענט פון אַ באַגרענעצטן קרייז, עס שפרודלט דאָס לעבן אין די לוקסוס-סאַלאַנען, אויף די בול-וואַרן, ביי דער ניי-אויפגעקומענער בורזשואַזיע, עס לעבן אָבער אין נויט די מאַסן פון די עקספּלואַטירטע.

אין אַ געוויסן זין איז היינע'ס היים געוואָרן אַ מין דייטשע אינסטיטוציע אין פאַריז. דייטשע עמיגראַנטן, פּאָליטישע עמי-גראַנטן, וועלכע האָבן נישט געקענט אויסהאַלטן דעם רעאַקציאָ-נערן נאַציאָנאַליזם, דייטשן, וועלכע זיינען געקומען אויף אַ קורצן באַזוך קיין פאַריז, האָבן געהאַלטן פאַר נויטיק צו קומען באַ-גריסן דעם דיכטער, הערן אים רעדן. אַפילו דעמאָלט, ווען היינע איז שוין געוואָרן קראַנק, שווער קראַנק — די לעצטע פונפצן יאָר פון זיין לעבן האָט ער פאַרבראַכט אין בעט און קיין מאָל נישט געקענט פאַרלאָזן דאָס הויז — האָבן די באַזוכן קיין מאָל נישט אויפגעהערט. עס האָט זיך אויך אין דייטשלאַנד גערירט דאָס אייז און נייע פּאָליטישע אידעען האָבן אָנגעפילט די לופט. די נישט קלאָר פאַרמולירטע, כלומרשט סאַציאַליסטישע אידעען פון סען-סימאָניזם האָבן געהאַט אַ געוויסע נאַכפאַלגערשאַפט אויך אין דייטשלאַנד. ווען היינע איז אָנגעקומען אין 1831 קיין פאַריז, איז סען-סימאָניזם געווען די פּאָפּולערסטע פּאָליטישע מאַדע, וואָס האָט געזאַמלט אַרום זיך דאָס ליבעראַלע און אינטעלעקטועלע קליינבירגערטום, וואָס האָט געבענקט נאָך פרייהייט און יושר. סען-סימאָן איז שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע, זיינע שילער האָבן אָנגעפירט מיט דער באַוועגונג, אויב מען קען דאָס וואַרט דאָ באַנוצן. די אידעען, אַ געמיש פון רעליגיעזע און סאַ-ציאַלע פראַבלעמען, האָבן פראָדוצירט שטימונגען און ווערטער, וועלכע זיינען נישט דערגאַנגען צום פאַלק.

היינע האָט נישט געהערט צו קיין שום פאַרטיי, ער איז נישט געווען געבונדן, ער איז געווען אַ פרייער דענקער און אַ פרייער כאַראַקטער. סען-סימאָניזם האָט אים פאַרכאַפט אַ געוויסע צייט, ווייל ער האָט אין אים דערשפירט דעם דראַנג

פון מענטשן צו פרייהייט, צו עפעס, וואָס איז אַנדערש ווי די
ווירקלעכקייט.

היינע האָט באַזוכט די אַוונטן פון די סען־סימאָניסטן. ער
איז אַפילו געווען אויף דעם אַוונט, ווען פּאַליציי איז געקומען
און אויפגעלעזט די געזעלשאַפט.

זיין דראַנג צו זעלבסטשטענדיקן דענקען, זיין אַבסאָלוטע
פרייהייט אין לעבן, זיין פאַרקער מיט פאַרשידענע גאַר נישט
קיין פּראַלעטאַרישע קרייזן, זיין נישט־קאָנפּאַרמיזם מיט די עקס־
טרעמע לינקע קרייזן האָט געפירט צו פּערזענלעכע קאָנפּליקטן.
דער ערגסטער פון די אידעאָלאָגישע קאָנפּליקטן האָט געבראַכט
די פיינטשאַפט צווישן אים און לודוויג בערנע, אַ שפּאַלטונג און
אַ ריס צווישן צוויי ברילאַנטע גייסטער, וועלכער האָט נישט
געבראַכט קיין גרויסן כבוד היינע — מיר האָבן אין זינען זיין
בוך וועגן בערנע...

**

אין דעם היינטיקן דייטשלאַנד, וואָס איז דורכגעגאַנגען היט־
לערס גיהנום, איז אַ גרויסע גערעטעניש אויף היינע־ליטעראַטור.
באַלד נאָך דער מפּלה פון נאַציזם, באַלד נאָך דעם ווי פרעמדע
אַרמיען האָבן באַפרייט גאַנץ אייראָפע און אויך דאָס דייטשע
פּאָלק פון דעם אַנשיקעניש, האָבן אַנגעהויבן דערשיינען נייע
ווערק וועגן הענריך היינע, "זייער" גרויסן דיכטער. אייניקע פון
די דייטשע שרייבערס האָבן זיך דערמאנט, אַז ער איז געווען
דער אמת'ער וואָרטזאָגער אין פּראַנקרייך פאַר דייטשע אינטע־
רעסן און אַז די פּראַנצויזן, אַפילו די וואָס האָבן נישט געקענט
קיין דייטש און נישט געקענט לייענען זיינע אַריגינעל עווערק,
האָבן אים באַטראַכט פאַר דעם רעפּרעזענטאַנט פון דייטשן גייסט:
צווישן די דייטשע היינע־פאַרשערס איז מען שוין היינט אַזוי
ווייט געקומען, אַז מען לייקנט אפילו זיין יידישקייט און זיין
בענקשאַפט נאָך דעם יידישן טעם. אפילו אַזאָ ערנסטער היינע־

פאָרשער ווי פּראָפּעסאָר פּרידריך הירט האָט זיך נישט געשעמט צו שרייבן, אַז "היינע האָט קיין מאָל זיך נישט געפילט צו זיין אַ ייד, אפילו ווען ער איז געווען קראַנק און איז געלעגן אויף זיין טויטנבעט. ער איז צוריקגעקומען צו גאָט נישט טראַכטנדיק וועגן יעהאָוואָ. די צאָלרייכע אַטאַקעס זיינע אויף יודאָאיזם וואָלטן געדאַרפט אָפּהיטן היינע באַטראַכט צו ווערן פאַר אַן אמת'ן יידישן דיכטער". פּראָפּעסאָר הירט, אַ גרויסער זאַמלער פון היינע'ס בריוו און אַלערליי היינע-מאַטעריאַלן, איז געשטאַרבן מיט עט-לעכע יאָר צוריק. עס נוצט נישט מיט אים צו דיסקוטירן איצט, אָבער עס וואָלט גוט געווען פאַר אים און פאַר די וואָס טראַכטן ווי ער צו לייענען אַ היפש ביסל פון היינע'ס דיכטונג, וואָס האָט צו טאָן מיט קריסטנטום און יידנטום. דאָס בעסטע פון אַלץ איז די פיקאַנטע פּאָעמע "דאָנאַ קלאַראַ": די צניעות'דיקע שיינקייט האָט באַקומען צו וויסן פון איר פאַרפירער, אַז ער איז גאָר דער זון פון אַ פרומען רב. מען זאָל בכלל צוזאַמעננעמען דעם חוזק וואָס היינע מאַכט פונעם קריסטנטום, וואָלט מען אים געדאַרפט ברענען אויף צען שייטערהויפּנס...

דער שרייבער פון די שורות איז געשטראַפט געוואָרן מיט אַ פיינלעכער סצענע, ווען ער איז צום ערשטן מאָל געקומען קיין פאַריז און איז אַוועק אויף דעם מאַנמאַרט-בית עולם צום קבר פון הענריך היינע. איך האָב געבעטן דעם היטער פונעם גרויסן בית עולם צו באַווייזן מיר די יידישע אָפּטיילונג. איך האָב אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז היינע האָט זיך גע'שמד'ט. האָב איך נישט געקענט געפונען זיין קבר דאָרט וואו איך האָב אים גע-זוכט. נאָך אַן אויפגערגטן שמועס מיטן היטער, אַן אַלטער סאָלדאַט מיט איין האַנט, האָט ער מיך געבראַכט צום קבר, אַ גאַנץ פּראַסטער, איינגעקלעמט צווישן אַ מאַסע אַנדערע. עס האָט געקענט איינעם פאַרקלעמען ביים האַרצן. יאָ, דאָ האָט קיינער קיין קדיש נישט געזאָגט, דאָ איז קיין מעסע נישט געפּראָוועט געוואָרן, ווי דער דיכטער האָט עס פאַראויסגעזאָגט.

דאָס פּערזענלעכע פּאַמיליע-לעבן פון היינע, זיין שווערע,

אומהיילבארע קראַנקהייט אין פאַרלויף פון פונצן יאָר בשער דער קאַפּ האָט געאַרבעט אינטענסיוו און אַלע חושים געבליבן פריש, איז געווען אַ דראַמע, וואָס נאָר ווייניק מענטשן וואַלטן געקענט אויסהאַלטן. זיין אַוועקגיין פון דער וועלט האָט אַרויסגערוּפן טיפן און אויפריכטיקן מיטלייד און טרויער.
היינע'ס גייסט איז ביז איצט נאָך לעבעדיק...

**

אַ מוסטער פון היינע'ס דיכטונג און אין דער אייגענער צייט אַ מוסטער פון זיינע סאַציאַלע אידעען און באַציאונג צו די ברע-נענדע עקאָנאָמישע פּראָבלעמען פון זיין צייט איז גרינג צו גע-פינען אין אַ סך פון זיינע לירישע ווערק און פּאָליטיש-פּילאָזאָ-פישע געדאַנקען, אָבער זעלטן זיינען זיי געקומען צו אַזאַ קלאַרן און שאַרפן אויסדרוק ווי אין דעם באַרימטן געדיכט "די שלע-זישע וועבער", וואָס מיר ברענגען דאָ אין דייטשן אַריגינאַל און אין דוד פּרישמאַנ'ס איבערזעצונג אויף יידיש. דער גורל פון וועבעריי אין דער צייט פון אַ פּראָגרעסיווער אינדוסטריאַליזאַציע און דער גורל פון די פּאַרשקלאַפּטע און אויסגעוהונגערטע וועבער איז געווען אַ טראַגיש פּראָבלעם נישט נאָר אין דייטשלאַנד און גענוג ווערק זיינען געשריבן וועגן זיי אין דייטשלאַנד און אין אַנדערע לענדער. היינע האָט אָבער אויסגעדריקט זיין האַס צו דער שקלאַפּעריי אין זיין געליבטן פּאַטערלאַנד, זיין האַס צו דעם רעזשים און זיין מיטלייד מיט די קרבנות פון דעם רעזשים ווי קיין אַנדערער האָט עס נישט געטאָן.

אין דער סקיצע, געווידמעט דעם אַנדענקען פון דעם יידישן רעוואָלוציאָנער אין רוסלאַנד ע. קראָל, וואָס דער לייענער וועט געפינען אין אַן אַנדער טייל פון דעם בוך, איז דאָ אַן אַפּקלאַנג פון היינע'ס סאַציאַל-פּאָליטישע אידעען, און זייער איינפלוס אויף די שפּעטערדיקע דורות.

נישט קיין קדיש און נישט קיין מעסע האָט היינע נישט גע-דאַרפט האַבן. זיין דיכטונג און זיינע אידעען איז אומשטערבלעך...

HEINRICH HEINE

DIE SCHLESISCHEN WEBER

Im düstern Auge keine Träne,
Sie sitzen am Webstuhl und fletschen die Zähne:
"Deutschland, wir weben dein Leichentuch,
wir weben hinein den dreifachen Fluch ..
wir weben, wir weben!

"Ein Fluch dem Gotte, zu dem wir gebeten
in Winterskälte und Hungersnöten;
Wir haben vergebens gehooft und geharrt,
er hat uns seäfft und gefoppt und genarrt ..
wir weben, wir weben!

"Ein luch dem König, dem König der Reichen,
Den unser Elend nicht konnte erweichen,
Der den letzten Groschen von uns erpresst,
Und uns wie Hunde erschiessen lässt!
wir weben, wir weben!

"Ein Fluch dem falschen Vaterlande,
wo nur gedeihen Schmach und Schande,
wo jede Blume früh genickt,
wo Fäulnis und Moder den Wurm erquickt!
wir weben, wir weben!

"Das Schiffchen fliegt, der Webstuhl kracht,
Wir weben emsig Tag und Nacht ..
Altdeutschland, wir weben Dein Leichentuch,
wir weben hinein den dreifachen Fluch,
wir weben, wir weben!

שלעזישע וועבער

אין פינצטערן אויג קיין טרער נישט צו זען,
זיי זיצן ביים וועבשטול און קריצן די ציין :
„דייטשלאַנד, מיר וועבן דיין טויטנויך,
מיר וועבן אַריין דעם דרייפאַכן פלוך —
מיר וועבן, מיר וועבן, מיר וועבן !

„אַ פלוך, דעם גאַט, צו וועמען אין נויט
מיר האָבן געבעטן, געזיצן אָן ברויט :
מיר האָבן אומזיסט געהאַפט און געוואָרט ;
מען האָט אונדז פאַרלאַכט און פאַרשפּאַט און גנאָרט —
מיר וועבן, מיר וועבן, מיר וועבן !

„אַ פלוך דעם הערשער, דעם הערשער פון רייך,
וואָס אונדזער און לייד זיינען אים גלייך,
וואָס רויבט אונדזער אַרבעט און זויגט אונדז און שינדט,
און לאַזט אונדז אַצינדער דערשיסן ווי הינט —
מיר וועבן, מיר וועבן, מיר וועבן !

„אַ פלוך דעם פאַלשן פּאַטערלאַנד,
וואו ס'וואַקסט פאַר אונדז נאַר שפּאַט און שאַנד,
וואו יעדע בלום ווערט פרי צעדריקט,
וואו מיסט און צעפּוילטקייט דעם וואָרים דערקוויקט —
מיר וועבן, מיר וועבן, מיר וועבן !

„דאָס שיפל פליט, דער וועבשטול קראַכט,
מיר וועבן פלייסיק טאָג און נאַכט —
אַלט־דייטשלאַנד, מיר וועבן דיין טויטנויך,
מיר וועבן אַריין דעם דרייפאַכן פלוך,
מיר וועבן, מיר וועבן, מיר וועבן !

היינע-ביבליאָגראַפיע

מיר ברענגען דאָ נאָר אייניקע ווערק געווידמעט דעם לעבן און שאַפן פון הענריך היינע. די ווערק האָבן אַ באַזונדערן ווערט פאַר די, וואָס זיינען אינטערעסירט אין גרינדלעכע היינע-שטודיען.

ADOLF STRODTMAN. — *Heinrich Heines Leben und Werke.*
Verlag Franz Dunker, Berlin, 1867.

» Fendler u. C*, Wien.

» Steiger, New Cork.

I. Band, 1867 (393 Seiten).

II. Band, 1869 (612 Seiten).

GUSTAV KARPELES. — *Heinrich Heine.* Aus seinem Leben und seiner Zeit. Verlag Adolf Fize, Leipzig, 1899.

GEORG BRANDES. — *Henri Heine*, 1922. Gyldendal, Copenhagen.

ANTONINA VALENTIN. — *Henri Heine.* Editions Albin Michel, Paris, 1956.

E. M. BUTLER. — *Heinrich Heine.* The Hogarth Press, London, 1956.

E. M. BUTLER. — *The Saint-Simonian Religion in Germany.* (A Study of the Young German Movement). Cambridge, The University Press, 1926.

JOSEPH DRESCH, Recteur honoraire de l'Académie à Strasbourg. — *Heine à Paris (1831-1856).*

F. HIRTH. — *Heinrich Heine und seine französische Freunde.* Mainz, 1949.

Dr. GEORG MUECKE. — *Vorschungen zur Neurer Literaturgeschichte.* Herausgegeben von Dr. Franz Muncker, Prof. an der Universität München. Verlag Al. Duncker, Berlin, 1908. (XXX. IV).

HEINRICH HEINES SAEMTLICHE WERKE

Hoffman und Kampe, Hamburg.

1. **Reisebilder**, 1867. I. Harzreise. — II. Nordeney. — Ideen. Das Buch Le Grand.
2. **Reisebilder**, 1868. I. Italien.
3. **Englische Fragmente**, 1868. Shakespeares Mädchen und Frauen.
4. **Novellistische Fragmente**, 1868. I. Der Rabbi von Barcharach. — II. Memoiren Schnabelwobski. — III. Florentinische Nächte.
5. **Ueber Deutschland**. I. Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland (1834).
6. **Ueber Deutschland**, 1868. II. Die Romantische Schule (1834).
7. **Ueber Deutschland**. III. Elementargeiste und Dämonen. (1834).
8. **Französische Zustände**. I. Das Bürgerkönigtum im Jahre 1832. Vive la France quand même !
9. **Französische Zustände**. II. Lutetia : Parlamentarische Periode 1840-1841.
10. **Französische Zustände**, 1868. I. Parlamentarische Periode 1841, 1842, 1843. — II. Kommunismus, Philosophie, Klerisei - Piräneen.
11. **Französische Zustände**, 1868. Kunstberichte - Malerei - Bühne - Musik.
12. **Ludwig Börne**, 1840. 1868.
13. **Vermischte Schriften**, 1868. Autobiographische Skizze.
14. **Vermischte Schriften**, 1868. Ueber den Adel.
15. **Dichtungen**, 1868. I. Buch der Lieder.
16. **Dichtungen**, 1868. II. Tragödien und Neuen Gedichte.
17. **Dichtungen**, 1868. III. Atta Troll. Deutschland. Zeitgedichte.
18. **Dichtungen**, 1868. IV. Romancero und Letzte Gedichte.

אינהאלט

11	פונעם מחבר צו די לייענער
13	פון 1904 ביז 1964
20	אידעאלאגיע פון ארבעט
34	יידנטום און קריסטנטום
41	אנטיסעמיטיזם און אסימילאציע
45	מיט י. ל. פריץ
53	פאנטעאן פון יידישער ליטעראטור
59	אלטירוםלאנד
61	מאסיי אראנאוויטש קראל
73	מאקסימ גארקי
80	ל. קאליובאקין
85	אסקאר לעווערטין
99	הענרי נאטאנסען
114	אויגוסט סטרינדבערג
126	„די יאזעפסאנס“
132	געאָרג בראַנדעס
149	פערדינאנד לאסאל
161	וויליאם שעקספיר
169	הענריך היינע

ווערק פון וולאדימיר גראסמאן

י י ד י ש

געאָרג בראַנדעס און פעטער קראַפּאַטקין
אַמאַל און היינט
מענטשן און פראַבלעמען

ע נ ג ל י ש

פאַן-דזשערמאַניק וועב¹
די סאַל איז קאַלינג²
דריי בענדער קאַנעדיען דזשואיש יירבוך³

ד ע נ י ש

קאַזאַקלאַנד
דע גאַמלע רוסלאַנד אַ דע נייע⁴
פאַריו (געקרוינט מיט אַ פּרייז)
קאַרסווייען (דראַמע)⁵

צוגעגרייט צום דרוקן :

היינריך היינע, זיין לעבן און זיין ווערק

(1) פאַן-געראַניזם. (2) די ערד רופט. (3) קאַנאַדער יידיש יאַרבוך.
(4) דאַס אַלטע רוסלאַנד און דאַס נייע. (5) אויפן קרייצוועג.

